

SLAVICA SLOVACA

ROČNÍK 40 • 2005 **2**

SLAVISTIKA

CENA 60 SK

VYDAVATEĽSTVO MATICE SLOVENSKEJ

SLAVICA SLOVACA

ORGÁN SLAVISTICKÉHO ÚSTAVU JÁNA STANISLAVA SAV
A MATICE SLOVENSKEJ

Hlavný redaktor: Ján Doruľa

Redakčná rada:

Mojmír Benža, Vincent Blanár, Ján Doruľa, Júlia Dudášová-Kriššáková,
Adriana Ferenčíková, Ľudovít Haraksim, Emil Horák, Viliam Mruškovič,
Zuzana Profantová, Imrich Sedlák, Vincent Sedlák, Peter Žeňuch

Výkonná redaktorka: Katarína Žeňuchová

Technický redaktor: Marek Ivančík

Adresa redakcie:

Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava

OBSAH

ŠTÚDIE

J. DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ: Pavol Országh HVIEZDOSLAV (1849 - 1921) a Roman ZAWILIŃSKI (1855 - 1932)	97
M. VOJTEKOVÁ: Predložky v spisovnej slovenčine a poľštine	104
B. ЛЯШУК: Фальклорны тэкст у моўным адраджэнні славакаў і беларусаў	111
J. DORUĽA: O slovensko-nemeckých jazykových vzťahoch v 17. storočí. I.	125
K. SEDLÁKOVÁ: Dôležité momenty pri utváraní slovenského a bulharského spisovného jazyka	133
B. КЮВЛИЕВА-МИШАЙКОВА: За някои нови фразеологизми в българския език в годините на прехода (1990-2005)	140
D. PANCZA: Pôvod a vývoj podkarpatských spevov Osmohlasníka	144

ROZHLADY

J. KAČALA: O vzťahoch slovenčiny a češtiny v 20. storočí	158
--	-----

SPRÁVY A RECENZIE

M. MAJTÁN: Profesor Vincent Blanár osemdesiatpäťročný	167
M. ZELENKA: Slavomír Wollman (3. 8. 1925)	167
T. GRIGORJANOVÁ: Vyšiel prvý zväzok nového bulharsko-slovenského slovníka	169
K. ŽEŇUCHOVÁ: STOLIČNÁ-MIKOLAJOVÁ, R.: Jedlo ako kľúč ku kultúre. Geneticko-historické a sémantické aspekty nášho stravovania	169
Ľ. KRÁLIK: KRAWCZYK-TYRPA, A.: Tabu w dialektach polskich	172
Ľ. KRÁLIK: VVEDENSKAJA, L. A. – KOLESNIKOV, N. P.: Etimologija. Učebnoje posobie	173
Ľ. KRÁLIK: VYKYPĚL, B.: Studie k šlechtickým titulům v germánských, slovanských a baltských jazycích	174
M. ČIŽMÁROVÁ: SISÁK, L.: Slovtvorba expresívnej nominácie. Nemecké a ukrajinské názvy osôb	175
M. VOJTEKOVÁ: ONDRUŠ, Š.: Odtajnené trezory slov I, II, III	176
H. HLÔŠKOVÁ: Slovenské ľudové rozprávky I - III	178
P. ŽEŇUCH: Stabilita a labilita žánrov – medzinárodný workshop v Opave	179
M. JOZEFOVIČ: Zborník o jazykových kategóriách	180
A. ŠKOVIEROVÁ: O letných školách novogréckeho jazyka	180
L. JUHASOVÁ: Správa z XXVIII. medzinárodného letného seminára macedónskeho jazyka, literatúry a kultúry v Ochride	181
M. FRANKOVÁ: Škola poľského jazyka a poľskej kultúry	182
Menný register	184

SLAVICA SLOVACA

ŠTÚDIE

JÚLIA DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ*

**Pavol Országh HVIEZDOSLAV (1849 - 1921)
a Roman ZAWILIŃSKI (1855 - 1932)****

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J.: P. O. Hviezdoslav and R. Zawiliński. *Slavica Slovaca*, 40, No. 2, pp. 97-103. (Bratislava)

The author of the study analyses the friendship of P. O. Hviezdoslav, the greatest poet of Slovakia, and R. Zawiliński, a Polish ethnologist, who between 1890-1917 explored the Goral regions of Kysuce, Orava and Spiš. Later in the period of 1918-20 R. Zawiliński gave the results of his research to the service of politics.

The Goral region of Kysuce, Orava and Spiš, territorial claims, Peace conference in Paris, division of the disputable area

1. 1. O P. O. Hviezdoslavovi je známe, že aj napriek tomu, že žil mimo kultúrneho a politického centra, udržiaval čulé priateľské styky s poprednými predstaviteľmi slovenskej i českej literatúry a kultúry, ako boli Jozef Škultéty, Svetozár Hurban Vajanský, Ladislav Nádaši Jégé, Jaroslav Vlček, Albert Pražák, Tomáš Garrigue Masaryk. Na Hviezdoslava nezabudol T. G. Masaryk ani ako prezident Československej republiky, keď mu po výmene peňazí a s tým súvisiacou devalváciou jeho úspor daroval sto tisíc korún československých ako veľkému slovenskému básnikovi a priateľovi českého národa. Medzi Hviezdoslavových zahraničných priateľov patrila Roman Zawiliński, poľský etnograf, zakladateľ časopisu *Poradnik językowy* (1901), prekladateľ zbierky poviedok M. Kukučina do poľštiny *Obrazki i novelle Marcina Kukuczyna*, autor publikácií *Słowacy, ich życie i literatura* (1899), *Przyczynek do etnografii górali polskich na Węgrzech* I, II (1893, 1896) a *Z kresów polszczyzny. Wrażenia podróżnika* (1912).

1. 2. P. O. Hviezdoslav sa zoznámil s Romanom Zawilińskim v lete r. 1897, keď sa rozhodol spolu s rodinou stráviť dovolenku v kúpeľoch Slaná Voda pri Oravskej Polhore a popritom pokračovať v etnografickom výskume v oravských goralských dedinách. Aké bolo jeho prekvapenie, keď sa dozvedel od Dr. Minárika, lekára v kúpeľoch, že v tom istom dome, kde sa ubytovali, býval aj veľký slovenský básnik, ktorý tam trávil dovolenku spolu s manželkou.¹ V kúpeľoch spolu strávili dva týždne, zblížili sa aj ich rodiny, chodili na prechádzky, na pstruhy, na raky, ktoré lovili v noci pri svetle smolníc. R. Zawiliński spoznal Hviezdoslava ako „človeka nevšedného, hlbokého mysliteľa a pritom hlbokého srdca, ktorý nikomu neodriekol rady a pomoci, hoci by to bol kurič Jano alebo posluhovačka Katarína“ (1930, s. 301). Hviezdoslav vzbudil v Zawi-

* Univ. prof. PhDr. Júlia Dudášová-Kriššáková, CSc., Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Ul. 17. novembra 1, 080 78 Prešov.

** Text príspevku vznikol pri príležitosti 140. výročia príchodu P. O. Hviezdoslava na štúdium do Kežmarku (2. septembra 1865) a 85. výročia rozhodnutia mierovej konferencie v Paríži o pripojení 13 oravských a 14 spišských obcí k Poľsku (28. júla 1920).

¹ Údaje čerpáme z článku R. Zawilińského *Moje rozpomienky na Hviezdoslava* uverejneného v *Slovenských pohľadoch*, 1930, s. 300-307. – Vnuk R. Zawilińského Dr. W. Fedorowicz pôsobil v PAN v Krakove a neskôr vo Varšave, kde žije na dôchodku. Patrí ku generácii krakovských bohémistov a slovakistov (Z. Niedziela, D. Abrahamowiczová, R. Laskowski, T. Orłowski), ktorá sa významne zaslúžila o rozvoj súčasnej poľskej slavistiky.

línskom, ako ďalej spomína, záujem o slovenskú literatúru a zároveň mu Zawiliński poskytoval podrobnejšie informácie o poľskej literatúre, najmä o J. Słowackom, ktorého mal Hviezdoslav veľmi rád, veľmi si cenil jeho poéziu, preto ju prekladal do slovenčiny, ale pri prvom stretnutí sa o tom ešte pred ním nezmienil.

1. 3. O dva roky neskôr zavítal R. Zawiliński opäť na Oravu v spoločnosti Eduarda Krajňáka, profesora z Bratislavy. Spolu navštívili v Námestove básnika, ktorý sa už chystal opustiť toto mestečko, v ktorom strávil plných dvadsať rokov a v ktorom mal aj veľa milých a dobrých priateľov. Spolu debatovali o maďarskej i poľskej literatúre a obidvaja hostia museli konštatovať, že básnik má veľmi dobrý prehľad o svetovej literatúre a že veľa číta významných svetových básnikov a dramatikov. Na otázku svojich milých hostí, čo robí počas dlhých zimných večerov, básnik pohotovo odpovedal: „Mám divadlo v Shakespearovi, hudbu v lyrike Słowackého a zábavu – videl si zošity mojich nedokončených skladieb“ (Slovenské pohľady, 1930, s. 303).

O rok neskôr pricestoval P. O. Hviezdoslav do Krakova na lekárske vyšetrenie, ktoré mu asi pomohol sprostredkovať jeho poľský priateľ Zawiliński. (L. Nádaši Jégé sa o tom nezmieňuje, spomína iba krakovského špecialistu dr. Penížka. Porov. Slovenské pohľady, 1931, s. 661.) V Krakove si kúpil diela J. Słowackého.

1. 4. Posledné stretnutie sa uskutočnilo r. 1917, keď sa R. Zawiliński obrátil na Hviezdoslava s prosbou, či by mu nemohol pomôcť pri hľadaní ubytovania pre neho a celú jeho rodinu, lebo v Poľsku boli problémy s prísunom potravín. Básnik mu vybavil nielen dobré ubytovanie u svojich príbuzných, ale tiež mu zabezpečil lístky na pridel múky, masla, slaniny, kávy a cukru. V Dolnom Kubíne tak spoločne strávili pekné leto, spolu navštívili aj Hviezdoslavov rodný Vyšný Kubín, básnik mu čítal z prekladu Słowackého veršov a dokonca raz v zápale debaty vytiahol zo skrine mapu budúcej Československej republiky, na ktorej bolo zakreslené územie v rozsahu I. ČSR. Mapa vraj bola zhotovená v Amerike. Bola to tá istá mapa, ktorú mala k dispozícii Československá národná rada v Paríži r. 1916? To sa už asi nedozvieme, lebo R. Zawiliński viac informácií neuvádza.

Vyplyva z toho, že básnik s napätím očakával koniec prvej svetovej vojny a keďže chodil na zasadnutia výboru Slovenskej národnej strany v Dolnom Kubíne, isto bol informovaný aj o plánoch zahraničného odboja o usporiadaní pomerov po skončení vojny i po rozpade monarchie. Na otázku Zawilińskiego, čo bude s Poliakmi, keďže Poľsko od III. delenia z r. 1795 zmizlo z mapy Európy na vyše stodvadsať rokov, básnik mu odpovedal: „Pre vás by bolo najlepšie, keby ste sa mohli zjednotiť a azda v pomere federatívnom umiestniť v Rusku. Mali by už raz prestať bratovražedné boje a vzájomná nenávisť medzi bratmi“ (Slovenské pohľady, 1930, s. 306). Podľa Zawilińskiego idea zmierenia a zbratania Slovanov bola pre Hviezdoslava dominujúcou. „Hviezdoslav bol panslávom najčistejšieho zrna. Všetci Slovania mu boli rovnako milí, rodní bratia“ (L. N. Jégé, 1931, s. 663).

1. 5. Onedlho prišiel r. 1918, koniec prvej svetovej vojny a vznik prvej Československej republiky a Poľskej republiky. Vznik I. ČSR 28. októbra 1918 uvítal básnik s nadšením, o čom svedčí viacero jeho básní, napísaných pri tejto príležitosti. Možno si domyslieť, že s rovnakým nadšením privítal zrod Poľskej republiky 11. novembra 1918.

Aké muselo byť jeho prekvapenie, keď čoskoro po týchto radostných udalostiach sa vyvinul spor medzi Československom a Poľskom o územie Oravy, Kysúc, Spiša a Tešínska. Koncom roka 1918 poľské vojská obsadili sporné územie, avšak na pokyn mierovej konferencie v Paríži Poľsko muselo svoje vojsko stiahnuť. Pripravoval sa plebiscit, ktorý sa však nakoniec nekonal, lebo Poľsko malo otvorené fronty na všetkých štyroch svetových stranách, keďže ustanovenie nového štátu si vydobyvalo vojensky. Preto stratilo dôveru predstaviteľov Dohody. Celý spor sa ťahal až do r. 1920, keď na základe rozhodnutia mierovej konferencie v Paríži zo dňa 28. júla 1920 pripadlo trinásť obcí na severnej Orave a štrnásť obcí na severnom Spiši Poľsku.²

² **Orava:** Podsmie, Podvlk, Harkabúz, Dolná Zubrica, Horná Zubrica, Oravka, Bukovina, Podsklie, Pekelník, Jablonka, Chyžné, Malá Lipnica, Veľká Lipnica.

2. 1. Vedel P. O. Hviezdoslav o tom, že jeho poľský priateľ R. Zawiliński sa stal r. 1918 členom dvoch komisií, ktoré pripravovali odborné materiály týkajúce sa Kysúce, Oravy a Spiša – o jazyku, ľudovej kultúre, o dejinách osídlenia uvedených regiónov – pre členov poľskej národnej delegácie zastupujúcej poľskú vládu pri mierovej konferencii v Paríži v rokoch 1918-1920? Poľskí predstavitelia tieto údaje využívali ako argumenty vo svoj prospech, t. j. v prospech poľských územných nárokov na Kysuce, severnú Oravu a severný Spiš s odôvodnením, že ide o územie obývané obyvateľstvom „polskojęzycznym“, „etnograficznie polskim.“ Išlo o tendenčné propagačné materiály, ktoré pripravovali v *Towarzystwie Tatrzańskim* v Krakove (neskôr premenované na *Polskie Towarzystwo Tatrzańskie*) poprední predstavitelia poľskej vedy, kultúry a spoločenského života, ako napríklad historik W. Semkowicz, jazykovedec K. Nitsch, známy poľský spisovateľ S. Żeromski, vynikajúci znalec Tatier S. Eliaasz-Radzikowski. Členmi boli aj ďalší profesori Jagelovskej univerzity v Krakove S. Kutrzeba, L. Sawicki, J. Smoleński, ale aj etnograf a znalec slovenskej Oravy a priateľ P. O. Hviezdoslava R. Zawiliński.

R. Zawiliński patril k predstaviteľom tej poľskej inteligencie, ktorá sa v osemdesiatych a deväťdesiatych rokoch 19. stor. podujala na vykonanie vlasteneckej misie – preskúmať a opísať severné regióny Slovenska – Kysuce, Oravu a Spiš, obývané odjakživa slovenským ľudom hovoriacim v bežnej komunikácii goralským dialektom. A títo poľskí bádatelia na prelome 19. a 20. stor. s nadšením opisovali krásy tohto kraja, bohaté ľudové zvyky aj obyčaje a dialekt, ktorý vždy nazývali poľským dialektom a jeho nositeľov „ludnością polską.“ Svedčí o tom práca R. Zawilińskiego *Przyczynek do etnografii górali polskich na Węgrzech*, ktorá vyšla v dvoch častiach r. 1893 a 1896 a ktorá bola výsledkom jeho etnografického výskumu na Orave. Z pohľadu našej témy je pozoruhodný aj ďalší údaj: Je to názov príspevku R. Zawilińskiego *Charakter językowo-etniczny ludności polskiej na Węgrzech*, ktorý bol uverejnený v *Pamiętniku Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego* v Krakove r. 1920 a ktorý vznikol priam na politickú objednávku vtedajšej doby.

2. 2. Výsledkom tejto politickej objednávky v kritických rokoch 1918 - 1920 bola aj štúdia K. Nitscha, známeho poľského dialektológa a profesora Jagelovskej univerzity v Krakove *Granice państwa a granice języka polskiego*, ktorú uverejnil v časopise *Język Polski V* (1920), s. 97-101, *VI* (1921), s. 41-46. K. Nitsch sa však na rozdiel od R. Zawilińskiego nezúčastnil na priamom terénnom výskume goralských nárečí na Orave a Spiši, ale vychádzal z textov a údajov S. Cambela, zakladateľa slovenskej dialektológie, uverejnených v jeho monografii *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov*, 1906. (Išlo o texty z Malého Slavkova, Krížovej Vsi a Slovenskej Vsi.) Bol to však S. Cambel, ktorý nositeľov spišských goralských nárečí nazval „spišskými Poliakmi“ a ich dialekt nazval „poľským nárečím.“ Neskôr K. Nitsch publikoval tieto nárečové texty vo svojej knihe *Dialekty języka polskiego* (1923).

V tomto kontexte nemôžeme nespomenúť známeho poľského historika a profesora Jagelovskej univerzity W. Semkowicza, ktorý sa tiež značne angažoval v tomto československo-poľskom spore a ktorý v uvedených rokoch publikoval práce s príznačnými názvami: *Carte de Spisz, Orawa et du district de Czaca* (Kraków 1919); *Granica polsko-węgierska w oświeceniu historycznym*. In: *Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego* za l. 1919-1920, 37, Kraków 1920, s. 88-112.

2. 3. Začiatkom r. 1919 vznikol *Narodowy komitet obrony Spisza, Orawy i Czadeckiego*, ktorý iniciatívne zorganizoval Kazimierz Przerwa Tetmajer, známy poľský spisovateľ a básnik. Členmi tejto spoločnosti sa opäť stali poprední profesori Jagelovskej univerzity: W. Semkowicz, W. Szajnoha, L. Sawicki, K. Ruppert, ako aj S. Eliaasz-Radzikowski, autor publikácie *Pogląd*

Spiš: Nová Belá, Fridman s osadou Falštín, ktorá sa neskôr administratívne osamostatnila, Krempachy, Tribš, Durštín, Čierna Hora, Jurgov, Repiská, Vyšné Lapše, Nižné Lapše, Nedeca, Kacvín, Lapšanka. Spor o Javorinu bol uzavretý až r. 1924 po rozhodnutí medzinárodného súdneho dvora v Haagu, ktoré nevyhovelo poľským požiadavkám a ktoré rešpektovalo rozhodnutie mierovej konferencie v Paríži. (Podrobnejšie pozri J. Dudášová-Kriššáková, 1995, s. 53-59 a M. Andráš, 2003, s. 853-892.)

na Tatry z r. 1900, v ktorej s obdivuhodnou presnosťou vymedzil hranice Západných, Vysokých a Belianskych Tatier a v ktorej po prvý raz použil delenie Tatier na uvedené tri skupiny (porov. S. Cambel, 1906, s. 6-8). Členom tejto spoločnosti sa stal aj Roman Zawiliński a jej činnosť podporovalo spomínané *Polskie Towarzystwo Tatrzańskie* i *Związek Podhalań*.³

Dokonca v Paríži pri poľskej národnej delegácii pracovala sekcia tešínsko-oravsko-spišská a jej členom bol K. Nitsch. Ako uvádza Z. Biały, v pracovnom programe tejto poľskej národnej delegácie v Paríži dominoval tešínsky problém (1987, s. 36). Za kulminálny bod jej činnosti pokladá Z. Biały prijatie spišsko-oravskej delegácie u amerického prezidenta T. W. Wilsona. Členmi delegácie boli: K. Rouppert, profesor Jagelovskej univerzity, F. Machay z Malej Lipnice na Orave, ktorý sa dal najatť Poliakmi na propagáciu odôvodnenosti poľských nárokov na Oravu, Spiš a Kysuce, a dvaja gazdovia z ľudu, ako ich ostentatívne nazývajú v poľskej literatúre, Wojtech Halčín z Lendaku na Spiši a Peter Borový z Jablonky na Orave. Po ich vystúpení a tlmočení „žiadostí oravského a spišského ľudu“ o pripojení Oravy a Spiša k Poľsku vzbudili u amerického prezidenta záujem o tento problém a prísľub na pozitívne riešenie. Vďaka tomuto kroku sa podarilo poľskej národnej delegácii spojiť dve spolu nesúvisiace otázky – spor o územie na Tešínsku so sporom o územie na Orave a Spiši. Navyše sa táto otázka široko pretriasala vo svetovej tlači, čím Poliaci do istej miery získali sympatie v Rade veľvyslancov. Celý spor sa ťahal až do 28. júla 1920, keď Rada veľvyslancov na mierovej konferencii v Paríži rozhodla o spore v rozsahu, ako sme uviedli.

3. 1. Aký bol postoj P. O. Hviezdoslava k tejto otázke? Básnika, ktorý žil a tvoril pre slovenský národ, ktorý precíťoval každú jeho bolesť a krivdu, ale aj radosť? Hviezdoslav, ako spomínajú jeho súčasníci, sa nezaoberal politikou, bol „panslávom“, vyznával ideu slovanskej vzájomnosti, ale v danej situácii, ktorá bola nesmierne bolestná pre jeho rodnú Oravu, ale aj pre celé Slovensko, pozdvihol svoj hlas v básni *28. júla 1920*. Hneď v úvode vyjadril svoj hlboký žiaľ nad týmto skutkom bezprávia, keď predstavitelia víťazných mocností uverili nepravdivým údajom poľskej delegácie a keď na základe falošných argumentov roztrhli Oravu a Spiš na dve časti: poľskú a slovenskú Oravu a poľský a slovenský Spiš. Tým traumatizovali celé Slovensko, celú novovzniknutú Československú republiku a tejto traumy sa podnes nezabavili Slováci žijúci od tohto pamätného dátumu na poľskom území Oravy a Spiša.

3. 2. P. O. Hviezdoslav venoval pár rokov predtým svojmu poľskému priateľovi báseň pod názvom *Zawilińskému*, ktorá vyšla v poslednom lyrickom cykle *Dozvyky II*. Uvedený cyklus zahŕňa básne z rokov 1909 - 1911 a pôvodne bol publikovaný v Slovenských pohľadoch a neskôr v *Sobraných spisoch básnických*, IX. zv. (1930). V uvedenej básni sa zamýšľa nad slavianstvom, ktoré sa zmieta v sporoch a ktoré sa *vyhýba mieru*. Úryvok z básne uvádzame v pôvodnom znení, ako bola uverejnená v Slovenských pohľadoch r. 1910, s. 209-212:⁴

... „Ty nemiluješ: toť! pád tvoj, veru!
Sbor tvojich údov trvá v rozpore
od nepamäti, vyhýbajúc smieru –
Hneď pre Boha sa preš, hneď pre literu;
tu zas nech brat ti brázdku odorie:

³ Zoznam členov uvedených spoločností na obranu Oravy, Spiša a Kysúc uvádzame podľa štúdie Z. Białeho, *Polski Spisz*. In: *Polski Spisz. Jedność kultury ludowej i jej historyczne uwarunkowania. Środowisko naturalne – warunki gospodarowania. Antropologia. Gwary. Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*. DCCCXI. Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego 1987, s. 7-57.

⁴ Na porovnanie uvádzame úryvok z tej istej básne uverejnenej v Zlatoch fonde slovenskej literatúry r. 1973. Jazyk básne i pôvodný pravopis vydavateľ upravil. Porov. štvrtý verš v úryvku: „Hneď pre Boha sa preš, hneď pre literu“ (1910); „Hneď pre boha sa prieš, hneď pre literu“ (1973). Podobne vydavateľ opravil pravopis slova Boh aj v predchádzajúcej slohe: „niet porady... svet mlčí, mlčí Boh“ (1910), „niet porady... svet mlčí, mlčí boh“ (1973). L. Nádaši-Jégé o Hviezdoslavovi napísal: „Ale on pre utvorenie svetového názoru nepotreboval filozofie, keďže ho mal hotový v kresťanstve a v svojej pevnej viere v Boha“ (1931, s. 663).

už heglo ťa v bok od poslania smeru,
dom peklom združdí!... vrahom k duhu, v smiech...
Ba Kainov, tiež úhlavný tvoj hriech!“

Slovenské pohľady, 30, 1910, s. 211

Tieto Hviezdoslavove slová majú nadčasovú platnosť, priam prorocky predvídal nekonečné spory medzi Slovanmi. Keď básnik písal túto báseň, isto ani netušil, že o pár rokov vznikne nový spor o územie severnej Oravy, severného Spiša a Kysúc, ktorý nastolila poľská vláda pred medzinárodnou mierovou konferenciou v Paríži r. 1918.

3. 3. Bol to nový spor, ktorý do roku 1918 nejestvoval, lebo severné hranice Slovenska, ktoré bolo dovtedy súčasťou Uhorska, sa pokladali za stabilné, preto slovenská politická reprezentácia zamerala svoju pozornosť na vymedzenie južných hraníc na slovensko-maďarskom pomedzí, lebo tam situácia bola oveľa zložitejšia. Poliaci sa však na túto historickú chvíľu – obnovenie poľského štátu a rozšírenie hraníc aj za pôvodné hranice, v ktorých sa Poľsko nachádzalo pred III. rozdelením r. 1795 – pripravovali už od druhej polovice devätnásteho storočia, a to výskumom goralských nárečí, ľudovej kultúry, architektúry na Orave, Spiši a Kysuciach. Výsledkom tohto priameho terénneho výskumu boli štúdie, články a publikácie, v ktorých sa upriamovala pozornosť poľských autorov na tieto goralské regióny. „Łączyły się z tym działania mające na celu uświadomienie szerszym kręgom społeczeństwa polskiego istnienia polskojęzycznej ludności na Górnych Węgrzech i zaangażowania Polaków z macierzy w sprawię pozyskania dla przyszłego państwa polskiego terytoriów zamieszkałych przez tę ludność“ (Z. Biały, 1987, s. 33).

Zároveň táto zložitá politická situácia v rokoch 1918-1920 a rôzne diplomatické aktivity poľskej delegácie v Paríži, zaangažovanosť poľskej inteligencie v otázke rozšírenia hraníc svedčia o tom, ako sa čelní predstavitelia poľskej vedy, kultúry a literatúry postavili do služieb politiky, pričom sa zneužili vedecké argumenty v prospech politických intríg.

4. 1. Kto bránil záujmy Slovenska na mierovej konferencii v Paríži v rokoch 1918–1920? Bol to predovšetkým E. Beneš, minister zahraničných vecí vlády I. ČSR, vynikajúci rečník a diplomat, ktorý v tom spore o priebehu hraníc na Tešínsku, Orave, Spiši a Kysuciach dal prednosť hospodárskym záujmom Československej republiky, a aby dosiahol celistvosť košicko-bohumínskej železničnej trate a aby zachránil ostravsko-karvinskú hnedouhoľnú panvu, čo pokladal za hospodárske minimum československého štátu, musel urobiť ústupky v územnom spore na Orave a Spiši. Iná je otázka, prečo poľská delegácia nastolila otázku územných nárokov na Kysuce, Oravu a Spiš, keďže tieto hranice nikdy neboli predmetom sporu medzi poľským a uhorským štátom. Vrátenie zálohovaných 16 spišských miest Rakúskej monarchii r. 1772 s tým vôbec nesúvisí. Ale anglický historik N. Davies sa na to pozerá inými očami a spája udalosti, ktoré naši a poľskí historici vnímajú inak. (Údaje o práci N. Daviesa sme prevzali zo štúdie Z. Bialeho, 1987, s. 40.) Totiž podľa Daviesa v prípade územných nárokov na Spiš išlo o nápravu starej krivdy, čím myslel vrátenie zálohovaných 16 spišských miest Rakúskej monarchii.

4. 2. Na obranu severných hraníc Oravy pozdvihol svoj hlas P. O. Hviezdoslav, čo svedčí o rýdzosti jeho charakteru, lebo sa nebál nazvať veci pravým menom a tento postup nazval zradou, pranierom, škripcom, popravou, lebo „krivda pravdu zohla.“ Boli tieto slová adresované aj R. Za-

... Ty nemiluješ sa: toť, pád tvoj, veru!
Zbor tvojich údov trvá v rozpore
od nepamäti vyhýbajúc zmiernu –
Hneď pre boha sa prieš, hneď pre literu;
tu zas nech brat ti brázdku odorie:
už heglo ťa vbok od poslania smeru,
dom peklom zhruždí!... Vrahom k duhu, v smiech...
Ba Kainov tiež úhlavný tvoj hriech!

(Zlatý fond slovenskej literatúry, Hviezdoslav, II, Bratislava : Tatran 1973, s. 292-295).

wilińskému? Pravdepodobne básnik ani nevedel, že jeho poľský priateľ prispel svojou činnosťou v spomínaných spoločnostiach k tomu, že Orava a Spiš boli „roztrhané ako vetché niti pásky odvekej...“, „veď by mu nebol mohol odpustiť takúto činnosť namierenú proti jeho rodnému kraju. Totiž súčasníci spomínajú, že básnik si dopisoval s R. Zawilińským aj po vojne a v listoch mu dohovára, že Poliaci zabrali hornú Oravu, hoci tam žili Slováci (I. Hegerová, rod. Nováková a L. N. Jégé). Ale asi ani R. Zawiliński nevedel o tom, že P. O. Hviezdoslav napísal báseň 28. júla 1920, v ktorej vyjadril žiaľ a sklamanie zo „závisti brata a sestry hrabivosti.“ V tomto kontexte to už nie je dôležité, ale vieme si domyslieť, že dvaja priatelia sa po tejto udalosti ocitli na dvoch protihľých brehoch: Jeden užialený zo straty časti slovenského územia, druhý potešený zo získania nového územia, ktoré mu pomáhal objavovať veľký slovenský básnik P. O. Hviezdoslav.

4. 3. Onedlho po tomto pamätnom dátume, ktorý sa navždy zapísal čiernymi číslicami do našich novodobých dejín, básnik začal chorľavieť a jeho láskavé srdce, ktorým objímal celé Slovensko i celé slavianstvo, nevydržalo toľko pocitov radosti i žiaľu, ktoré mu priniesli roky 1918-1920. „Zomrel si 8. XI. 1921 o 5 i ½ ráno, naznačil tvoj švagar“ (In: Rankov vreckový slovník s poznámkami P. O. Hviezdoslava).

Báseň P. O. Hviezdoslava 28. júla 1920 nájde čitateľ v X. zv. Hviezdoslavových Sobraňných spisov básnických (básne príležitostné), druhé vydanie, 1939, s. 208-209. Nenájde ju v štvorzväzkovom vydaní *Zlatý fond slovenskej literatúry. Hviezdoslav I-IV*, Tatran 1973. Po prvý raz sme ju čítali v časopise *Život*, mesačníku Spolku Slovákov v Poľsku, r. 1994. Je priam symbolické, že poľskí Slováci zo zabratého územia Oravy a Spiša pomohli objaviť túto pre strednú a mladú generáciu úplne neznámu báseň P. O. Hviezdoslava.

28. júla 1920

Ja plačem nad Oravou drahou, horko plačem;
 ach, stavec som... Bo mladec nech, tak zúrim, skáčem
 od zlosti; päsťe zatnem na čis' leb,
 ho zohrdiac jak z biednej hlíny črep...
 Veď roztrhané ako vetché niti pásky
 odvekej, v srdciach, v hrude, v skale žitej lásky...
 Och, zrada, pranier, škripec, poprava!
 Včul', Orava, len budeš boľavá,
 jak nikdy predtým, hoci šťastnou bys' byť mohla,
 jak ešte nikdy!... No, pád, krivda pravdu zohla...
 Ba i mňa starého už berie zlost':
 fuj, závist' brata, sestry hrabivosti'
 bez páru! Majú v moci mnohé miliony,
 a mizerných tisícok pár ti chvácu oni...
 No, vlkov susedstvo, cez zuby, hryz
 poostri na brúse, čo točí kys'
 vývrhel' pekla... ukúš zo spanilých skraní
 si Oravienky jednu, žvi, žer rovno sani
 a – zadržni sa, hlt než prekotíš...
 Boh pomsty ten ti hrozný naval' križ!
 ... Však čo mám z toho? Zbudne zohavenia práca
 jak jazva, srdce ti hoc s mojím vykrváca –
 hoc dážd' ju vymyje... hoc slnce – moc tá hnacia
 zem v obeh, v rozvoj síl – ju pozláti:
 celistvosť tvári, ach, sa – nevráti...

Literatúra

- ANDRÁŠ, M.: Severný Spiš v politických, vojenských a diplomatických aktivitách medzi rokmi 1918-1947. In: Terra Scepusiensis. Stav bádania o dejinách Spiša. Levoča – Wrocław 2003, s. 853-892.
 BIAŁY, Z.: Polski Spisz. Historyczne uwarunkowania kultury ludowej tego regionu i sposoby jej badania po II wojnie światowej. In: Polski Spisz. Prace Etnograficzne. Zeszyt 22. Studia Spiskie Nr. 1. Pod redakcją Zbigniewa Białego. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. DCCCXI. Kraków 1987, s. 7-57.

- CAMBEL, S.: Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov (1. oddelenie: Osnovy a iný materiál nárečový). Nákladom vlastným. V Turčianskom Svätom Martine 1906. 624 s.
- DAVIES, N.: *God's Playground. A History of Poland*. New York 1982.
- DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J.: Slováci v Poľsku. In: *Studia Academica Slovaca*. 24. Ed. Jozef Mlacek. Prednášky XXXII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Bratislava : STIMUL 1995, s. 52-56.
- DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J.: Kapitoly zo slavistiky. *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2001. 187 s.
- HEGEROVÁ, I.: Z Hviezdoslavovho života. In: *Vedzte, že zvem sa: Pavol Hviezdoslav*. Vydavateľstvo Peter Huba, Zochova 1105/38, 026 01 Dolný Kubín 1995.
- HVIEZDOSLAV, P. O.: Zawilińskému. In: *Slovenské pohľady*, 30, 1910, s. 209-212.
- HVIEZDOSLAV, P. O.: *Sobrané spisy básnické*. X. *Básne príležitostné*. Druhé vydanie. V Turčianskom Sv. Martine 1939. 220 s.
- HVIEZDOSLAV, P. O.: Zlatý fond slovenskej literatúry. I–IV. Zost. S. Šmatlák. Bratislava : Tatran 1973.
- NÁDAŠI-JÉGÉ, L.: Súkromný život Hviezdoslavov. In: *Slovenské pohľady*, 46, 1930, s. 300 – 307.
- NITSCH, K.: *Ze wspomnień językoznawcy*. Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, oddział w Krakowie 1960. 350 s.

P. O. Hviezdoslav and R. Zawiliński

Júlia Dudášová-Kriššáková

R. Zawiliński belongs to that generation of Polish intelligentsia which towards the end of the 19th century set out to perform a research into dialects and folk culture in the Goral area in the regions of Kysuce, Orava and Spiš. During the ethnographic research in the region of Orava Zawiliński met with the most important Slovak poet P.O.Hviezdoslav. Their friendship which lasted for several years was interrupted by the political events of the 1918-20 period when Poland raised their territorial claims for these regions, including the poet's native Orava. In his poem 28. júla 1920 Hviezdoslav raised his voice against this act calling it a treachery. Were these words addressed also to his friend?

MARTA VOJTEKOVÁ*

Predložky v spisovnej slovenčine a poľštine (miestny význam „blízko, v blízkosti, neďaleko“)

VOJTEKOVÁ, M.: Prepositions in literary Slovak and Polish. *Slavica Slovaca*, 40, No. 2, pp. 104-110. (Bratislava)

The basic (primary) meaning of both Slovak and Polish prepositions is a spatial meaning which bears a great variety of nuances. The subject of a contrastive analysis in this contribution is one of the nuances: local (static) meaning „near, in the vicinity, not far from.“ We aimed to describe and compare its expression by means of primary prepositions in Slovak and Polish.

Prepositions in Slovak and Polish, state of observation, prepositional meanings, spatial meaning, local (static) meaning

1. Predložky možno definovať ako neohybné pomocné slová, ktoré v spojení s nepriamymi pádmi podstatných mien, zámen a čísloviek vyjadrujú primárne príslovkové (adverbiálne) vzťahy, sekundárne predmetové (objektové) a prívlastkové (atributívne) vzťahy. Závislé pády a ich náhrady spájajú s hociktorým zo štyroch plnovýznamových slovných druhov: so slovesom, prídavným menom, príslovkou, podstatným menom a s ich zámennou alebo inou náhradou. Obyčajne stoja pred závislým slovom. Predložka tvorí jeden významový celok alebo so závislým slovom (v príslovkových významoch) alebo s nadradeným slovom (so slovesom v predmetovom vzťahu) (Oravec, 1968, s. 7).

1. 1. Nazdávame sa, že práve vlastnosti synsémantickosti, neohybnosti (neflektívnosti) a syntagmatickosti prisudzované predložkám v rámci klasifikácie slovných druhov v slovenčine aj poľštine (porovnaj napr. *Morfológia slovenského jazyka*, 1966, s. 27; Grzegorzcykowa a kol., 1999, s. 53-59) stavajú predložky na perifériu slovných druhov a vzbudzujú dojem ich nedôležitosti.

V praktickej rovine sa to prejavuje tým, že opisu predložiek sa ani v slovenčine ani v poľštine nevenuje v literatúre toľko pozornosti ako plnovýznamovým slovným druhom. S tým nepochybne súvisí mnoho nedostatkov pri spracovaní problematiky predložiek v literatúre, ako aj nedostatočná pozornosť venovaná tomuto slovnému druhu v školskej praxi. Taktiež sa nedá prehliadnuť fakt, že problematika predložiek v slovenčine a poľštine zatiaľ nie je podrobnejšie spracovaná ani v konfrontačnom pohľade (porovnaj články E. Horáka 1978, 1991; H. Běličovej 1978, 1984, ktoré zachytávajú len čiastkové otázky slovanského predložkového systému). Prínosom v konfrontačnej problematike slovenčiny a poľštiny sú porovnávacie štúdie F. Buffu, ktoré sa však neplnovýznamovými slovnými druhmi nezaoberajú (porov. napr. F. Buffa, 1998). Uvedené zistenia boli pre nás napokon hlavnými dôvodmi, prečo sme si predložky (predložkové významy) zvolili za predmet konfrontácie.

1. 2. Skôr ako prejdeme k vlastnej konfrontačnej analýze, pokladáme za nevyhnutné upozorniť na niekoľko nedostatkov v opise predložiek v slovenčine a poľštine, pretože (tu si dovoľíme parafrázovať výrok E. Horáka) kvalitné metodologické a teoretické východiská uplatnené pri opise sémantiky predložiek sú nevyhnutným predpokladom aj pre kvalitný porovnávací opis sémantiky slovanských predložiek (E. Horák, 1978, s. 8).

* Mgr. Marta Vojteková, doktorandka na Katedre slavistiky Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity, Ul. 17. novembra 1, 080 78 Prešov.

Primárnym zdrojom podania významov predložiek sú výkladové slovníky jednotlivých jazykov, ktoré spracúvajú predložky lexikografickým spôsobom. Z poľských slovníkov by sme chceli upozorniť na *Słownik języka polskiego (SJP)* pod redakciou Mieczysława Szymczaka (1996) a *Nowy słownik poprawnej polszczyzny (NSPP)* pod redakciou A. Markowského (1999). Pri práci s uvedeným *SJP* sme sa stretli s dvoma jeho nedostatkami, ktoré vzhľadom na jeho normatívnosť sú dosť výrazné. Prvým nedostatkom je to, že pri niektorých predložkách spájajúcich sa s dvoma pádmi nepodáva významy osobitne pri jednom a osobitne pri druhom páde, ale spolu, pri oboch pádoch naraz, čím nerešpektuje odlišnosť významov v rámci jednotlivých pádov, a tým aj základný významový protiklad dynamickosť – statickosť (porovnaj napr. predložku *o, pod, nad* a mnohé iné). Pri predložke *na* dokonca vôbec neuvádza, s ktorými pádmi sa spája. Druhým nedostatkom tohto slovníka je, že v niektorých prípadoch nepomenúva významy dosť explicitne, a preto nie vždy je jasné, aký význam predložka vyjadruje. Napríklad pri predložke *za* sa píše, že v spojení s akuzatívom tvorí výrazy označujúce „predmet alebo jeho chytenú, držanú časť“ (*Chwicił go za ucho. Trzymał kogoś za rękę. Wziął torbę za uchwyt.*). V skutočnosti sa týmito konštrukciami vyjadruje spôsob činnosti alebo deja a takto by mal byť tento význam aj definovaný. Na druhej strane oceňujeme *NSPP*, ktorý nielenže spomínanými nedostatkami netrpí, ale tým, že podáva podrobné informácie o normatívnom a štýlovom hodnotení predložiek, poskytuje bohatý priestor na tvarovanie jazykovej kultúry. Tradícia týchto slovníkov trvá v Poľsku už od roku 1937 a určite by takýto druh slovníkov bol veľkým prínosom aj v slovenčine.

Aj keď počtom výkladových slovníkov sa slovenčina nemôže porovnávať s niektorými slovanskými jazykmi, napr. s poľštinou, dovoľme si tvrdiť, že kvalitou spracovania predložiek ich v mnohom predstihla. Autori *Slovníka slovenského jazyka (SSJ)*, ktorý vychádzal v rokoch 1959–1968, už v tom čase videli potrebu spracovania významov predložiek osobitne podľa jednotlivých pádov, pretože si uvedomovali odlišnosť významov v spojení s dynamickými a statickými pádmi, a tým aj základný významový protiklad dynamickosť – statickosť. Okrem podania významov osobitne podľa jednotlivých pádov nájdeme v *SSJ* odkazy na antonymné vzťahy medzi predložkami, informácie o podmienkach vokalizácie jednotlivých predložiek, o ich normatívnom a štýlovom hodnotení, ale aj množstvo príkladov z umeleckej aj neumeleckej literatúry. Odvážujeme sa povedať, že *SSJ* spôsobom spracovania predložiek nielenže predstihol dobu, ale mohol by byť inšpiratívny aj pre ostatné slovanské jazyky. V jeho tradícii pokračuje aj *Krátky slovník slovenského jazyka (KSSJ)*, ktorý v slovenčine vyšiel už v niekoľkých vydaniach.

V súvislosti s morfológiami (gramatikami) spisovnej poľštiny bol pre nás prekvapujúcim zistením fakt, že sa v nich problematika predložiek vynecháva celkom, predložky sú v nich zahrnuté len v rámci klasifikácie slovných druhov (napr. Grzegorzczkova a kol., 1999), alebo sa týmto slovným druhom zaoberajú poľské gramatiky len informatívne, t. j. obmedzujú sa na krátku definíciu a niekoľko strohých informácií (Strutyński, 1997; Szober, 1963 a iné).

Pri opisovaní problematiky tohto slovného druhu v morfológiách spisovných jazykov by sme navrhovali zredukovať alebo vynechať lexikografickú časť opisu predložiek, pretože často len kopíruje výkladové slovníky, ktoré sú dostupné každému používateľovi. Na druhej strane by sme navrhovali viac rozpracovať teoretické otázky, napr. protirečenie predložka ako neplnovýznamový slovný druh a ako jednotka vyjadrujúca významy, vlastný (invariantný) význam predložky, systém organizácie predložiek a iné, nepochybne zaujímavejšie otázky.

Za najkomplexnejšiu prácu s problematikou predložiek možno v súčasnosti v poľskej jazykovede pokladať monografiu R. Przybylskej *Polisemia przyimków polskich w świetle semantyki kognitywnej* (Kraków, 2002). Najsilnejšou stránkou tejto monografie je prepojenosť teoretickej a analytickej časti. V prvej, teoretickej časti autorka rozoberá doterajší stav výskumu predložiek v poľskej jazykovede, podáva prehľad metód sémantickej analýzy predložiek, analyzuje status predložiek ako jazykovej jednotky, problematiku významu predložiek, definíciu predložiek atď. V druhej, analytickej časti uplatňuje navrhovanú metódu pri opise desiatich vybraných predložiek.

S moderným prístupom k predložkám sme sa stretli aj v poľskej gramatike Z. Kaletovej (1995), kde autorka podáva predložky v rámci substantív, priamo pri jednotlivých pádoch, pričom rozlišuje dvojaké syntaktické konštrukcie: konštrukcie predložka + pád substantíva implikované slovesami a konštrukcie predložka + pád substantíva neimplikované slovesami (Kaleta, 1995, s. 61-198). Tento postup je logický, pretože predložka a pád substantíva tvoria formálnu aj významovú jednotu.

V slovenčine treba oceniť staršiu, ale dosiaľ jedinú knižnú monografiu *Slovenské predložky v praxi* (1968) Jána Oravca, ktorý sa slovenským predložkám venoval najsystematickejšie. Na tejto monografii aj na spomínanej gramatike Z. Kaletovej oceňujeme najmä zdôrazňovanie celkového kontextu, v ktorom predložka vystupuje a ktorý vplýva na konkretizovanie významu predložky, osobitne rešpektovanie spojenia so statickými a dynamickými pádmi, ale aj poukazovanie na vzťahy synonymie a antonymie. Aj napriek tomu, že, ako píše J. Oravec, „ohľad na prax nedovoľuje do šírky rozvinúť teoretickú problematiku“ (Oravec, 1968, s. 6), pokladáme monografiu *Slovenské predložky v praxi*, ale aj mnohé autorove články, v ktorých supluje nedostatočnosť teórie, za najlepšie, čo v tejto oblasti doposiaľ v slovenčine vzniklo.

2. Z rozmanitých vzťahov mimojazykovej reality vyjadrujú predložky najčastejšie priestorové vzťahy, ktorých odrazom je priestorový význam. Priestorový význam je primárnym (základným) významom slovenských aj poľských predložiek a člení sa na smerový (dynamický, kinetický, direktívny) a miestny (statický, lokálny) význam. Obidve zložky sa dajú naznačiť opytovacími zámenami *kam?* / *dokąd?*, *odkiaľ?* / *skąd?*, *pokiaľ?* / *dokąd?*, *kade?* / *któredy?*, *kde?* / *gdzie?* Tento významový protiklad vyplýva z významu pádov, s ktorými sa predložky viažu, to znamená, že dynamický význam môžu predložky vyjadriť len v spojení s dynamickými pádmi (akuzatívom, genitívom a datívom), statický význam len v spojení so statickými pádmi (lokálom a inštrumentálom).

Jedným z argumentov o primárnosti priestorového významu je, že v rámci obidvoch jeho zložiek (statickej aj dynamickej) sa vyskytuje najväčšie množstvo významových odtienkov (Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 622). Len v rámci statického (miestneho) aspektu možno vydeliť až deväť významových odtienkov: 1. miestny význam „vnútri, vprostred“; 2. miestny význam „na povrchu“; 3. miestny význam „vpred, spredu, odpredu, na prednej strane“; 4. miestny význam „vzadu, zozadu, na zadnej, opačnej strane“; 5. miestny význam „vyššie“ (niečoho); 6. miestny význam „nižšie“ (niečoho); 7. miestny význam „blízko, v blízkosti, neďaleko“; 8. miestny význam „prostred, uprostred, na rozhraní dvoch alebo viacerých bodov, línií“; 9. miestny význam „dotyku, styku“ (všeobecne).

Predmetom konfrontačnej analýzy v tomto príspevku je jeden z týchto významov miestny význam „blízko, v blízkosti, neďaleko.“ Naším cieľom je opísať a porovnať jeho vyjadrovanie slovenskými a poľskými predložkami. Pri konfrontácii budeme poukazovať nielen na rozdiely, ktoré svedčia o špecifickosti slovenčiny a poľštiny, ale aj na zhody, ktoré bezprostredne pramenia z ich genetickej príbuznosti.

2. 1. Za východiskovú jednotku našej konfrontácie teda nepokladáme predložky, ale konkrétny význam (významový odtienok), ku ktorému pripájame súbor slovenských a poľských predložiek, ktoré ho vyjadrujú. Predložky uvedené v rámci tohto významu sú vo vzájomnom synonymnom vzťahu. Výstižná je v tomto zmysle myšlienka J. Oravca: „Istý vzťah z mimojazykovej skutočnosti vcelku nevládze vyjadriť jediná predložka, ale vyjadruje ho celý synonymický rad predložiek, do ktorého každá predložka vnáša svoj odtienok“ (Oravec, 1968, s. 11).

2. 2. Spomedzi celého súboru predložiek berieme pri konfrontácii do úvahy len jednoduché prvotné (primárne) predložky. Vymedzujeme ich na základe funkčného kritéria,¹ ktoré je zo syn-

¹ Nepoužívame v slovenčine zaužívaný termín *hl'adisko* – funkčné hl'adisko, etymologické hl'adisko – (porov. napr. Oravec, 1988, s. 179; Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 620), ale termín *kritérium*.

chrónneho hľadiska najdôležitejšie. Na základe neho patria k prvotným predložkám slová, ktoré sa v súčasnosti v inej ako predložkovej funkcii nepoužívajú, t. j. vyskytujú sa iba s významom predložiek a iba v spojení s nepriamymi pádmi substantív alebo ich ekvivalentov. Uplatnením funkčného kritéria sme z výkladových slovníkov, ktoré sú z tohto hľadiska normatívne, vyexcerovali v poľštine 28 prvotných predložiek (*bez, dla, do, koło, ku, między, na, nad, o, od, po, pod, podczas, podług, przeciw(ko), przed, przez, prócz, przy, u, w, wbrew, według, wobec, wskutek, wśród, z, za*). V slovenčine tento súbor tvorí 22 prvotných predložiek (*bez, cez, do, k, medzi, na, nad, o, od, okrem, po, pod, pre, pred, pri, proti, s, skrz, u, v, z, za*).

3. Miestny význam „blízko, v blízkosti, neďaleko“

3. 1. Základnou predložkou na vyjadrovanie miestneho (statického) významu „blízko, v blízkosti, neďaleko“ niečoho alebo niekoho je v slovenčine predložka *pri* s lokálom. V poľštine sa tento význam môže vyjadriť taktiež predložkou *przy* s lokálom, ale, ako uvidíme ďalej, v rámci tohto významu nemá uvedená predložka rovnako dominantné postavenie ako v slovenčine. Miesto určuje táto predložka vždy vzhľadom na niečo alebo niekoho, ale neadresne, to znamená, že môže označovať polohu z ktorejkoľvek strany, t. j. „blízko pred i za, zboku, zhora i zdola:“ *strelit' pri uchu, stáť pri ceste / pri klavíri, nosit' pri sebe, pracovať pri dome, ležať / sedieť pri deťoch / pri peci, mať jazvu pri ústach // mieszkać przy szkole, siedzieć przy biurku / przy stole, stać przy nim / przy oknie*.

3. 2. Veľmi často sa miestny význam „v blízkosti“ vyjadruje v poľštine aj pomocou predložiek *nad* a *pod* s inštrumentálom a *koło, u* s genitívom. Špecifikom inštrumentálnych predložiek *nad* a *pod* je, že vyjadrujú dva odtienky miestneho významu: 1. adresný miestny význam, t. j. označujú statické miesto položené „vyššie / nižšie“ od niečoho / niekoho: *visieť nad chodníkom, blysnúť nad hlavou, zaburácať nad mestom, ležať pod stolom, stáť pod bukom, byť pod snehom / pod vodou, mať pod sebou // Ci państwo mieszkają nade mną. Lampa wisi nad stołem. Nad łóżkiem wisi plakat. Walizka jest pod siedzeniem. Pies leży pod stołem. Janek szukał psa pod łóżkiem. Pod swetrem miała bluzkę. Podpisać się pod listem*. Tento adresný význam vyjadrujú uvedené predložky v slovenčine aj poľštine. 2. miestny význam „v blízkosti“, v rámci ktorého konkurujú predložke *pri / przy* s lokálom.

Poľská predložka *nad* s inštrumentálom označuje miesto „v blízkosti“ iného miesta (najmä vody, vodnej nádrže), ktoré predstavuje znížený terén a v ktorom sa ktosi alebo čosi nachádza, alebo kde sa čosi deje: *Byliśmy nad morzem. Dom stoi nad brzegiem jeziora. Polska leży nad Wisłą. Nad urwiskiem znajdował się wielki głaz. Mieszkać nad rzeką. Bydgoszcz leży nad Brdą. Bitwa nad Wartą. Hotel stoi nad jeziorem. Osiedle (leży) nad jeziorem*.

Predložka *pod* s inštrumentálom v poľštine označuje miesto „v blízkosti“ iného miesta, ktoré je výrazne odlišené z podłożia (dominantné výškou, veľkosťou atď.): *Mieszkam pod Krakowem. Pod Warszawą jest wiele miejscowości lotniskowych. Spotkamy się pod kinem. Zatrzymać się pod domem. Auto zatrzymało się pod budynkiem z napisem „Adwokat.“ Stać pod ścianą. Pod ścianą stał wygodny fotel. Czekali pod drzwiami*.

Obidve predložky sa spájajú najmä so slovesami označujúcimi situovanie v priestore, ale aj rôzne činnosti: *być, stać, znajdować się, leżeć, mieszkać, spotkać się, zatrzymać się, czekać* a iné. Používajú sa v spojení s geografickými názvami, kde je nesprávne používať predložku *przy*, ale aj v spojení s inými substantívami, kde sú s predložkou *przy* voľne zameniteľné.

V slovenčine sa na vyjadrenie miestneho významu „v blízkosti“ používajú predložky *nad* a *pod* s inštrumentálom zriedkavo, pričom sú voľne zameniteľné s frekventovanejšou predložkou *pri*: *Sídlisko (stoi) nad jazerom* (dnes len ako miestny názov sídliska); *pod stenou, pod plotom, pod vrchom*; pri domáciach miestnych menách: *bojovať pod Bratislavou*.

Uvedený význam predložiek *nad* a *pod* v slovenčine a poľštine nie je však podľa nášho názoru úplne totožný s významom predložky *przy / pri*. Odlišuje sa od neho tým, že predložka *przy / pri* vyjadruje miestny význam „v blízkosti z hociktorej strany“, kým predložka *nad* „v blízkosti zhora“, t. j. v blízkosti niečoho nižšieho, a predložka *pod* „v blízkosti zdola“, t. j. v blízkosti nie-

čoho vyššieho. Dovoľme si preto povedať, že oproti predložke *przy* / *pri* si predložky *nad* a *pod* aj v tomto druhom význame udržujú svoju adresnosť.

Blízkosť v priestore (miestny význam „blízko, v blízkosti, neďaleko“ niečoho / niekoho) vyjadrujú aj poľské predložky *koło* a *u* s genitívom, ktoré (rovnako ako predložka *pri* / *przy*) označujú miesto neadresne: *Ożarów (leży) koło Warszawy. Samochód stał koło domu. Chłopiec czekał koło szkoły. Koło domu rosła brzoza. Koło domu był ogród. Przystanek stoi koło sklepu. Usiądźcie koło okna. Stać koło drzwi. // Wieś leży u podnóża góry. Okręt rozbił się u wybrzeża Adriatyku. Stał u drzwi / u bramy. Lampa wisi u sufitu. Zawodnicy stanęli u mety. Sprawdzając bilety u wejścia do teatru. Wieś leży u źródeł rzeki.* Obidve predložky sa používajú v spojení s geografickými názvami, kde je nesprávne používať predložku *pri* / *przy*, ale aj v spojení s inými substantívami, kde sú s predložkou *pri* / *przy* voľne zameniteľné. Predložka *u* sa v spojení s obidvoma druhmi substantív v súčasnosti pociťuje ako knižná, prípadne trochu zastaraná (porov. NSPP, 1999, s. 1080), preto je podľa významu substantíva, s ktorým sa spája, vhodné nahradiť ju spomínanými miestnymi predložkami (*przy*, *pod*, *nad*, *koło*), napr. *Sprawdzać bilety przy wejściu. Czekać pod drzwiami / koło drzwi.* Pri poľskej predložke *u* je vyjadrenie miestneho významu zároveň obmedzené na spojenie s neosobnými podstatnými menami.²

Predložky *około*, *koło* a *kol* sa v slovenčine pokladajú za druhotné predložky, pretože sa v súčasnosti používajú aj v inej ako predložkovej funkcii. Slovenskej predložke *u* chýba priestorový význam, ak sa vyskytuje v spojení s neosobným substantívom, dané spojenie je nespisovné a je nevyhnutné ho nahradiť konštrukciou so spisovnou predložkou *pri*: „*u telefonu*“ / *pri telefóne*.

Je zrejmé, že slovenská predložka *pri* má v rámci miestneho významu „v blízkosti“ neobmedzené použitie, je takpovediac univerzálna. Poľská predložka *przy* oproti tomu disponuje určitými obmedzeniami, ktorými môžeme napokon vysvetliť aj fakt, prečo sa tento význam vyjadruje v poľštine väčším počtom predložiek než v slovenčine. Zhrnieme, že nesprávne je používať predložku *przy* na opis geografickej polohy nejakých objektov, pretože na to slúžia predložky *nad*, *pod* s instrumentálom a *koło*, *u* s genitívom, napr.: „*Ożarów przy Warszawie*,“ správne *Ożarów pod Warszawą / koło Warszawy*; „*Brzeg przy Odrze*,“ správne *Brzeg nad Odrą*; „*Okręt rozbił się przy wybrzeżu Adriatyku*,“ správne *Okręt rozbił się u wybrzeża Adriatyku*. Tieto predložky však nemusia nevyhnutne opisovať len geografickú polohu, ale môžu konkurovať predložke *przy* aj v prípadoch, v ktorých je jej použitie náležité, napr.: *Spotkamy się pod kinem* (aj *przy*), *Stać pod ścianą* (aj *przy*), *Samochód stał koło domu* (aj *przy*), *Stać koło drzwi* (aj *przy*), *Stać u bramy* (aj *przy*), *Sprawdzać bilety u wejścia do teatru* (aj *przy*).

3. 3. Na margo predložky *przy* by sme chceli uviesť ešte niekoľko poznámok. Všimli sme si, že v rámci miestneho významu „v blízkosti“ sa pri poľskej predložke *przy* uvádzajú príklady (porov. SJP, 1996, s. 980; Kaleta, 1995, s. 175), ktoré ho podľa nášho názoru nevyjadrujú, ale vyjadrujú významy, pri ktorých je žiaduce použiť konštrukcie s inými predložkami, prípadne bezpredložkové konštrukcie: *Biuro ogłoszeń mieści się przy ulicy Krakowskiej. Mieszkać przy ulicy Krótkiej. Dom znajduje się przy placu Kochanowskiego.* V týchto prípadoch pokladáme za vhodnejšie konštrukcie predložky *na* s lokálom, pretože význam, ktorý chceme vyjadriť, sa zhoduje s významom predložky *na* (umiestenie „na povrchu“) a nie s významom predložky *przy* (umiestenie „v blízkosti“). Inak povedané, keď chceme niekomu oznámiť polohu nášho domu, chceme mu povedať, *na* (povrchu) ktorej a nie v blízkosti ktorej ulice sa nachádza. NSPP (1999, s. 796) konštrukcie s predložkou *przy* síce nehodnotí ako nesprávne, ale označuje ich kvalifikátorom „oficj“, čo znamená, že ich použitie je obmedzené len na spoločenské kontakty oficiálneho charakteru a zhodne s našim tvrdením pokladá za vhodnejšie konštrukcie s predložkou *na*: *na ulicy Krótkiej, na placu Kochanowskiego...* (porov. v slov.: *bývať na ulici, nachádzať sa na námestí* atď.).

² V spojení s osobnými podstatnými menami predložka *u* s genitívom nevyjadruje priestorový význam ani v slovenčine, ani v poľštine, ale označuje sa ňou prostredie určené podľa nejakej osoby alebo funkcie (u krajčírka / u fryzjera).

K ďalším diskutabilným príkladom, ktoré sú zaradené k spomínanému významu predložky *przy* v poľštine, patria: *Biuro ogłoszeń mieści się przy Banku Narodowym. Biblioteka przy Uniwersytecie (Jagiellońskim). Pokoik przy sklepie*. V skutočnosti ide o opísanie časti, ktorá sa vyskytuje vnútri nejakého celku, resp. o vyjadrenie príslušnosti k celku. Na vyjadrenie týchto významov by sme preto mali použiť konštrukcie predložky *w* s lokálom alebo s nezhodným (resp. zhodným) prívlastkom: *Biuro ogłoszeń mieści się w Banku Narodowym. Biblioteka Uniwersytetu Jagiellońskiego* (porov. v slov.: *v banke, univerzitná knižnica / knižnica Prešovskej univerzity*). Používanie konštrukcií s predložkou *przy* v spomenutých prípadoch hodnotí ako nesprávne aj NSPP (1999, s. 796).

Z vyššie uvedeného vyplývajú dve špecifiká poľskej predložky *przy*. Na jednej strane je to – v porovnaní so slovenčinou – jej nadužívanosť, ktorá sa prejavuje nezhodou predložky a významu (porov. 3. 3.), na druhej strane je to obmedzenosť jej použitia (nesprávne je používať predložku *przy* v spojení s geografickými názvami – porov. 3. 2.), ktorá spôsobuje v poľštine bohatú synonymiu na vyjadrenie miestneho významu „v blízkosti.“ Prvá tendencia sa v slovenčine neuplatňuje vôbec, v súvislosti s druhou musíme zopakovať tézu o univerzálnosti slovenskej predložky *pri*, pretože aj keď jej v uvedenom význame môžu konkurovať predložky *nad* a *pod* (*stát' pod stenou / pod plotom, bývať pod vrchom; Sídliisko nad jazerom*), je to jav zriedkavý a navyše uvedené konštrukcie nevylučujú použitie predložky *pri* (*stát' pri stene / pri plote, bývať pri vrchu; Sídliisko stojí pri jazere*).

Záver. V centre pozornosti tejto štúdie stoja predložky v spisovnej slovenčine a poľštine. V prvej časti analyzujeme stav výskumu tohto slovného druhu. Upozorňujeme na nedostatky v opise predložiek v slovenčine a poľštine, ale aj na fakt, že problematika predložiek v rámci týchto jazykov nie je podrobnejšie spracovaná ani v konfrontačnom pohľade. Nazdávame sa, že nedostatočná pozornosť venovaná tomuto slovnému druhu vyplýva z vlastností (synsémantickosť, neohybnosť / neflexibilitnosť, synsyntagmatickosť), ktoré sa prisudzujú predložkám v rámci klasifikácie slovných druhov. Práve tie ich stavajú na perifériu slovných druhov a vzbudzujú dojem ich nedôležitosti.

V ďalších výskumoch opisujeme a porovnávame vyjadrovanie miestneho významu „blízko, v blízkosti, neďaleko,“ ktorý je jedným z deviatich odtienkov miestnej (statickej) zložky priestorového významu, t. j. primárneho významu slovenských aj poľských predložiek. Konfrontačnou analýzou tohto čiastkového predložkového významu sme chceli poukázať na to, že aj medzi neplnovýznamovými slovnými druhmi sa v rámci dvoch geneticky blízkych jazykov môže vyskytovať veľa rozdielov. Upozorňovať na ne je rovnako dôležité ako pri plnovýznamových slovných druhoch, pretože predložky (podobne aj spojky, častice a citoslovčia) tvoria neoddeliteľnú súčasť slovnej zásoby každého jazyka. Takýto konfrontačný výskum má význam nielen pre rozvoj samej konfrontačnej gramatiky, ale vyplýva predovšetkým z praktických potrieb. Je prospešný najmä pre bežných používateľov jazyka, študentov, pedagógov, prekladateľov a tlmočníkov. Pomáha lepšie osvojiť si cudzí jazyk, či odhaliť medzijazykovú homonymiu, a tým predchádzať rozličným komunikačným šumom. V neposlednom rade prispieva k zvyšovaniu jazykovej kultúry.

Literatúra

- BĚLIČOVÁ, H.: K systému prostorových vztahů v současných slovanských jazycích. In: *Slavia*, 1978, roč. 47, s. 122-142.
- BĚLIČOVÁ, H.: K systému kauzálních určení v současných slovanských spisovných jazycích. In: *Slavica Slovaca*, 1984, roč. 19, č. 1, s. 3-14.
- BUFFA, F.: Z poľsko-slovenských jazykových vzťahov. Konfrontačný náčrt. 1. vyd. Prešov : Náuka 1998. 169 s.
- GRZEGORCZYKOWA, R. – ORZECZOWSKA, A. – LASKOWSKI, R. – WRÓBEL, H.: Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia. Wydanie III. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN 1999. 633 s.
- HORÁK, E.: Metodologické východiská opisu sémantickej štruktúry slovanského predložkového systému. In: *Slavica Slovaca*, 1978, roč. 13, č. 1, s. 8-18.
- HORÁK, E.: Zložené predložky v spisovnej slovenčine a ich ekvivalenty v slovanských jazykoch. In: *Studia Academica Slovaca*. 20. Ed. Jozef Mistrík. Bratislava : Alfa 1991, s. 83-101.
- KALETA, Z.: Gramatyka języka polskiego dla cudzoziemców. Kraków : Uniwersytet Jagielloński 1995, s. 61-199.
- Krátky slovník slovenského jazyka. 4. vyd. Ed. Ján Kačala. Bratislava : Veda 2003. 985 s.

Morfológia slovenského jazyka. Ed. Jozef Ružička. 1. vyd. Bratislava : Vydavateľstvo SAV 1966, s. 27-32, 619-676 (autor kapitoly o predložkách Ján Oravec).

Nowy słownik poprawnej polszczyzny. Ed. A. Markowski. Warszawa : Wydawnictwo naukowe PWN 1999. 1786 s.

ORAVEC, J.: Slovenské predložky v praxi. 1. vyd. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 224 s.

ORAVEC, J. – BAJZÍKOVÁ, E – FURDÍK, J.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia. 2. vyd. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988, s. 13-17, 178-191.

PRZYBYLSKA, R.: Polisemia przyimków polskich w świetle semantyki kognitywnej. Kraków : Universitas 2002. 608 s.

Slovník slovenského jazyka. 1-6. Ed. Štefan Peciar. 1. vyd. Bratislava : Vydavateľstvo SAV 1959-1968.

Słownik języka polskiego. 1. vyd. Ed. Mieczysław Szymczak. Warszawa : Wydawnictwo naukowe PWN 1996. 1032 s.

STRUTYŃSKI, J.: Gramatyka polska. Wyd. nowe rosz. Kraków : Wydawnictwo Tomasz Strutyński 1997. 366 s.

SZOBER, S.: Gramatyka języka polskiego. Ed. Witold Doroszewski. Wydanie VI. Warszawa : Wydawnictwo naukowe PWN 1963. 390 s.

Prepositions in literary Slovak and Polish

Marta Vojteková

This contribution is concerned with prepositions in Slovak and Polish. In the first chapter we aimed to analyse of state observation prepositions in Slovak and Polish, which has in both languages some insufficiencies. The basic (primary) meaning of both Slovak and Polish prepositions is a spatial meaning which bears a great variety of nuances. The subject of a contrastive analysis in the second chapter is one of the nuances: local (static) meaning „near, in the vicinity, not far from.“ We aimed to describe and compare its expression by means of primary prepositions in Slovak and Polish. The comparison reveals that aside from many concordances and similarities between the languages following from the common origin of Slovak and Polish, we can also identify a lot of differences in the expression of this meaning resulting from the uniqueness of the development of both languages. This contrastive analyses has weight especially for practical needs of teachers, students, translators and speakers.

ВІКТОРЫЯ ЛЯШУК*

Фальклорны тэкст у моўным адраджэнні славакаў і беларусаў

LIASHUK, V.: Prosaic folklore text in language revival of Slovaks and Belarusians. *Slavica Slovaca*, 40, No. 2, pp. 111-124. (Bratislava)

Specific character, form and method of using and normalization language means with the participation of prosaic folklore texts are examined in the article. Approaches to folklore texts during establishment of Slovak and Belarusian literary language are compared. Language characteristics and purposes of treatment authentic folklore texts (S. Reuss, J. Francisci-Rimavský, P. Dobšínský, J. Kolas) are analyzed.

Folklore language; literary treatment; language adaptation; stylization; codification; Slovak literary language; Belarusian literary language.

Моўнае адраджэнне як працэс нармалізацыі і пашырэння функцыянальных сфер славянскіх моў належыць да праяў адраджэння славянскіх народаў у перыяд з XVIII і да пачатку XX ст. Паралельная цікавасць да мовы, вусна-паэтычнай творчасці і этнаграфіі ў Еўропе стала прыкметна ўзрастаць ужо ў XVIII ст., была складнікам увагі „да пытанняў вялікіх і малых, больш вядомых і малавядомых народаў“ (Шакун, 1995, с. 32). Канец XVIII – пачатак XIX ст. звязаны з народным адраджэннем славакаў, якое Ш. Тобік ацэньвае адначасова як моўнае адраджэнне (Tóbič, 1966, с. 12). Аналагічным чынам, аднак з адрозненнем на паўстагоддзя, характарызуецца і адраджэнне беларусаў: „У працівагу афіцыйнай палітыцы на старонках паасобных перыядычных выданняў 50- г. XIX ст. ужо не толькі не адмаўляўся сам факт існавання самабытнай беларускай мовы, а нават смела называлася яна гарманічнай і павучай, багатай на арыгінальную лексіку“ (Лыч, Навіцкі, 1996, с. 126). У канцы ж XVIII ст. Беларусь са склада Рэчы Паспалітай адышла пад уладу Расійскай Імперыі, прычым і Польшча, і Расія „адмаўлялі самастойнасць беларускага народа і яго мовы. Доўгі час не існавала нават адзінай афіцыйнай назвы беларусаў. У рускім друку назва *белорусы* (*белорусцы*) ужывалася пераважна ў дачыненні да жыхароў усходняй часткі Беларусі; жыхары заходняй яе часткі называліся *литвинами*, *литвяками*. Паўднёвую частку беларусаў звычайна называлі *поляшуками*. Выкарыстоўваліся яшчэ і іншыя назвы для абазначэння беларусаў (напрыклад, *крывічы*, *русіны*); паслядоўнасці ва ўжыванні гэтых назваў не назіралася“ (Шакун, 1995, с. 33).

На моўнае адзінства беларусаў указаў сабраны фальклор. Менавіта фальклорныя тэксты ў той час прэзентавалі сінхронны зрэз беларускай мовы і былі падставай для сцвярджэння пра яе самабытнасць. „Упершыню ў рускім перыядычным друку адкрыта і з поўнай катэгарычнасцю стала заяўляцца аб існаванні арыгінальнай беларускай мовы і культуры ў 30-я гг. XIX ст. Дазволіла зрабіць сябе гэта рэдакцыя часопіса *Молва* у № 3 за 1835 г. Невядомы для чытачоў гэтага друкаванага органа збіральнік вуснай народнай творчасці пад псеўданімам *Беларус К. К.* у сваіх заўвагах да тэксту змешчанага ў часопісе беларускай песні даводзіў на падставе аналізу яе лексічнага складу, што сапраўдная беларуская мова

* Дац. Вікторыя Ляшук, Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, К. Маркса 31, 220050. Мінск. Беларусь.

не з'яўляецца ні польскай, ні рускай“ (Лыч, Навіцкі, 1996, с. 125–126). Фальклорныя тэксты складалі значную частку „разнастайнага эмпірычнага матэрыялу,“ на падставе якога было „пераканаўча даказана, што беларусы – гэта сапраўды блізкая да рускага, польскага і ўкраінскага народаў этнічная супольнасць, але, бяспрэчна, самабытная і, значыцца, мае ўсе правы на самастойнае развіццё“ (Лыч, Навіцкі, 1996, с. 128). Цытаваная праца спасылалася на славацкі кантэкст, у прыватнасці ўказваючы, што „на разгортванне шырокага масавага руху за адстойванне права на развіццё беларускай культуры, асабліва мовы, станоўча ўплывалі аналагічныя клопаты ў адносінах да сваіх духоўных здабыткаў іншых славянскіх народаў, якім таксама даводзілася прыкладваць шмат намаганняў, каб супрацьстаяць асіміляцыі“ (Лыч, Навіцкі, 1996, с. 128).

Функцыянальна „беларуская мова, на якой у старажытнасці была створана надзвычай багатая літаратура, зводзілася выключна да сродку бытавых зносін вясковага насельніцтва. На працягу ўсяго XIX, нават ў пачатку XX ст. яна не дапускалася ў школу, а тым болей у афіцыйную перапіску. Друкаваць на ёй дазвалялася толькі старажытныя пісьмовыя помнікі і запісы вуснай народнай творчасці як матэрыял *нелітаратурны, прастамоўны*. Творы беларускай мастацкай літаратуры і публіцыстыкі аж да пачатку XX ст. друкаваліся або нелегальна, або па-за межамі краіны, або яшчэ нейкім іншым абходным шляхам. Пра навуку на беларускай мове і гаворыць не прыходзілася“ (Шакун, 1995, с. 34). Указаная моўная сітуацыя аб'ектыўна вылучала фальклорны тэкст як адзінку збірання і аб'ект этнаграфічнай цікавасці і пераносіла яго ў сферу моўнай нармалізацыі. Прычым праявілася форма давала шырэйшыя магчымасці для творчага, плённага выкарыстання грамадствам фальклорнага тэксту на ўсіх узроўнях кваліфікацыі пры фарміраванні літаратурнай мовы.

Сувязь літаратурнай мовы з мовай фальклору належыць да тыпалагічных характарыстык і назіраецца ў розных славянскіх народаў. „Цікаваць да фальклору славянскіх народаў вызначалася своеасаблівацю, якая залежала ад канкрэтных абставін грамадскага жыцця і культурнага руху. У некаторых з іх нават у перыяд рамантызму або не было [сваёй – В. Л.] дастаткова развітай літаратурнай мовы [spisovného jazyka – В. Л.], або іх прыходзілася аднаўляць пасля даволі працяглага перапынку (беларусы, чэхі, славакі, харваты, сербы, славенцы і інш.) І таму фальклор гэтых народаў з'яўляўся амаль што адзінай формай нацыянальнага паэтычнага вопыту і ўзорам літаратурнай мовы“ (Бандарчык, Малаш, 1973, с. 8). Пра ўплыў рамантычных поглядаў на мову ў славацкага кваліфікатара Л. Штура гаворыць Р. Оці (Auty, 1958, с. 163). Ён структуры новых пісьмовых моў звязвае з вырашэннем 2-х задач, якія паўставалі перад кожным народам, хаця і ў рознай форме, і закраналі фальклорную сферу: 1) пытанне сувязі літаратурнай мовы з народнымі гаворкамі і 2) пытанне сувязі новай літаратурнай мовы з ранейшай пісьмовай традыцыяй (Auty, 1958, с. 164).

У лінгвістычнай літаратуры мова фальклору называецца таксама тэрмінам *фальклорнае* (або *народна-паэтычнае*) кайнэ. Н. І. Талстой указвае на магчымасць народна-паэтычнага кайнэ іграць істотную ролю ў фарміраванні канкрэтных літаратурных моў, паколькі „ўсякая літаратурная мова – з'ява штучная і наддыялектная і застаецца такой і ў выпадку яе блізкасці да пэўнай дыялектнай базы,“ калі „мова фарміравалася на народнай аснове або набліжалася да яе“ (Толстой, 1988, с. 155). Указаная спецыфіка прасочваецца як у беларускай, так і ў славацкай мове.

Славацкая народная, найперш слоўная культура, сфарміравалася ў рамантычных адраджэнцкіх традыцыях, калі фальклор уключаўся ў агульнаграмадскае карыстанне, адбывалася яго масавае збіранне і навуковае вывучэнне. Увага да фальклору выступала арганічнай часткай трыадзінай праграмы адраджэння славянскіх моў, пунктамі якой былі публікацыя фальклору, напісанне граматыкі і складанне слоўніка, як абавязковы мінімум пры стварэнні/аднаўленні літаратурнай мовы. Дасягнутыя вынікі любой часткі праграмы актывізоўвалі яе рэалізацыю ў цэлым. Так, першы публікатар славацкага праявічнага

фальклору Я. Францысцы-Рымаўскі ўспрыняў факт існавання граматыкі славацкай мовы як моцны імпульс клапаціцца „пра славацкую мову, родную мову ў любой яе форме“ (Michálek, 1998, с. 20). Ён быў актыўным удзельнікам дыскусіі пра важнасць народных казак на пасяджэнні браціслаўскага *Sboru učencov reči slovenskej* пасля прачытання С. Б. Гробанем казкі *Knieža so zlatou ružou* (Michálek, 1998, с. 20).

Пытанні асваення фальклорных тэкстаў не былі стыхійнымі, паколькі ўключаліся ў сферу кадыфікацыі, складалі яе матывацыйную базу. Спецыфіку фальклорнай мовы ўлічвае і Л. Штур. Пры выбары за базу сваёй кадыфікацыі культурную мову Сярэдняй Славакіі, ён „указвае на захаванасць і самабытнасць (svojskost) славацкай мовы Сярэдняй Славакіі, на што ўжо перад ім звярталі ўвагу Мацей Бэл і Ян Колар (апошні ва ўступе да *Spievaniek*), далей на яе тэрытарыяльную пашыранасць і на багацце славацкага фальклору як на сведчанне самабытнасці народа (...)“ (Kačala, Krajčovič, 2001, с. 43–44). Прычым Ян Колар сваёй тэорыяй мілагучнасці славацкай мовы, патрабаваннем пры выданні славацкіх народных песень захоўваць спецыфічнае вымаўленне славакаў (Tóbič, 1966, с. 50) „паўплываў на ўзнікненне барацьбы за штураскую кадыфікацыю і славацкую мову ўвогуле“ (Tóbič, 1966, с. 9). Як падкрэслівае В. Гашпарыкава, „збіральніцкая цікавасць спачатку скіравалася на народную песню як на твор, здавалася, поўнасю адрозны, значна аддалены ад казкі. Аднак ад песні зусім натуральна пераходзілі да вуснай прозы (...)“ (Gašparíková 1984, с. 11). Збіранне фальклору мела не толькі мэтанакіраваны, але і ўсеагульны характар. Праца прадстаўнікоў штураскага пакалення з народнай слоўнасцю, як падкрэслівае Я. Міхалак, „толькі на першы погляд здаецца дробнай і не вельмі значнай“ (Michálek, 1998, с. 19).

Працэс публікацыі і апрацоўкі фальклорных тэкстаў таксама вызначаецца калектыўнасцю. Ужо першы славацкі збіральнік праявіў фальклору Самюэля Ройса меў уласны погляд на славацкія казкі і канцэпцыю іх збірання (Gallo, 1969, с. 29), скіраваную на іх аўтэнтычнасць. Умовы зробленых ім змен ён максімальна абмежаваў і матываваў найперш патрэбай разумення і фармальнай дастатковасці: „Рэдка і толькі для лепшага разумення, адно слова дадаў, якое расказчык у плыні маўлення не знайшоў або забыў павядаць“ (Цыт.: Gallo, 1969, с. 29). Асобна, аднак у трыадзінстве, С. Ройс вылучае такія нязменныя складнікі мовы казак, як маўленне (reč), слоўнік (slovník) і стыль (štýl). Адначасова актуалізуецца рэтраспектыўны падыход да тэкстаў, скіраваны на выяўленне іх самабытнасці, прычым адмоўна ацэньваецца „ператварэнне старадаўнасці ў навацыі, усеагульнасць у адзінакавасць, чужое ва ўласнае“ (Цыт.: Gallo, 1969, с. 30).

На збіральніцкую дзейнасць С. Ройса звяртаў увагу Л. Штур, падзяляючы з ім погляд на мову праявіўшага фальклору, аднак маючы іншую матывацыю яе грамадскай вартасці. Ройс яшчэ да публікацыі імкнуўся, па-першае, сабраць увес матэрыял і, па-другое, яго апрацаваць, паколькі меў перакананне, што „зыходная форма была, безумоўна, зменена за доўгі час і з-за асоб, якія распавядалі“ (Reuss, 1969, с. 62). У сваю чаргу Л. Штур прытрымліваўся мэты развіцця камунікацыйных якасцей маўлення і ў фальклорнай мове. Як указвае Я. Сабал, „Штурасцы добра намацалі, што славацкая літаратурная мова павінна аднекуль пачынацца, што яна патрабуе мець сваю жыццёдайную крыніцу (...); і не было тут нічога больш прыдатнага, больш выпрацаванага і дасканалата, чым народная казка, балада, песня, прымаўка“ (Sabol, 1980, с. 33). Я. Гала, хоць і ў форме меркавання, аднак вылучае праявіўшы фальклор пры асвятленні праблемы кадыфікацыі: „Бадай нішто не было для Л. Штура больш прыдатным, калі ён кадыфікаваў пісьмовую мову, чым зборнікі славацкіх народных казак“ (Gallo, 1969, с. 30), якія ў той час былі яшчэ рукапісныя, аднак складаліся калектыўна і па ўсёй Славакіі.

На аб’ектыўную ролю фальклору ў стварэнні наддыялектнасці ўказвае Р. Бртань, калі адзначае, што прадстаўнікі розных славацкіх рэгіёнаў (малагонты, ліптакі, ораване, трэнчанцы і іншыя) „пачынаюць пісаць ўжо ў сакавіку-чэрвені 1843 г. па-славацку. Ім памага-

ла мова народа і яго фальклор“ (Brtáň, 1980, с. 82). У сувязі з гэтай заўвагай знаходзіцца сцверджанне А. Меліхерчыка наконт практычнага авалодання славацкай моладдзю сваёй роднай мовай шляхам запісвання і асваення фальклорных тэкстаў, якія спрыялі лёгкасці вывучэння яе літаратурнай формы, што не мае аналагаў у тагачасных еўрапейскіх маштабах (Melicherčík, 1959, с. 46–47).

Штураўская высокая ацэнка фальклору арыентавала штураўцаў на яго збіранне, і моцны ўплыў у гэтым напрамку на моладзь аказаў менавіта Янка Францысцы-Рымаўскі (Gallo, 1969, с. 53). Ён замяніў Л. Штура пры выхаванні нацыянальна арыентаванай моладзі, якая перабралася для навучання з Браціславы ў Лявочу і была арганізавана ў адзінкі – *колы*: „Лявочская моладзь ад пачатку стала на бок Штура, ды і ў праграме дзеяння колаў было вывучэнне яго *Hovornice*, г. зн. *Náuky reči slovenskej* (Навукі славацкай мовы). Вучыў яе Ян Францысцы“ (Rosenbaum, 1980, с. 52). Гэты факт сведчыць пра выдатнае валоданне Рымаўскім сістэмай кадыфікацыі славацкай мовы, сфармуляванай Л. Штурам. Менавіта Рымаўскі „стаяў пры нараджэнні штураўскай кадыфікацыі славацкай літаратурнай мовы, удзельнічаў у фарміраванні яе цэласнай формы“ (Bartko, 1980, с. 163). У выданым ім у Лявочы зборніку *Slovenskej povestí. Zvazok I* (1845) удзел у трансфармацыі тэкстаў перадаюць дзеясловы *Usporiadau a vidau* (упарадкаваў і выдаў) Janko Rimauski. У зборніку прасочваецца паслядоўная рэалізацыя графічнай сістэмы і асаблівасцей граматыкі паводле Штураўскай кадыфікацыі. Пазней П. Добшынскі і А. Г. Шкультэты прытрымліваліся ўдакладненняў, зробленых М. Гаталам і М. М. Годжам, у тым ліку ў граматычных формах.

У рэцэнзіі на гэту першую публікацыю, ажыццёўленую Я. Рымаўскім, Л. Штур указвае на казкі, якія ў тагачаснай традыцыі называлі народнымі аповесцямі, як на ўзор славацкага маўлення: „У добры час выйшлі гэтыя аповесці, бо ў іх знаходзім прыгожую, чыстую мову нашу, а нам зараз, калі ёю пісаць пачынаем, з яе чысцінёй і сапраўднасцю трэба добра пазнаёміцца“ (Štúr, 2003, с. 313). Гэтаму меркаванню папярэднічае апісанне дзейнасці ідэальнага і дасягненняў рэцэнзаванага публікатара: „Галоўны абавязак апавядальніка (*vpravovateľa*) такіх аповесцей, каб іх нам так, у той мове, у тых зваротах, такім чынам апавядаў, як іх сам сабе расказвае люд (...). Нічога там не мае быць мастацкага, усё толькі адно да другога як бы само па сабе далучацца і адно за другім без усялякай надуманай сувязі ісці; так нічога з гэтай простаю красы не абсыпецца, але уся яна цэлай захавецца. Пан Рымаўскі падаў гэтую рэч удала, бо расказвае нам аповесці так, як нам колькі раз удавалася пачуваць апавядальніка простага, народнага. Толькі ў асобных месцах можна заўважыць адхіленні ад ужыванай у аповесцях мовы (...“ (Štúr, 2003, с. 311).

У зборніку Я. Рымаўскага Л. Штур размяжоўвае мову казак і мову самога публікатара, да якой выказаў больш заўваг, дае ў некаторых выпадках варыянты выпраўлення, у іншых называе асобныя моўныя адхіленні, паказваючы тым самым асновы „кадыфікатарскай“ апрацоўкі. Гэтую моўную крытыку Й. Амбруш занадта катэгарычна інтэрпрэтуе як адмоўную ў дачыненні да Я. Рымаўскага, кажучы, быццам „Штур выказваў нязгоду з яго запісваннем і мовай казак“ (Ambuš, 1980, с. 56).

Апублікаваныя тэксты суправаджаюцца ўказаннем прозвішчаў іншых збіральных, аднак якасць упарадкавання гэтых фальклорных тэкстаў звязваюць з Я. Францысцы-Рымаўскім, дзейнасць якога сучасныя даследчыкі ацэньваюць неадназначна і мову закрэпляюць непасрэдна ці ўскосна. Літаратуразнаўца В. Жэмберава называе мову казак у публікацыі Я. Рымаўскага простаю і беднай (Žemberová, 1980, с. 104). В. Гашпарыкава ўказвае, што ў „казках Рымаўскага“ прысутнічаюць „фальклорныя элементы, аднак яго моўны стыль у большасці выпадкаў не адпавядае праявам гутарковасці, апавядальнасці, таму ў гэтых тэкстах бачым перш за ўсё літаратурны твор, з багатымі аздабленнямі, найперш моўнымі“ (Gašparíková, 1986, с. 38). Арнаментальнасць славацкай народнай казцы даследчыца звязвае з багаццем уступных і заключных формул, якія ствараюць важную рысу казкавай паэтыкі як адзнакі тыповага казкавага стылю. Перавагу ў яго перадачы А.

Меліхерчык аддае апрацоўкам П. Добшынскага: „Апрацоўка П. Добшынскага бліжэй да спосабу народнага аповеду, а тым і больш прымальная“ (Melicherčik 1959, с. 174). Увагу на моўныя сродкі, актуалізаваныя названым публікатарам у фальклорных тэкстах, скіроўвае лінгвіст Я. Доруля: „Народнасць мовы казак у версіі Паўла Добшынскага, аднак, захоўваецца або дасягаецца шматлікімі спосабамі,“ звязанымі з „моўнымі характарыстыкамі народнага аповеду і гутарковасці ў цэлым. (...) Да іх належыць багатае выкарыстанне дэмінітываў, з мэтай удакладнення ці ідэнтыфікацыі, мадальных часціц, асабовых, указальных і прыналежных займеннікаў у вылучальнай пазіцыі і ў разнастайных другасных значэннях, часта блізкіх да часціц або ў функцыях часціц, далей, павышанае выкарыстанне выклічнікаў, эмацыянальна афарбаваных якасных азначэнняў (*orlíček, ach, -že, drahý, ty, mój*), выкарыстанне другасных і мадальных значэнняў дзеяслоўнага часу і кандыцыянала, разнастайныя спосабы інтэнсіфікацыі выказвання – гэта ўсё складае дзейсныя сродкі моўнага выказвання (...). Належыць да іх і багатая сінаніміка, якой дасягаецца гранічная канкрэтнасць і стройнасць выказвання“ (Doruľa, 1994, с. 117-118). Пры гэтым істотнай з’яўляецца ступень літаратурнай апрацаванасці мовы і яе сувязі з мовай фальклору: „Калі бліжэй разгледзім мову ў зборніку казак Добшынскага, мусім канстатаваць, што рысы народнасці, народнага аповеду прысутнічаюць ва ўсім зборніку так, быццам апрацоўка цалкам злучылася з арыгінальным запісам, хоць тэкст падаецца ў літаратурнай форме, праўда, з некаторымі лакальнымі, дыялектнымі лексічнымі элементамі, якія нарэшце таксама дамалёўваюць народны каларыт казак“ (Doruľa, 1994, с. 119).

У сваю чаргу трэба мець на ўвазе, што П. Добшынскі быў вучнем і Я. Францысцы-Рымаўскага, якога замяніў пры выкладанні славацкай мовы ляховскім студэнтам, і С. Ройса, у якога пэўны час працаваў. Публікуючы свае апрацоўкі выдадзеных раней Я. Францысцы-Рымаўскім славацкіх казак, П. Добшынскі паслядоўна змяніў крытыкаваныя некалі Л. Штурам фразы, як правіла, шляхам рэдукцыі дэталёвай інфармацыі. У моўным плане названая трансфармацыя заключаецца ў выбары менш развітых сінтаксічных канструкцый, з меншай колькасцю прэдыкатыўных ядраў, зменай сінтаксічных сувязей і сінтаксічнай лінейнасці (абазначана падкрэсліваннем): *Ako to Čarodejník svojej žeňe pod víminkou največjeho tajemstva virozpravau, tak pekňe to ona Veštcovi virozpravala* (R, 36) → *Ked’ zaspal, išla ona k veštcovi a vyrozpravala mu všetko* (D III, 226); *Tohoto sina všetkým tím, od čoho bi šťešťja jeho života záviselo zaopatrít, bola najsrdečnejšia a ostatňja žjadosť jeho duše* (R, 37) → *Tohto syna opatreného vidieť, to bola jeho ostatná a najsrdečnejšia žiadost’* (D III, 407); *Králouček sa vitjahou s po pod stola a stau si vedľa něho, a tak vizerau proťi němu, ako čo bi sa bou pod ďáku visokú vežu postavíu a ukázau mu srjebornje haluški na znak toho, že naozaj bou na srjebornou zámku* (R, 45) → *Vytiahol sa kráľovčiek spod stola, ale vyzeral popri tej ovrute, ako čo by bol ďakde pod vysokou vežou stál* (D III, 415); *Vňišli do izbi, a d’jeuka ukázala zoškrjabanuo ťelo, a všeci sa až zhrozili nad ňou* (R, 123) → *A tu na nej nič, iba doškriabané telo!* (D III, 276).

Трансфармацыя, як правіла, суправаджаецца лексіка-сінтаксічнымі зменамі, залежнымі ад селекцыйнага падыходу да моўнай дэталізацыі: *Ráno, keď svitlo, pripásau si Popelvář rdzaví paloš, odobrau sa pekňe od otca a všetkých domácich, na prašívjeho koňika si visadou, a šjeu smiechom svojich bratou a mnohých d’ívákou sprevádzaní* (R, 8) → *Ráno na svitaní šli a veru len tak ako prv: cez to mesto ledva vliekli sa a ľudia smiali sa im* (D III, 298). Да лексіка-семантычных змен далучаецца перапамеркаванне паслядоўнасці моўнага разгортвання: *Osúдне tri citroni sa kolimbali na vrchouci, ako bi ho boli k sebe kivali, a voňali tak tuho, že takmer omdľjevau* (R, 46) → фрагмент размеркаваны ў большым тэкставым аб’ёме: *Na šiedmy deň zarázila, ho vóna milá, premilá! (...) Malo sa mu srdce puknúť, keď pozrel dohora a tam rozchvieval krásny strom konáre, v jeho vrchovci kolimbali sa voňavé citróny, ale k nim dostať sa, nedajbože!* (D III, 416). Таксама ў адным выпадку назіраецца пропуск інфармацыі, г. зн. поўная адсутнасць моўнай прэзентацыі зместу, перададзенага ў тэксце,

апублікованим Я. Рымаўскім: *Upjekla si posuštek a dakolko postruhňikou, vzala oblek novích šjat, zakrútila do obrúska, batoštek na chrbát prehodila a šla vo meno božje, kde ju len oči vjedli* (R, 83) → *Ř* (D III, 91).

П. Добшыньскі паслядоўна замяняе на ўласнаславацкую лексему *raňajšok* крытыкаванае Л. Штурам у Я. Рымаўскага неславацкае слова *frištik*, хаця і пашыранае ў той час ва ўжыванні. Выкарыстоўвалася яно і ў старажытных пісьмовых помніках з некаторай ва-рыянтнасцю: *fruštik, frištuk* ням. *raňajky* (HSSJ, 370). Аднак форма, ужытая Я. Рымаўскім, карэлюе з дыялектным ужываннем: *frištik, frištuk i fruštik* (SSN, 461). Паралельна прасоч-ваецца замена граматычнай мадэлі: *do frištika* (R) → *na raňajšok* (D). Іншыя трансфарма-цыйныя з’явы ў суадносных кантэкстах адрозніваюцца па колькасці і якасці. У фрагменце I. кантэксты прадстаўлены пераважна сінанімічнымі і паралельнымі сінтаксічнымі срод-камі:

I. „*Ňepoťešiu si ma, sin mouj*“ – *odpovje-
dau zarmúcení otec* –
„*ved’ ja ta, kd’e si ti za celí rok chod’iu
z mojou ženou do frišt’ika zajd’em*“ (R,
2).

Ale otec odpovedal:
„*Načo si sa aj púš’al z domu a túlal sa
tol’ko? Ved’ ja s tvojou materou chodieval
som dakedy k medenej hore na raňajšok*“
(D III, 291).

Кантэксты з фрагмента II. маюць высокую ступень моўнага падабенства, адрозніваю-чыся пазіцыйй размяшчэння прыметніка адносна назоўніка (*medená hora* – *hora medená*), часовай формай дзеяслова і наяўнасцю/адсутнасцю мадэлі сумеснасці дзеяння:

II. „*Tu je*“ – *povedá* – „*medená hora, po
ktorú tvoj najstarší brat za rok došjeu,
a po ktorú ja tvojho otca do frišt’ika nos-
jevam*“ (R, 4).

„*Tu je*“ – *povedá* – „*hora medená, po ktorú
tvoj najstarší brat za rok došiel a po ktorú
ja tvojho otca s materou na raňajšok no-
sieval som*“ (D III, 295).

Кантэксты фрагмента III. вызначаюцца сіметрычным сінтаксісам, падпарадкаваным фальклорнай стылістыцы трохразовага паўтору, пры якім у Я. Рымаўскага пасля першага выкарыстання рэдукуецца назоўнік *konárik*, чым утвараецца няпоўны сказ. П. Добшыньскі звяртаецца да паўтарэння з частковым градацыйным лексічным вар’іраваннем: *medená halúzka* – *strieborný konárik* – *zlatá ratolesť*. Прасочваецца тут і ўласцівае П. Добшыньскаму выкарыстанне ўстойлівых спалучэнняў: (R) *som nocuvau* – (D) *som obsadol na noc*. У спа-лучэнні *vrael už teraz* (D) актуалізуецца часавы план. У канцы фрагмента значную частку сказаў адрознівае сінтаксічная лінейнасць:

III. „*Či vid’ít’e otec*“ – *odpovjedau Popel-
vár* – „*skad’e je tento medení konárik, tam
som bou do frišt’ika; skad’e je tento strje-
borní, tam som bou do poludňja; skad’e
je tento zlatí, tam com bou pred večerom;
a eš’ e som v ten d’eň u Vašho prjateľa za
zlatou horou nocuvau*“ (R, 7).

„*Pozrite, otec môj!*“ *vrael už teraz Po-
polvár. „Odkiaľ je táto medená halúzka,
tam som bol na raňajšok;
odkáľ je tento strieborný konárik, tam
som bol dopoludnia; odkiaľ je táto zlatá
ratolesť, tam som bol spoludnia a večer
som obsadol na noc za zlatou horou vášho
priateľa*“ (D III, 297).

У П. Добшыньскага ў межах трох кантэкстаў назіраецца сінанімічнае пашырэнне дзеясло-ваў гаварэння. У абодвух апрацоўках дзеяслоў гаварэння вызначаецца граматычным вар’іра-ваннем: I. (R) *odpovjedau*; (D) *odpovedal*; II. (R, D) *povedá*; III. (R) *odpovjedau*; (D) *vrael*.

Публікацыя казак аб’ектыўна звязана з большай ці меншай ступенню іх апрацоўкі, на што ўказвае пры параўнанні рукапісных і друкаваных тэкстаў I. Поліўка, які „выявіў, што

Ройс і яго супрацоўнікі (...) іх запісвалі верна, так, як пачулі з вуснаў людю, але не публікавалі іх зыходнымі, а толькі апрацаванымі“ (Gallo, 1969, с. 33). Такую трансфармацыю І. Дарулова звязвае з моўнай нармалізацыяй і прасочвае ў розных пакаленняў штурэўцаў, сцвярджаючы, што „па ўзоры С. Ройса Я. Францысцы – і далейшыя супрацоўнікі – запісвалі казкі верна, але пры публікацыі ўжо абнародавалі не аўтэнтычны тэкст, а яго пераказванне (перастылізацыю) ў літаратурную форму“ (Darulová, 2001, с. 130). Выдадзеныя П. Добшыным *Prostonárodné slovenské povesti* А. Меліхерчык характарызуе як „зборнік апрацаваных выдаўцом народных казак“, якія „ўсе нясуць знакі яго аўтарства як апрацоўніка“ (Melicherčík, 1959, с. 170).

У сувязі з пісьмовым афармленнем вусных тэкстаў, зафіксаваных у пэўным варыянце апаведу, які не можа брацца за канчатковы, апрацоўка мае характар асваення, асэнсавання тэкставай спецыфікі з аб’ектыўным вылучэннем дыферэнцыяльных і інтэгральных адзнак у мове. У адрозненні ад І. Поліўкі, які апрацоўку ацэньваў як адназначна шкодную з’яву, славацкія даследчыкі ўспрымаюць гэты моўны факт рознааспектна. „Ці з’яўляецца хібай апрацоўка казак, або не, – сцвярджае Я. Гала, – рэч дыскусійная і вельмі праблематычная. Пры ўважлівым параўнанні зборнікаў можна канстатаваць, што асноўнае дзеянне, узятае з вуснаў людю, С. Ройс і яго школа не парушылі, наадварот, узбагацілі апавядальніцкім ўменнем, якое засвоілі ад народных апавядальнікаў. (...) Найбольшае ўмяшальніцтва пры апрацоўцы заўважаецца ў сферы кампазіцыі, меншыя – ў лексічнай сферы“ (Gallo, 1969, с. 34). Аналагічнае меркаванне ў дачыненні да нармалізацыйнай дзейнасці В. Караджыча маюць сербскія даследчыкі: „Вынікі выдання Вукам Караджычам песень і казак маюць два бакі, яны адназначна пазітыўныя, калі ўспрымаць іх у кантэксце Вукавай рэформы мовы і арыентацыі на пісьмовую літаратуру, і негатыўныя ў дачыненні да аўтэнтычнасці вусна-паэтычнай формы“ (Клеут, 2001, с. 53).

Інтэрпрэтацыя сутнасці правак указвае на калектыўнасць, прадукцыйнасць маўлення: „Праца Шкультэты (і Добшынскага) не была кампілятарскай, а была стылістычна творчай, і тая прыгажосць, якой мы здзіўляемся дасюль, не заўсёды паходзіць з вуснаў людю, але вельмі часта з п’яра Шкультэты, Добшынскага, Чыпкі, магчыма і Ройса, Дакснера і іншых“ (Brtáň, 1971, с. 144). Якасць трансфармацыі характарызуецца як „эстэтычная і стылістычная“ і ацэньваецца як крок наперад у параўнанні з дзесяццю славацкімі казкамі, апублікаванымі Я. Рымаўскім (Brtáň, 1971, с. 144). Яны, аднак, таксама былі падрыхтаваны з удзелам іншых штурэўцаў (Kraus, 121). Пры гэтым важным для разумення ролі фальклорнага тэксту з’яўляецца іх актыўная рэпрадукцыя, пры якой асобныя апрацоўнікі „імкнуліся ствараць як мага аб’ектыўную казкавую форму“ (Melicherčík, 1959, с. 93).

На падыходы славацкіх апрацоўнікаў казак указваюць і заўвагі сына С. Ройса – Людавіта, таксама захаваныя ў яго перапісцы, наконт сутнасці і методыкі апрацоўкі, дзе пытанні мовы суднесены са стылем, у прыватнасці з указаннем на яго недасканаласць. Паводле слоў Л. Ройса, ён „разнастайныя традыцыі ўзаемна параўноўваў і кожную звязаў у адно цэлае так, што наўрад ці да тэксту можна нешта дадаць альбо нешта з яго выкінуць, аднак то тут, то там хібы стылю яшчэ значныя“ (Цыт.: Polívka I, 1923, с. 49; Gallo, 1969, с. 57). Упамінаюцца і аб’ектыўныя ўмовы апрацоўкі канкрэтных тэкстаў, у прыватнасці, не запоўнення моўнымі сродкамі пазіцыі пры сюжэтных абрывах, як у казцы *Svetská krása*, у якой „адзін пустэльнік недзе страціўся“, таму ў лісце (1850) Л. Ройс звяртаецца да Я. Рымаўскага: „Мусіш недзе дадаць, што ад жалю памёр“ (Цыт.: Polívka I, 1923, с. 47; Gallo, 1969, с. 56). Фармулююцца і агульныя тэндэнцыі моўнай апрацоўкі, таксама ў тым жа лісце да Я. Рымаўскага ў форме просьбы: 1) каб ва ўсіх тэкстах была выпраўлена арфаграфія; 2) каб выправіў толькі такія рэчы, які нелагічныя, нязвязныя, недзе нядобра ўжытае слова, германізм, лацінізм, мадзьярызм (Цыт.: Polívka I, 1923, с. 47; Gallo, 1969, с. 57). Як бачым, гэтыя патрабаванні адпавядаюць арталагічным прыметам, тычацца пытанняў культуры маўлення і яго камунікацыйных якасцей – правільнасці, дакладнасці, чысціні.

Динаміку і специфіку ўключэння фальклорных тэкстаў у грамадскае спажыванне магчыма прасачыць пры параўнанні зыходнага рукапіснага тэксту С. Ройса (R-s) і яго змен у публікацыях Я. Францысцы-Рымаўскага (R) і П. Добшынскага (D) (суадноснае фрагменты падаюцца наступным чынам: следам за вытрымкамі з тэксту С. Ройса паралельна размешчаны ўрыўкі з тэкстаў двух названых публікатараў). Перад кожным сказам ў дужках указваецца яго нумар у адпаведным тэксце, што дазваляе прасачыць сінтаксічнае чляненне і лінейную адпаведнасць. Выкарыстаныя матэрыялы з тэкстаў С. Ройса і яго апрацоўкі, змешчаныя у Я. Францысцы-Рымаўскага, аднак з іншым, меншым, тэкставым фрагментаваннем прыводзіў І. Поліўка (Polivka I, 1923, с. 41–43) як ілюстрацыю значных змен пры апрацоўцы рукапіснага тэксту, якую ён прыпісвае самому С. Ройсу (ягонае імя стаіць пасля тэксту), і з гэтай жа мэтай паўтарыў Я. Гала (Gallo, 1969, с. 34–36). П. Добшынскі арыентуецца на апрацоўку ў кнізе Я. Францысцы-Рымаўскага, аднак паслядоўна прытрымліваецца выбару менш складаных сінтаксічных мадэлей. Першы сказ тэксту (фрагмент І.) у запісе С. Ройса Я. Рымаўскі абмяжоўвае толькі ўзроставай характарыстыкай, апускаючы фальклорны эпітэт *krásnuo*, аднак уключае характарыстыку замужнасці, якую перадае эпітэт *chudobná (matka)*. Апісанне ўзросту дзяцей пашыраецца на падставе далучэння да прыметніка *maluo (d'jeučatko)* антанімічнай пары (*chlapci) hodní*. Аналагічную функцыю выконвае антанімічная пара *už – eš'ė*. З узроставай характарыстыкай звязаны і дзеясловы, удакладненыя абмежавальным прыслоўем, стылістычна вылучаныя трайным паўторам: адмоўнай часціцы *ani*, прыслоўя *eš'ė* і дзеяслова *byt'* у формах прошлага часу. У параўнанні з гэтым кантэкстам праўкі Добшынскага мінімальныя і чыста структурныя, заключаюцца ў падзеле аднаго сказа на два:

I. (1) *Bola gedna matka, tá mala troch synou, a gedno welmi krásnuo, u'essenuo, maluo djeučatko* (R-s).

(1) *Mala raz jedna chudobná matka troch sinou a jedno velmi u'ěšenuo d'jeučatko: chlapci boli už hodní, ale d'jeučatko bolo eš'ė maluo, eš'ė aňi něbehalo, aňi něvra-velo* (R).

(1) *Mala raz jedna chudobná matka troch synov a jedno vel'mi utešené dievčatko. (2) Chlapci boli už hodní, ale dievčatko bolo ešte malé, ešte ani nebehalo, ani nevra-velo* (D).

У наступным фрагменце ў вельмі сціслым сказе (2 R-s) у стылістычнай і сінсемантычнай функцыі паўтараецца ўстойлівая фальклорная формула з дзейсным удакладненнем *Tj traja synovja*, прыметнікі ўтвараюць бінарную характарыстыку. Адпаведны сказ (2 R) значна пашыраны: з дзвюх да пяці павялічана колькасць адмоўных характарыстык, выкарыстана параўнальная прэдыкатыўная частка са злучнікам *ako*, стылістычна нейтральная дзеяслоўная форма *boli* трансфармавана, колькасна павялічана (4 формаўжыванні) і ўведзена ў 3 рознафункцыянальныя ўстойлівыя структуры. Суадноснае фрагмент (3-4 D) уключае 2 сказы, лексічна ў фразеалагічна блізкія 3 (2 R). У сінтаксісе прадстаўлены паралельныя канструкцыі (R: *Chlapci, ako to obyčajne bývajú, (...) – D: Chlapci ako obyčajne chlapci, (...); R: čo bi síce eš'ė ta bolo ušlo – D: Ale by to bolo ešte ta ušlo*) або заўважаецца мадальнае развіццё (R: *kebi něboli bývali – D: keby len neboli bývali*):

II. (2) *Tj traja synovja boli neposlussnj a passkrdnj* (R-s).

(2) *Chlapci, ako to obyčajne bývajú, boli všeteční a svehlaví, čo bi síce eš'ė ta bolo ušlo, kebi něboli bývali něposlušní, bez-božní a nado všetko paškrtní* (R).

(3) *Chlapci ako obyčajne chlapci, boli samopašní a všeteční. (4) Ale by to bolo ešte ta ušlo, keby len neboli bývali neposlušní, bezbožní a paškrtní* (D).

У разгледжаным фрагменце адлюстроўваецца характэрная для апрацовак П. Добшынскага асаблівасць – фарміраваць паралельныя канструкцыі, выкарыстоўваючы граматыч-

ную аманімію: *običajne bivaju* (R) – *obyčajne chlapci* (D). Гэта ўказвае на гнуткасць яго мовы і актуалізацыю сістэмных адносін славацкай лексікі у напрамку да развіцця камунікатыўных якасцей маўлення.

Наступны фрагмент III. характарызуецца значным пашырэннем тэксту ў суадносных па аб'ёму апрацоўках: (R-s) – 2 сказы, (R) – 4 сказы, (D) – 7 сказаў. Пашырэнне мае на мэце стварыць уласцівую вуснаму маўленню эмацыянальнасць і ацэначнасць праз выкарыстанне мадальных сродкаў, устойлівых у фальклору выразаў: *mat' križ* (R, D); *príčinu zavdať* (R), *na príčine* (D). Пры гэтым такога кшталту сродкі прысутнічаюць і ў кантэксце С. Ройса: *sy (...) newedela rady dat* (R-s) – *si ňeved'ela s ňimi poradiť* (R) – *si nevedela (...) rady* (D). У гэтым фрагменце ў найбольшай ступені, чым у астатніх, заўважаецца выкарыстанне П. Добшынскім іншай, чым у Я. Рымаўскага лінейнасці (выпадкі падкрэслены):

III. (3) *Čuo len mohli na prjek vrobili matky, a obzwlaszt'e rady kwárili, tak že sa ani messo w hrnku pri ohni pred njimi obstat' nemohlo.* (4) *Matka sy s njimi newedela rady dat'* (R-s).

(3) *Nebožiatko matka, mala tá križ! kd'e sa dáka škoda stala, to ist'e jej chlapci urobili, kd'e sa dáki hrjech strhou, tam jej bezbožní sinovja príčinu zavdali.* (4) *A doma! keď si dačo s poludnja k večeri odložila, mohla istá biť, že jej ho viňuchajú a vipaškrťja.* (5) *Ba sa jej ani len meso v hrnku, a to pri ohni, ňeobstálo, lebo keď sa len mohli k nemu prikradnúť, už ho oňi vivláčili, a aj ňedovarenuo pohltili.* (6) *Už si ňeved'ela s ňimi poradiť* (R).

(5) *Nebožiatko matka mala s nimi križ!* (6) *Keď sa stala kde aká škoda, tú iste jej chlapci urobili; kde sa aký hriech strhol, to iste boli jej chlapci na príčine.* (7) *A doma!* (8) *Keď si niečo z poludnia odložila k večeri, mohla byť istá, že jej ho vyňuchajú a vypaškrtia.* (9) *Ba neobstálo sa jej ani mäso v hrnci.* (10) *Keď len mohli prikradnúť sa k nemu, už ho oni vyvláčili a i nedovarené pohltili.* (11) *Už si nevedela s nimi rady* (D).

Фрагмент IV. вызначаецца меншым аб'ёмам у П. Добшынскага, размеркаваным ў 3 сказа, у С. Ройса 5 сказаў, і найменшая колькасць (2 сказы) у Я. Рымаўскага. Паводле сваёй апавадальнасці, сцісласці і адсутнасці дэталізацыі кантэкст П. Добшынскага суадносіцца з кантэкстам С. Ройса з папярэдняга фрагмента (R-s 3–4). Набор дзеясловаў уздзеяння ва ўсіх трох кантэкстах супадае часткова. У параўнанні з С. Ройсам Я. Рымаўскі павышае колькасць прыметнікаў, а П. Добшынскі зніжае. Ён таксама выбірае сінанімічны да выкарыстаннага С. Ройсам устойлівага выразу (у 2-ух варыянтах лінейнасці: *to nič neosožilo; prosba neosožila nič*) і Я. Рымаўскім *nič neosožilo – Všetko nadarmo* (D):

IV. (5) *Napomjnal gich, trestala, hrozyla a bila, ale to nič neosožilo.* (6) *Oni kwarit neprestali, a každý den messo z hrnka wychytali.* (7) *Čím wjac sa matka hnevala a lála, tím boli smelssj a neodbitnejssi.* (8) *Probowała gich y prosyt, aby geg len to meso na mestě nahali, ale ani prosba neosožila nič.* (9) *Matka sa ssecka dounowala že geg temer do zaufanja sslo* (R-s).

(7) *Napomínala ich, prosila, hrozila, trestala, bila že až tak hučalo, ale nič ňeosožilo, ba čím ich wjac trestala, tím boli ňeposlušnejší a neodbitnejší.* (8) *Na ostatok višla s trpelivosťi a z laskavej dobrej mat'eri sa stala hñevivá žena* (R).

(12) *Napomínala ich, prosila, trestala, bila.* (13) *Všetko nadarmo.* (14) *Naostatok celkom vyšla z trpezlivosti* (D).

Асаблівасцю наступнага, V. фрагмента, з'яўляецца простая мова ў межах усяго кантэкста С. Ройса і яго частковая трансфармацыя ў апавадальны сказ і словы аўтара ў наступным сказе

ў апрацоўках. Я. Рымаўскі, а за ім і П. Добшыньскі выкарысталі характэрную для фальклорных тэкстаў форму сюжэтнага разгортвання з перанясеннем у ініцыяльную пазіцыю сігнала няпэўнага часу, у функцыі якога выступае слова *Raz*. Яны абодва падвоілі і адначасова лексічна і граматычна трансфармавалі прасторавы знак, выражаны словаформай *w kostole: mala íst' do kostola* (R, D) – *kým w kostole budem* (R-s), *kým budem v kostole* (R, D). З ініцыяльнай (10 R-s) ў фінальную пазіцыю (11 R; 17 D) перанесены эмацыянальны сказ са звароткам:

V. (10) *Už ga uwidjm, rekně raz, či wy tau hnusnu obyčaj nahatě, wy nehanbliucy!* (11) *Widjt'e, že ma wssecka trpeliwost nahala.* (12) *Ga sa wam oswedčujem, že ak mi to dnes vrobjtě a to messo wychmacete, kým w kostole budem, že wás na wečnost preklagem, tak že wás żaden duch wjac neoswobodj!* (R-s)

(9) *Raz mala íst' do kostola.* (10) *Pristavi poludnja k ohňu a zahrozí sa chlapcom: „chlapci nesprobujt'e že mi to meso wivlá- čit' kím bud'em v kostole, lebo ak sa mi ho len dotkneť'e, nikdy to mať d'eťom ešť'e neurobila, čo vám ja urobím.* (11) *Ved' ja uvidím, či tú hnusnú običaj zaňehatě, vi nehanbliuci!“* (R)

(15) *Raz mala íst' do kostola.* (16) *Pristavi obed k ohňu a zahrozí sa chlapcom: „Chlapci! Nesprobujteže mi to mäso wivláčit', kým budem v kostole, lebo ak sa mi ho len dotknete, nikdy to mať deťom ešte neurobila, čo vám ja urobím.* (17) *Ved' ja uvidím, či nezložite tú ohavnú obyčaj, wy nehanebliuci!“* (D)

Наступны, VI. фрагмент, перадаючы асноўныя тэндэнцыі апрацоўкі, сведчыць пра ўключэнне П. Добшыньскім фальклорнага стылістычнага элемента, якім з'яўляецца сталы эпітэт *milí*. Я. Рымаўскі таксама звяртаецца да пашырэння, якое без характарыстычнага прыслоўя *lahkomislě* выкарыстоўвае П. Добшыньскі. Акрамя таго заўважаецца змештавае адрозненне, звязанае з апісаннем рэакцыі маці, якая ў С. Ройса *tento posmeh s plačom pretrpela*, а ў Я. Рымаўскага і П. Добшыньскага *rozhnevaná odišla do kostola*. Акрамя таго фрагмент выяўляе і выбар П. Добшыньскім ужытага С. Ройсам слова *rovno*, фанетычна змененага ў Я. Рымаўскага (*zrouna*):

VI. (13) *Synowia sa zachychotali – matka tento posmeh s plačom pretrpela, do kostola odissla, a synowja rowno do kuchyny, messo wytahali a pogedli* (R-s).

(12) *Chlapci sa jej lahkomišlě do očí rozchichotali a ona rozhňevaná odišla do kostola.*

(13) *Sotva že z izbi nohu viťjahla, chlapci pod'! zrouna ku ohňisku, meso viťahali a pojedli* (R).

(18) *Chlapci sa jej do očí rozchichotali a ona rozhnevaná odišla do kostola.*

(19) *Sotvaže vytiahla nohy z izby, milí chlapci pod' rovnó ku ohnisku, mäso vytáhali a pojedli* (D).

Як і папярэдні, VII. фрагмент дэманструе моўную змену пры апрацоўцы, спалучаную са змештавай. Прычым апрацаваныя тэксты адрозніваюцца толькі ў сінтаксічнай лінейнасці 2-х словаформ і рознай граматычнай форме ліку, аднолькавай у кантэкстах С. Ройса і П. Добшыньскага:

VII. (14) *Matka vtrapaná a smutná z kostola prissla, lebo weděla, že geg doma nesstesťja potká.* (15) *Wkročila do kuchyny, obzrela hrnky, messa nebolo* (R-s).

(14) *Matka sa s kostola navráťila v tej ná- d'ejí, že sa chlapci, prísrim zahrozeňím od paškrťeňja odstrašili: ale príďe ku ohňisku, nazrje do hrnkou – hrnki prázne* (R).

(20) *Matka sa z kostola navrátila v tej nádeji, že sa chlapci prísrim zahrozením odstrašili od paškrtenia; ale príde ku ohnisku, nazrie do hrnca – hr- niec prázdny* (D).

Фрагмент VIII. працягвае адрозную змestавую інтэрпрэтацыю рукапіснага і публікаваных тэкстаў, якая выходзіць з ключавых выразаў *Darmo, zahorekowala lutostiwě* (R-s) і *Tu sa neslýchaným hnevom rozpálila* (R, D). Менавіта гэты фактар вызначае большы аб'ём кантэксту С. Ройса, які складаюць адзначаныя стылістыкай гутарковага маўлення фразы. Дынамізм і эмацыянальнасць апрацаваных тэкстаў канцэнтруецца ва ўтвораным кампрэсіяй слове *zhavranet'*, якому ў кантэксце С. Ройса адпавядае словазлучэнне *na krkaucou obratili*. У параўнанні з апрацоўкай Я. Рымаўскага, П. Добшыньскі рэдукаваў хранатоп *tu*:

VIII. (15) *Darmo, zahorekowala lutostiwě, ga musým tomu peklu konjec vrobít, a na mojich synou kljatbu položit.*

(16) *Sem, rekně, wy nepodareni synowja! ani prosba ani hrozba pri was nič neplatj – ga sa s wami každy den zožjeram.* (17) *Už bolo dost!*

(18) *Blud'te po swetě – w tauto hodinu, kde ste passkrdili, (sa na) krkaucou obratili, geden z druhýho trhagě* (R-s).

(16) *Tu sa ňeslýchaním hnevom rozpálila a v hñeve vikríkla: „Bodhaj st'e sa tu zhauraňeli, abi st'e sa zhauraňeli, že bi st'e jeden z druhýho meso trhali!“* – (R)

(21) *Tu sa neslýchaným hnevom rozpálila a v hneve vykrikla:*

„Bohdaj ste sa zhavraneli, aby ste sa zhavraneli, žeby ste jeden z druhého máso trhali!“ (D)

Фрагменты IX. – XI. вызначаюцца значным пашырэннем пры апрацоўцы, прычым у двух з іх захоўваецца аднолькавая мінімальная колькасць сказаў. Акрамя таго, мяняецца іх паслядоўнасць (R-s 20, 19). Асновай пашырэння стала моўная форма праклёну, трансфармаваная і дэталізаваная як спраўджанне. Апрацоўка П. Добшыньскага ўключае больш складанае моўнае афармленне часавага сігнала, якое ўключае і кантэкст, ужыты ў Я. Рымаўскага:

IX. ← (20) *Rekla – a synowja sa na krkaucou obratili, geden z druhýho messo trhali a vletěli* (R-s).

(17) *V tom okamžeňi sa chlapci na troch hauranou, čjernich ako uhel premeňili, strepotali křídlatí a trhajúc jeden druhého a strašne krkajúc leťeli sám pán Boh vje kd'e* (R).

(22) *Sotva to vypovedala, v tom okamžeňi premenili sa chlapci na troch havranov, čiernych ako uhol', strepotali křídlatí a trhajúc jeden druhého a strašne krkajúc, leteli, sám milý Pán Boh zná, kam.* (D).

Фальклорную стылістыку больш выразнай робіць фальклорнае параўнанне *čiernych ako uhol'* (R, D), лічбавая эксплікацыя *na troch havranov* (R, D). П. Добшыньскі выкарыстаў і ўжытую ў Я. Рымаўскага трансфармацыю дзеяслова ў дзеепрыслоўе, дапоўненага пры лексічным пашырэнні яшчэ адным дзеепрыслоўем. Да сталых змен належыць адрозненне ў лінейнасці і ўжо раней названы сталы эпітэт *milý*. Заўважаецца таксама тэндэнцыя павялічваць колькасць дзеясловаў:

X. → (19) *Len nagbližssja rodina wás od klatby wyswobodj* (R-s).

(18) *Matka sa v hñeve svojom spamatuvať ňeznala, a eš'te keď hauraňi zleťeli, za nimi vikríkla: „no leť'te pluháci! a ljetaj'te po svet'e do tedí, kím wás waša najbližsja rod'ina ňewislobod'í!“* (R)

(23) *Matka v hneve svojom neznala spamätovať sa a ešte, keď havrany leteli, za nimi volala:*

„No leťte, pluháci, a lietajte po svete dovtedy, kým wás waša najbližšia rodina nevyslobodí!“ (D)

У фрагменце XI апрацаваныя тэксты характарызуюцца лексіка-семантычным перапараваннем (R-s: *Nesstátná matka* – R; D: *nad nešťastnými synmi*). Ва ўсіх трох кантэкстах зноў рознымі моўнымі сродкамі перададзены часавы сігнал працягласці: *wo dne y w nocy* (R-s) – *každý boží den* (R, D). У апрацаваных тэкстах моўнымі сродкамі, у тым ліку паўтограм, перадаецца і інтэнсіўнасць праяўлення эмоцый (21 R, 25 D):

XI. (21) *Nesstátná matka wo dne y w nocy plakala* (R-s, 41–43).

(19) *O chvílu hñeu přešjeu, matka prišla ku sebe, a mat'erinskuo srdce začau buol krájať*. (20) *Rozplakala sa plačom usedavím, a zalomila rukami nad nešťastnými sinami a nad ŕažkým svojím zakliaťim*.

(21) *Tak plakala, ako bi si oči chcela viplakať, a tak plakávala každí Boží den* (R, 81–82).

(24) *O chvílu hnev přešiel, matka prišla ku sebe, srdce jej stislo, rozplakala sa plačom usedavým a zalamovala rukami nad nešťastnými synmi a nad svojím ŕažkým zakliaťim*.

(25) *A tak plakala, dobre si oči nevyplakala, každý boží den* (D III, 89–90).

Параўнанне трох тэкстаў указвае на дынамічнасць моўнай дзейнасці, выпрацоўку яе традыцыі ў пісьмовым афармленні. Выяўляецца, што П. Добшынскі актыўна выкарыстоўваў падыходы і кантэксты са зборніка Я. Рымаўскага.

Сам П. Добшынскі практычную мэту сваёй працы з фальклорным тэкстам звязваў з трэнінгам чытання, якое, як яго інтэрпрэтуюць сучасныя лінгвісты, належыць да рэцэптыўнай маўленчай дзейнасці. Гэтая мэта ўказваецца як асноўная самім апрацоўнікам у лісце да Й. Макавіцкага (1858): „Наш народ у чытанні яшчэ малаком карміць трэба, каб да больш сытнай ежы прызвычаіўся. Аповесці бяром за тое малако, якое нашым славакам смакаваць будзе і пры якім яны чытанне ўвогуле палюбляць і прывыкнуць да славацкіх кніг“ (Цыт.: Melicherčík 1959, 83). Пры такім падыходзе прэзентацыйны фальклорны тэкст меркаваўся не толькі як узорны, але і нарматыўны, прэзентацыйны сваёй мовай, скіраваны на развіццё навыкаў маўленчай дзейнасці ў літаратурнай сферы. Тую ж мэту меў беларускі адраджэнец Якуб Колас (1882–1956), калі звяртаў увагу на недастатковасць выдатнага валодання фальклорам як прэзентацый вуснай формы мовы для ведання і пісьмовай формы. І ў яго назіраецца аналізаваная Я. Пацалавай на прыкладзе П. Добшынскага (Pácalová, 2004, с. 149) папярэдня апрацоўка з аўтарскім, а затым з фалькларыстычным падыходам, што выступае сведчаннем пошукаў пісьмовай формы для тэкстаў, якім уласцівая вусная форма бытавання. Прычым, у адрозненне ад названага славацкага асветніка, які не выдаў мастацкую перапрацоўку Popeluchvaluch, Я. Колас, прафесійны настаўнік, выдатны беларускі пісьменнік, адзін з заснавальнікаў беларускай літаратурнай мовы, аналагічным чынам перапрацаваны тэкст *Два маразы* змясціў у сваім падручніку *Другое чытанне для дзяцей беларусаў* (1909). Яго пазнейшая літаратурная апрацоўка (1928) стала класічным тэкстам беларускай народнай казкі, асновай якой быў запіс М. Федароўскага *Як мужык мараза зваяваў*.

Роля П. Добшынскага славацкімі даследчыкамі звязваецца са славацкай мовай у цэлым, у тым ліку з яе кадыфікацыяй: „З самага пачатку ён усведамляў, што існуе істотнае адрозненне паміж расказанай і пачутай казкай і яе апублікаваным тэкстам. Павел Добшынскі ў гэтых адносінах уносіў у апрацоўку народных казак нормы славацкай літаратурнай мовы, чым падрыхтаваў шлях да іх нацыяналізацыі (znárodnenia)“ (Melicherčík, 1959, с. 171). Свядомае вырашэнне П. Добшынскім агульнамоўных задач даследчыкі прасочваюць ужо ў сумесным зборніку: „Значэнне выдання *Славацкіх аповесцей* выразна праявілася, нарэшце, у павышэнні агульнай моўнай культуры і ва ўзмацненні тагачаснай славацкай літаратурнай творчасці. Можна толькі згадзіцца са сцвярджэннем Міхала Бодзіцкага, што „ўжыты ў аповесцях правапіс пачаў цярэбіць сабе дарогу і ў іншых літаратурных працах.“

У гэтым заключаецца недаацэнена вартасць выдавецкага ўчынку А. Г. Шкультэты і П. Добшынскага“ (Melicherčík 1959, с. 95).

На Беларусі праявілі фальклор сталі збіраць пазней, чым у Славакіі. Як адзначае Л. Р. Бараг, беларускія казкі з’яўляюцца на старонках газет з 50-х гг. XIX ст. (Бараг, 1969, с. 11). Публікатар беларускіх песень Я. Чачот праз год пасля з’яўлення зборніка Я. Рымаўскага толькі яшчэ адзначаў патрэбу збіраць казкі беларусаў, мову якіх ён называе крывіцкай ці славяна-крывіцкай: „Але больш прыстойным спосабам навучыцца мове і зрабіць адносна яе назіранні быў бы той, калі б хто заняўся слуханнем паданняў і іх дакладным запісам, папярэдне навучыўшыся майстэрству хуткага пісьма, бо гэта літаратура, што засталася спрадвеку ў памяці сялян, дагэтуль зусім яшчэ не кранутая. Гэта быў бы скарб куды багацейшы, чым кароценькія песенькі (...) Не магу без нейкага мілага ўзрушэння прыгадаць забытыя паданні, якія я чуў і ведаў у дзіцячыя гады“ (Чачот, 1977, с. 97). Затым пастаянная ўвага да праявінага фальклору беларусаў адкрыла яго незвычайнае багацце і актыўнае функцыянаванне. Да 80-х гг. належыць дзейнасць У. М. Дабравольскага (1856–1920), да 90-х У. Вярты (1868–1916), М. Федароўскага (1853–1923), у пазнейшы час – А. К. Сержпатоўскага (1864–1940) і інш. Збіранне таксама вялося калектыўна – шматлікімі карэспандэнтамі з мясцовай інтэлігенцыі і моладдзю, якія дасылалі свае запісы Е. Р. Раманаву (1855–1921), П. В. Шэйну (1826–1900) і інш. (Бараг, 1969, с. 11–17). Навуковыя мэты іх публікацыі вызначалі спецыфіку апрацоўкі, аб’ектыўна уплывалі на пашырэнне беларускіх фальклорных і дыялектных норм у грамадстве, уключэнне іх у канкурэнцыю з іншымі моўнымі сродкамі. Літаратурная апрацоўка беларускіх казак з адукацыйнымі мэтамі пачынаецца Я. Коласам.

Адрозненне падыходаў да праявінага фальклорнага тэксту беларусаў і славакаў заключаецца ў значна большай ступені натуральнасці пры яго адаптацыі беларускім грамадствам і высокай ступені канцэптуальнасці, сфарміраванай у навуковай, збіральніцкай і навуцальнай дзейнасцю адзінадумцаў і вучняў кадыфікатара славацкай мовы Л. Штура. Этнаграфічная каштоўнасць аўтэнтчных тэкстаў у дачыненні да беларускага фальклору адпавядала напачатку выключна навуковым мэтам, у той час як славацкі фальклор шырока вывучаўся ў мэтах практычнага асэнсавання інтэлігенцыяй сваёй роднай мовы. У тым і ў другім выпадку праявіны фальклорны тэкст належаў да сродкаў акцэнтацыі самабытнасці і арыгінальнасці. Трансфармацыя тэкстаў падпарадкавана іх пераносу ў сістэму літаратурнай пісьмовай мовы, з чым звязаны выразныя тэндэнцыі стылізацыі (выяўленне і ўзмацненне моўных прымет фальклорнай паэтыкі) і селекцыі (комунікатыўны адбор моўных сродкаў, іх генералізацыя), што назіраецца ў тэкстах, апублікаваных П. Добшынскім і Я. Коласам. Указаным працэсам папярэднічала лексічнае і сінтаксічнае развіццё (зборнік Я. Рымаўскага.) Мова праявінага фальклору больш устойлівыя традыцыі захавала ў беларускай літаратурнай мове і яе нормах.

Скарачэнні

D I–III – DOBŠINSKÝ, P.: Prostonárodné slovenské povesti. Zv. I–III. Bratislava : Tatran 1973–1974.

HSSJ – Historický slovník slovenského jazyka. Zv. I–V. Bratislava : Veda 1991–2000.

R – Rimauský, J.: Slovenské povesti. Zv. I. Faksimilné vydanie. Martin : Matica slovenská 1975.

R-s – Reuss, S. Rozprávka o sklenenom zámku. In: POLÍVKA, 1923, s. 42–43.

SSN – Slovník slovenských nářečí. Zv. I. Bratislava : Veda 1994.

Літаратура

БАНДАРЧЫК, В. К., МАЛАШ, Л. А.: Беларуская этнаграфія і фальклор у працах славянскіх вучоных эпохі рамантызму. Мінск 1973.

БАРАГ, Л. Р.: Беларуская казка. Мінск 1969.

КЛЕУТ, М.: Увод у чытанне српске народне књижевности. Именовање и значење. Српска народна књижевност. Приредила Марија Клеут. Нови Сад 2001, с. 5–65.

ЛЫЧ, Л. – НАВИЦКІ, У.: Гісторыя культуры Беларусі. Мінск 1996.

- ТОЛСТОЙ, Н. И.: Культурно- и литературно-исторические предпосылки образования национальных литературных языков. In: Толстой, Н. И. История и структура славянских литературных языков. Москва 1988, с. 155-164.
- ЧАЧОТ, Я.: Прадмова да зборніка беларускіх народных песень 1846 г. In: Пачынальнікі: 3 гісторыка-літаратурных матэрыялаў XIX ст. Уклад. Г. В. Кісялёў. Мінск 1977, с. 86-101.
- ШАКУН, Л. М.: Гісторыя беларускага мовнаўства. Мінск 1995.
- AMBRUŠ, J.: Ján Francisci a Ľudovít Štúr. In: Literárne postavy Gemera. 3. Janko Francisci-Rimavský. Martin 1980, s. 54-59.
- AUTY, R.: Některé problémy vývoje slovanských spisovných jazyků. In: Slavia, 1958, roč. 27, č. 2, s. 161-170.
- BARTKO, L.: Ján Francisci-Rimavský a spisovná slovenčina. In: Literárne postavy Gemera. 3. Janko Francisci-Rimavský. Martin 1980, s. 156-164.
- BRTÁŇ, R.: Janko Francisci – spiritus movens predrevolučnej folkloristiky. In: Literárne postavy Gemera. 3. Janko Francisci-Rimavský. Martin 1980, s. 71-92.
- BRTÁŇ, R.: Pavel Emanuel Dobšinský (1828-1885). In: Literárne postavy Gemera. 2. Martin 1971, s. 136-173.
- DARULOVÁ, J.: Z odborného pôsobenia a osobného života Janka Francisciho-Rimavského. In: Etnológia slovač a slávica XXX-XXXI. R. 1998-1999. Bratislava 2003, s. 129-135.
- DORULA, J.: Tri kapitoly zo života slov. Bratislava : Veda 1993.
- GALLO, J.: Od rozprávok k národnej realite (Reussovci). In: Literárne postavy Gemera. 1. Bratislava 1969, s. 5-83.
- GAŠPARÍKOVÁ, V.: Čarovné rozprávky slovenského ľudu. In: Zlatá podkova, zlaté pero, zlatý vlas. Bratislava 1984, s. 11-39.
- GAŠPARÍKOVÁ, V.: Slovenská ľudová próza a jej súčasné vývinové tendencie. Bratislava 1986.
- KAČALA, J. – KRAJČOVIČ, R.: Náčrt dejín spisovnej slovenčiny. Bratislava 2001.
- KRAUS, C.: Jonatan Dobroslav Čipka. In: Literárne postavy Gemera. 1. Bratislava 1969, s. 121-133.
- MELICHERČÍK, A.: Pavol Dobšinský. Portrét života a diela. Bratislava 1959.
- MICHÁLEK, J.: Folkloristická práca Janka Francisci-Rimavského. In: MICHÁLEK, J.: Dejiny etnografie a folkloristiky (Postavy, diela, inštitúcie). Bratislava 1998, s. 19-23.
- PÁCALOVÁ, J.: Genéza knižnej podoby Dobšinského rozprávok. In: Slavica Slovaca, 2004, roč. 39, č. 2, s. 143-155.
- POLÍVKA, J.: Súpis slovenských rozprávok. Zv. 1. Turčiansky Sv. Martin 1923.
- REUSS, S.: O vypracovaní J. M. Musaeusa nemeckých prstonárodných rozprávok. In: Literárne postavy Gemera. 1. Bratislava 1969, s. 60-63.
- ROSENBAUM, K.: Vzťah levočskej mládeže k dielu Jána Kollára. In: Literárne postavy Gemera. 3. Martin 1980, s. 49-53.
- SABOL, J.: Francisciho verš. In: Literárne postavy Gemera. 3. Martin 1980, s. 31-48.
- ŠTÚR, Ľ.: Dielo I. Bratislava 2003.
- TÓBIK, Š.: Šafárikov a Kollárov jazyk. Bratislava 1966.
- ŽEMBEROVÁ, V.: Epické motívy vo Francisciho povestiach. In: Literárne postavy Gemera. 3. Martin 1980, s. 99-104.

Prosaic folklore text in language revival of Slovaks and Belarusians

Viktoria Liashuk

The prosaic folklore text is formed by the linguistic and cultural experience. It is a constant element of the normalization of Slavonic languages with the interruption in the written tradition (Belarusian language) or with its limitation in the functional areas (Slovak language). The adaptation by the society of the nation-wide language what is typical for the prosaic folklore is connected with the dynamics of the language comprehension as a product of the historic development (S. Reuss) and as a form of the fluent and creative usage of the linguistic means (Ľ.Štúr, J. Francisci-Rimavský, P. Dobšinský, J. Kolas). The difference in the Belarusian and Slovak approaches to the prosaic folklore texts is in the higher degree of the spontaneity of the adaptation of such kinds of texts by the Belarusian society and in the high level of the conceptuality formed by the scientific, collective and educational activity of students and supporters of the codificator of the Slovak language Ľ.Štúr. The ethnographic value of the authentic Belarusian texts correspond exceptionally to the scientific goals. In the same time the Slovak folklore was widely studied with the aim of its application in practice by the national establishment. In both cases prosaic folklore text is one of the fundamental elements of the language evolution and means to underline the language originality. The transformation of such texts is connected with its interpretation into the written language system. This interpretation resulted in expressive tendencies of the stylization (*revelation and reinforcement of the linguistic signs of the folklore poetics*) and selection (*communicative selection of linguistic means, its generalization, what is observing in the texts published by P. Dobšinský and J. Kolas*). The development of vocabulary and syntaxes preceded these tendencies (J. Francisci-Rimavský). The prosaic language folklore has more stable traditions in the Belarusian language.

JÁN DORUĽA*

O slovensko-nemeckých jazykových vzťahoch v 17. storočí I.

DORUĽA, J.: On Slovak-German Language Relations in the 17th Century. *Slavica Slovaca*, 40, No. 2, pp. 125-132 (Bratislava)

The present paper deals with the orthographic (graphic) and linguistic forms of personal names represented in the Slovak and German records found in a 1651 accounts book from Banská Bystrica. These records contribute to a better understanding of co-existence of the two ethnic groups in the town.

Slovak, German, Latin, and Hungarian forms of personal names; language relations, significance of Latin for the 17th century

Svoj príspevok opierame predovšetkým o text slovenskej a paralelnej nemeckej účtovnej knihy mesta Banskej Bystrice za rok 1651.¹ Spolunaživanie Slovákov a Nemcov v Banskej Bystrici sa odráža v jazyku jedných aj druhých, v slovenčine aj nemčine. Mestské účty, príjmy a výdavky za rok 1651, ktoré sa za richtárstva Gabriela Šidlovského zapísali vo všetkých položkách v oboch jazykoch, vydávajú o tomto spolunažívaní dokumentárne svedectvo. Všimneme si niekoľko oblastí používania jazyka v spomenutých slovenských a nemeckých zápisoch.

Ženským priezviskám utvoreným v slovenčine od mužských priezvisk prechýľovacou príponou **-ova** a **-ka** (patria sem aj ženské pomenovania utvorené od mužských názvov zamestnaní a funkcií) zodpovedajú nemecké podoby tých istých mien utvorené prechýľovacou príponou **-in**, ktorá sa používa aj pri ženských menách so slovenskou adjektívnou podobou (na prvom mieste uvádzame osobné meno zo slovenského zápisu a za pomlčkou priradíme k nemu jeho ekvivalentnú podobu zo zápisu v nemeckej účtovnej knihe; v zátvorke uvádzame číslo strany v knihe rukopisného originálu): *Anna Kinowa* (2) – *Anna Kűnin* (2), *Anna Kinigowa* (16) – *Anna Kűnigin* (20), navratili se *Annae Kinoweg* hore zdwihnute penize (118) – ist d[er] *Anna Kűnin* ihr aufgeschlagene Schuldt auf das Heűsel restituiert wordten (60), *Justine Henoweg* za marec (121) – der *Justina Hűnin* p. Mertzen (64), *Cimmermanoweg* za stare Sadlo kwozu meskemu d. 39 (108) – der *Zimmermannin* p. Altschmir so d[er] Knecht zum Wagenschmiren genomben - d. 39 (51); *Anna Henzisska* (23, 36, 42, 49, 51) – *Anna Hensichin* (27, 43, 49, 59, 61), *Elizabeth Raimanka* (48) – *Elisabeth Reumannin* (57), pani *Nathanka* (52) – Fraw *Nathanin* (62), pany *Elizabethae Lozniciarkj* (55) – Frawen *Elisabeth Loßnitzerin* (66), *Catharinae Hecenpiliarkj* (80) – *Cattrusch Hietzenbűchlerin* (18), p. *Lepinkin* Rest (137) – Frawen *Lepinin* Rest (83);² geg Oswicenosty pani *Palatinuskj* (121) – Ihro Furst. Excellenz. Frawen *Palatinin* (64), geg Oswicenosty pani *Palatinuskj* (121) – Ihro Fürstl. Excellenz: Frawen *Palatinussin* (64); pani *Radwanska* (40) – Fraw *Radtwanűkin* (47).

* Univ. prof. PhDr. Ján DoruĽa, DrSc., Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava.

¹ Knihy sú pod číslom 248 (slovenská) a 249 (nemecká); v nej sa, na rozdiel od slovenskej knihy, osobitne číslujú strany príjmovej a osobitne strany výdavkovej časti) uložené v Štátnom archíve v Banskej Bystrici – pobočka Banská Bystrica, vo fonde Magistrát mesta Banská Bystrica.

² Porov. tu zápis na inom mieste: strani *Lepinowske[h]o* domu (138) – wegen d[er] *Lepinschen* Behausung (84).

V mnohých nemeckých zápisoch sa však zaznačuje slovenská podoba ženského mena, s prechýľovacími príponami **-ova**, **-ka** alebo v slovenskej adjektívnej podobe: *Ozanna ssewcowa* (36) – *Osanna Scheffzowa* (43), *Katrusa Hankowa* (138) – *Catruscha Hankowa* (83), *Osanna piwowarčowa* (138) – *Osanna Pibowartschowa* (84); *Susanna Hermanka* (37) – *Susa Hermanka* (44), *Dorothea Zupanka* (37) – *dorotta Zupanka* (45), *Osannae Pusskarkj* (80) – *Osanna Pußkarka* (18), *Osannae Poliaczkj* (80) – *Osanna Poliatzka* (18), *Katrusa Kolarka* (80) – *Catruscha Kolar-ka* (18), *Dorothea Ribarka* (80) – *Dorotta Riebarka* (18); *Babussa Haliarska* (78) – *Babuscha Haliarsga* (17), *Madlena Licha* (137) – *Madlena Licha* (83), *Anna Licha* (139) – *Anna Licha* (84).

No aj v slovenských zápisoch účtovnej knihy nájdeme prevzaté nemecké podoby prechýľ-
ných ženských mien: *Justina Schmeidlín* (3) – *Fraw Justina Schmeidlín* (4), *Justina Honin* (4) – *Fraw Justina Hõnin* (5), *Anna Kerekessin* (36) – *Anna Kerekeschin* (43), *Dorothea Knabin*, *Clarka* od *Hronskog Brany* (48) – *Dorotta Knabin* *Glasserin von dem Gran thor* (57), *Dorotheae Knabin* *Sklenarce* (113) – *der Dorota Knabin* *Glasserin* (56),³ *Rozina ssleifferin* (48) – *Rosina Schleiferin* (57), *Anna Yakobin* (138) – *Anna Jacobin* (83), p. *Elizabethae Loznicerin* (132; pozri na strane 55: pany *Elizabethae Lozniciarkj*) – *Frawen Elisabeth Loßnitzerin* (77).

Možno si všimnúť, že ženské osobné mená s nemeckou prechýľovacou príponou **-in** sa slovenskému kontextu prispôsobujú pravopisne (len výnimočne sa v nich zachováva nemecký pravopis: *Justina Schmeidlín*), pričom sa mená s nemeckými hláskami neznámymi v slovenčine hláskoslovne adaptujú: *Anna Kerekessin* (nem. *Kerekeschin*), *Elizabetha Loznicerin* (nem. *Loßnitzerin*); *Justina Honin* (nem. *Hõnin*). Rovnaké adaptácie sa uplatňujú aj pri menách so slovenskými prechýľovacími príponami **-ova** a **-ka**: *Anna Kinowa* (nem. *Künin*), *Anna Kinigowa* (nem. *Künigin*), *Justina Henowa* (nem. *Hõnin*), *Elizabetha Lozniciarka* (nem. *Loßnitzerin*), *Catharina Hecenpiliarka* (nem. *Hietzenbüchlerin*). Zodpovedajúcu paralelnú pravopisnú a hláskovú adaptáciu do nemeckého jazyka pozorujeme aj v nemeckom kontexte: *Fraw Radtwan-ßkin* (slk. pani *Radwanska*), *Osanna Scheffzowa* (slk. *ssewcowa*), *Osanna Pibowartschowa* (slk. *piwowarčowa*), *Osanna Poliatzka* (slk. *Poliaczka*), *Babuscha Haliarsga* (slk. *Haliarska*). Len výnimočne sa aj do nemeckého zápisu preberie slovenská podoba ženského osobného mena spolu so slovenskou grafikou (*dorotta Zupanka*).⁴

Osobitne si treba všimnúť slovenské familiárne, hypokoristické podoby ženských krstných mien, ktoré sa v príslušnej pravopisnej adaptácii používajú aj v kontexte nemeckého jazyka: *Catruscha Kolarka*, *Catruscha Hankowa* (slk. *Katrusa*), *Babuscha Haliarsga* (slk. *Babusa*). O ich bežnom používaní v reči banskobystričských Nemcov svedčí aj skutočnosť, že sa v slovenskej hypokoristickej forme zaznačujú v nemeckom texte aj vtedy, keď sa v paralelnom slovenskom zápise používa knižná podoba v latinskom tvare: *Catharinae⁵Hecenpiliarkj* – nem. *Catrusch Hietzenbüchlerin*, *Susanna Hermanka* – nem. *Susa Hermanka*.

Podobný obraz nám poskytujú zápisy mužských osobných mien (krstných mien a priezvisk). Aj tu je bežná pravopisná a hlásková adaptácia na obidvoch stranách – v slovenčine aj nemčine. Niekoľko vybratých príkladov: *Martin Laczko* (16) – *Marttin Latzgo* (20), *Janko Hladik* (24) – *Janco Hladieg* (29), *Mateg Cierny* (24) – *Matthae Tschirny* (29), *Daniel Zisska* (36) – *Daniel Sießga* (43), *Joannes / Johannes Zisska* (18, 39, 51, 54) – *Hanß Sießga* (22, 46, 61, 65), *Martinus Slieposchka* (41) – *Marttin Sliepotzka* (48), *Martin Slieposchka* (42) – *Marttin Slepotzka* (49), *Joseph Markussowszky* (54) – *Joseph Marcuschoffsky* (65), *Missko Hudec* (70)

³ Ako vidieť, príponami **-ka** a **-in** sa prechýľujú aj apelatíva. Pozri napr. aj zápis: *Stara ffararka zbrezna* (5) – *die alte Pfarrerin von Prieß* (6).

⁴ Hláska **ž** sa v nemeckom texte zaznačuje spojením písmen **sch** používaným na označenie hlásky **š** alebo písmenom **s** používaným na označenie hlásky **z**. Pozri o tom tu ďalej.

⁵ Je to latinský tvar datívu mena *Catharina*. Aj v iných zápisoch sa tu v kontexte slovenského jazyka používa spolu s latinskou podobou krstného mena (niekedy čiastočne pravopisne adaptovanou podľa výslovnosti – popri *Osanna*, *Elizabetha* sa zapisuje aj *Ozanna*, *Elizabetha*) aj príslušný latinský gramatický tvar: *Annae* *Kinoweg* (nem. d[er] *Anna Künin*), pany *Elizabethae* *Lozniciarkj* (nem. *Frawen Elisabeth Loßnitzerin*), *Dorotheae* *Knabin* (nem. *der Dorota Kna- bin*), *Osannae* *Poliaczkj* (nem. *Osanna Poliatzka*).

– *Mischgo Huedetz* (6), *Matthias Čizmar* (71) – *Matthiaß Tschismar* (8), *Michael Spissiak* (71) – *Michael Spischackh* (8), *Janko z Lubietoweg* (71) – *Janco Liebettner* (8),⁶ *Mathias Zagac* (78) – *Matthiaßen Sajatz* (17), *Martin Haliarsky* (78) – *Martin Haliarsgy* (17), *Pretssnaiderowy* (82) – *Michael Pretschneid[er]* (20), *Balcowy Certowy* (82) – *Baltzo Zerth* (20), *Kraiciemu* (96) – *dem Kreitschy Trabanten* (36), *Drabantowy Cerwassowy* (96) – *Hansen Zerbaschen Trabanten* (36), *Martin ssreinerowy Tissliarowy* (99) – *dem Marttin Schreiner Tischler* (42), *Martin Pastierikowy* (99) – *dem Marttin Pastierieg* (42), *Hansowy Engliarowy* (99) – *Hansen Englern* (42), *panu Kossut Miklussowy* (102) – *dem Nicolaus Koschutt Edelman auß dem Turtz* (45), *panu Benickemu* (111) – *Herrn Mitschinsky auß nachbarschafft* (54), *Christoph Charezic* (118) – *Christoph Kareschütz* (59), *Stephan Wohnowy* (121) – *dem Stephan Bon* (64), *Stephan Bonowy* (131) – *dem Stephan Bon* (76), *Petro Kostwiliarsky / Petro Kostfiliarsky* (134) – *Pietro Kostfellersky* (80), *Yanko Poliak* (135) – *Janco Polliag* (81), *Yanko Lednickj* (135, 136) – *Janco Lednitzky* (81, 82), *Andreasowy sstetkowy kowačzowy* (136) – *dem Andre Stettga Schmidt* (82), *Janko Ferenčzik* (138) – *Janco Ferentzieg* (84), *Christoph Zencl* (138) – *Christoph Sentzel* (84).

Ako vidieť, v slovenskom texte sa uplatňuje vtedy bežný slovenský pravopis, v nemeckom texte nemecký: *Missko / Mischgo, Spissiak / Spischackh, Kossut / Koschutt, ssetka / Stettga, Cerwass / Zerbach* a pod. Slovenskému kontextu sa pravopisne prispôsobujú aj nemecké mená, ako napr.: *Martin ssreinerowy* (99)⁷ – v nemeckom zápise *dem Marttin Schreiner* (42), *Pretssnaiderowy* (82) – nem. *Michael Pretschneid[er]* (20). Miestami sa však v slovenských zápisoch používa nemecká grafika, predovšetkým zložka *sch* namiesto digrafémy *ss* na označenie hlásky *š*, napr.: *Georgius Putisch* (42) – v nemeckom zápise *Georg Puttisch* (49), *Petro Welisch* (73), zaplatilo se *Georgio Tischbier* (119) – nem. *dem Georgen Tischprier Sattler zahlt* (61), *D. Paulus Demosch* (49) – *Herr Paul Demosch* (59), *Paulus Schlecht pusskar* (66) – *Paul Schlecht Püxenmaister* (2), *Valentinus Schobor* (49, 51, 52) – *Valentin Schobor* (59, 61, 62), p. *Ferdinand Fischer* (74) – *Herr Ferdinandt Fischer* (11). Pri porovnaní celého radu ďalších zápisov obsahujúcich zložku *sch* (= *š*) sa ukazuje, že takmer vždy zostáva táto zložka jediným prvkom nemeckej grafiky, ktorým sa zaznačuje určitá spoluhlásková fonéma. Ostatné spoluhláskové fonémy sa zaznačujú grafickými znakmi bežne používanými v slovenských textoch. Niekoľko príkladov: *Georgius Scholcz* (57, 116) – v nemeckom zápise *Scholtz* (58, 70), *Andreas Schwarcz* (54) – *Andreas Schwartz* (65). Aj v ďalších nemeckých osobných menách sa zložka *tz* (= *c*) nahrádza v slovenskom texte zložkou *cz*: *Johann Steinmecz* (39) – *Georg Stannmetz* (46), *Jacobus Haincz* (36, 37, 39, 41, 42, 50, 52) – *Jacob Haintz* (43, 44, 46, 48, 49, 60, 62). Platí to aj obrátene – hláska *c* zapísaná v osobnom mene v slovenskom zápise grafémou *c* alebo zložkou *cz* sa v nemeckom zápise prepisuje zložkou *tz*: *Kuba sstec* (70) – v nemeckom zápise *Cubba Stetz* (6), *Georgius Spacay* (39) – *Hanß Spatzay* (46).

Vo viacerých zápisoch osobných mien sa zložka *sch* používa v slovenskom texte na označenie hlásky *č*: *Johanni Isocho* (132) – nem. *Hansen Itscho* (77), *Joannis Isocho zahradni lanskj Cinß* (137) – *Hansen Itscho fertiger Gartten Zinß* (83), *Martin Mischinskemu* (133) – *Martin Mitschinsky* (79),⁸ *Augustin Nischowy* (121) – *dem Augustin Nitschman* (64), *Martinus Slieposchka* (41) – *Marttin Sliepotzka* (48).⁹

⁶ Inde sa tento mestský dráb zapisuje: *Lubietowskemu* (96) – *dem Lubetoffsky Trabanten* (36).

⁷ V slovenských zápisoch účtovnej knihy sa nepoužíva osobitný znak na veľkú literu *Š* – zapisuje sa rovnako ako malé *š*, t. j. digrafémou *ss*, a to aj na začiatku priezvisk, kde sa spravidla píše veľké písmeno: *Johannes / Joannes ssoltis* (2, 62), *Osanna ssewcowa* (36), *Rozina ssleifferin* (48), *Kuba sstec* (70), *panu ssolcowy* (73), *Andreasowy sstetkowy* (136). Preto sa na zápis veľkého písmena *Š* využíva nemecká grafika: *Justina Schmeidlín* (3), *Johannes Scholtis* (42, 62), *Paulus Schlecht* (66). Pravidelne sa tak píše meno richtára Gabriela Šidlovského: *Pan Gabriel Schidlowszky* (3, 56, 65), *Pana Gabriela Schidlowskeho* (123).

⁸ Na inom mieste: *Yanko Miczinsky* (135) – *Jannco Mitschinsky* (81).

⁹ Tu má zložka *tz* v nemeckom texte hodnotu hlásky *č*, ako to vidieť aj z ďalších zápisov: *Janko Ferenčzik* (138) – *Janko Ferentzieg* (84), *Osannae Poliaczky* (80) – *Osanna Poliatzka* (18). V niekoľkých ojedinelých zápisoch sa v nemeckom texte prepisuje hláska *č* písmenom *z*: *Balcowy Certowy* (82) – *Baltzo Zerth* (20), *Missko Certowy* (83) – *Mischo Zerth* (21), *Selepenzi* (55; v slovenskom zápise meno chýba).

Slovenská hláska *z* v osobných menách slovenských zápisov sa do nemeckých záznamov pravidelne prepisuje písmenom *s*, resp. aj digrafémou *ss* (predovšetkým v pozícii na začiatku slova, medzi samohláskami a v susedstve sonór): Melicheor *Zima* (24) – nem. Melchior *Sima* (29), Mathias *Zagac* (78) – Matthiaßen *Sajatz* (17), Yanko *Wozar* (136) – Janco *Wosar* (82), Francisc[us] *Zolnay* (42) – *Solnay* Ferenz (49), p. *Rozay* (117) – Herr *Rosay* (59), od *Čezouskeg* zahrady (117) – von dem *Tschesischen* Gärten (59), Anna *Henzisska* (36) – Anna *Hensichin* (43),¹⁰ p. Matthaewowy *Bezekowy* (75) – Herrn Matthaewo *Bessegen* (12) a pod.¹¹ Platí to, pravdaže, aj v obrátenom pomere – hláska *z* zapisovaná v osobných menách nemeckých záznamov písmenom *s* sa do slovenských zápisov prepisuje písmenom *z*: Benedict *Seitl* (76) – v slovenskom zápise Benedict[us] *Zeidl* (62), Christoph *Sentzel* (84) – slk. Christoph *Zencl* (138).

Písmenom *s* sa v nemeckých zápisoch prepisuje aj slovenská hláska *ž*, ktorá sa v slovenskom texte zaznačuje písmenami *z*, *ž*. Zriedkavejšie sa na zápis slovenskej hlásky *ž* použije zložka *sch*: Joannes *Zisska* (18, 39, 51, 54...) – Hanß *Sießga* (22, 46, 61, 65...), Matthias *Čizmar* (71) – Matthiaß *Tschismar* (8), Paulus *Ležinskj* (38) – Palko *Leschinsgy* (45), Paulus *Luzinskj* ssrotar (69) – Palko *Leschinsky* Schrotter (5).¹²

V grafike slovenských zápisov nemeckých osobných mien sa zreteľne odráža ich slovenská výslovnosť, ako to ukazujú aj takéto príklady: Gallus *Schönwizner* / *Schonwizner* (49, 50) – nem. Gaal *Schöwisser* / *Schonwisser* / *Schonwiesser* / *Schonwiessner* (59, 60), Georgius *Rozner* (49, 50, 51) – nem. Georg / Georg *Rossner* (59, 60, 61), Joannes / Hanns *Rizer* (54, 58) – nem. Hanß *Riesser* (65, 71), p. *Loznicer* (51) – H[err] Johan *Loßnitzer* (61), p. *Freizeizen* Skremnice (116) – Herr *Freißeissen* zu Crembnitz (58).¹³ Nemecké znenia mužských osobných mien sa, podobne ako ženské osobné mená, spravidla aj inak hláskovo adaptujú: Gabriel *Minich* (36, 50) – nem. Gabriel *Münich* / *Münnich* (43, 60), Casparus *Tunkl* (48) – nem. Caspar *Tünckhl* (57), Benedict[us] *Zeidl* (62) – Benedict *Seitl* (76), Christoph *Zencl* (138) – nem. Christoph *Sentzel*.¹⁴

Za pozoruhodné pokladáme zistenie, že veľká väčšina krstných mien mužských osôb si zachováva svoju slovenskú podobu aj v paralelných ekvivalentných nemeckých zápisoch, kde podlieha iba grafickej adaptácii. Pozoruhodná je aj tá skutočnosť, že slovenská podoba krstného mena v nemeckom zápise nezodpovedá vždy presne tomu neutrálnemu alebo hypokoristickému variantu krstného mena, ktorý sa uvádza v ekvivalentnom slovenskom zápise (slk. *Durko* / nem. *Durco*, *Durro*; *Ondreg* / *Onndra*; *Janko* / *Janno*, *Jano*; *Missko* / *Mischo*; *ffferko* / *Ferro*; *Meliss*

¹⁰ Porovnaj však aj zápis: Anna *Hensisska* (23).

¹¹ Porovnaj aj pravidelné zapisovanie latinských mien: *Balthazar* / *Balthasar*, *Rozina* / *Rosina*, *Elizabeth* / *Elisabeth*.

¹² V inom zápise je o tejto osobe záznam: ssrotarowy (82) – nem. Palko *Schrötter* (20). – V zápise Andreas *Kuželowy* (99) – nem. dem Andrasch *Kuessel* (42) sa v nemeckej účtovnej knihe zapisuje hláska *ž* digrafémou *ss*. Vysvetlenie takéhoto písania sa môže opierať o zistenie, že v nemeckom texte sa hlásky *z* a *ž* zapisujú rovnako, a tak aj na označenie hlásky *ž* sa môže použiť rovnaká grafika ako na označenie hlásky *z*, ktorá sa zapisuje aj digrafémou *ss* (*Besseg*, *Glasser*, *Speissen*, *gewessen*). – Len celkom výnimočne sa podľa nemeckého zápisu preberie s nemeckým osobným menom alebo apelatívom aj litera *ß*: Johannes *Krauß* (24) – nem. Hanß *Krauß* (29), Zinß S. Michalskj (76) – Michaely *Zinß* (15). Táto litera sa v osobnom mene *Sießga* (slk. *Zisska*) používa v nemeckých zápisoch na označenie hlásky *š*.

¹³ V slovenskom prepise sa neuplatňujú viaceré výrazné osobitosti nemeckej grafiky, ako napr. zložky *ck*, *ckh*, *gh* na označenie hlásky *k* a pod. Porovnaj zápis latinizovanej podoby Daniel *Heckhelius* (6) – slk. Daniel *Hekelius* (70). V nemeckom prepise slovenských osobných mien i prevzatých apelatív sa však takáto nemecká grafika naplno uplatňuje. Porovnaj napr. zápis mena Michael *Spischiackh* (8) – slk. Michael *Spissiak* (71), Yanko *Ferentzieg* (84) – slk. Yanko *Ferenčzik* (138), Matthaew *Bezegh* (38), Johannes *Poliagh* (43), der *Vradnieg* von Muran (6) – slk. p. *Uradnik* z Murana (5). – Zdalo by sa, že opäťný postup – ovplyvnenie nemeckej podoby priezviska jeho slovenským zápisom – máme v zázname Joannes *Zerwass* (71) – nem. Hanß *Zerbasch* (8), kde by sa písmeno *Z* v nemeckom zápise malo čítať podľa slovenského znenia mena ako *z*. Ďalší záznam tohto mena (Drabantowy *Cervassowy* [96] – nem. Hansen *Zerbaschen* Trabanten [36]) však ukazuje skôr na to, že slovenskú podobu *Zerwass* ovplyvnila grafika nemeckého zápisu *Zerbasch*.

¹⁴ Pozri však aj hláskovo neadaptované podoby nemeckých priezvisk v slovenských zápisoch: Janko *Hüssl* Spriwice (34) – nem. Jano *Huessel* von Prieblitz (40), Johannes *Hübler* (38, 42) – Hanß *Hüebler* (45, 49), Johann Christoph: *Höfflinger* (39, 102) – Hanß Christoph *Höfflinger* (46, 45), Michael *Frölich* (68) – Michael *Frölich* Gerichts diener (4), Matth: *Grünstein* (52) – Matthiaß *Grünstein* (62).

/ *Miculasch*). Svedčí to o tom, že všetky slovenské varianty boli bežne známe a používané aj v jazyku nemeckých obyvateľov Banskej Bystrice. Uvedieme niekoľko príkladov (na prvom mieste je zápis v slovenskom texte): *Mikulass* Puchan mlinar (125) – *Miculasch* Puchan Müller (69), *Meliss* Liptowskj (134) – *Miculasch* Luptoffsky (80), *Matthuss* Kmet (50) – *Mattusch* Kmet (60), *Janko* Hladik (24) – *Janco* Hladieg (29), *Balco* Orawecz (48) – *Baltzo* Orawetz (57), *Durko* Demianszsj (69) – *Durco* Demianßky (5), *Missko* Hudec (70) – *Mischgo* Huedetz (6), *Ondreg* Wanko (70) – *Onndra* Wanggo (6), *Janko* Krssko (70) – *Janno* Krschgo (6), *Kuba* stec (70) – *Cubba* Stetz (6), *Missko* Certowy (83) – *Mischo* Zerth (21), *Duro* Stanko (133) – *Durro* Stanko (79), *Durko* Stranko (133) – *Durro* Stranko (79), *fferko* Stanko (133) – *Ferro* Stanko (79), *Yanko* Kromrowskemu (135) – *Jano* Kromroffsky (81), *Yanko* Poliak (136) – *Jannco* Polliag (82), *Petro* Kolar (136) – *Pettro* Kollar (82).

Hypokoristické podoby slovenských krstných mien fungujú v nemeckých zápisoch aj ako ekvivalenty ich knižných latinských podôb: *Georgius* Rohatch (24) – nem. *Durco* Hrohatz (25), *Paulus* Ležinszsj (38) – *Palko* Leschinsgy (45), *Paulus* Luzinskj ssrotar (69) – *Palko* Leschinsky Schrotter (5), *Balthasar* Kalina (39, 43) – *Baltzo* Kallina (46, 49), *Joannes* Turtchani (71) – *Janno* Turtschanj (8); na strane 10 sa v nemeckom texte zapisuje hypokoristická podoba *Jančo*: dem *Jantscho* Turtschanj Trabanten.

Občas sa do slovenského textu dostala aj nemecká podoba krstného mena, najmä najčastejšie používané meno *Hans*: *Hans* Roslowy (87) – *Hansen* Rössel (25), *Hansowy* Engliarowy (99) – *Hansen* Englern (42), *Hans* Englerowy (100) – dem *Hanß* Engler (43), p. *Jacob* Moslehnerowy (113) – dem *Jacob* Moslehner (56), u *Karl* Wirčza (113) – beim *Carl* Biertsch (79), *Johann* Poliak (39) – *Johan* Polliag (46).

V slovenských zápisoch sa často používajú latinské podoby krstných mien. V nemeckom texte nie sú natoľko frekventované. Najčastejšie je krstné meno *Johannes* / *Joannes*, ktorému v nemeckom texte zodpovedá meno *Hanß* alebo zriedkavejšie *Johan*. Niekoľko príkladov: *Joannes* Zisska (18, 49, 54) – *Hanß* Sießga (22, 59, 65), *Johannes* Zisska (36, 39, 51) – *Hanß* Sießga (43, 46, 61), *Johannes* Szlaninka (37) – *Johan* Slaniga (45), *Johannes* Krupinszsj (40) – *Hans* Krupinßky (46), *Joannes* Spacay (42) – *Hanß* Spatzay (49), *Johannes* Poliak (43) – *Johan* Polliag (50), *Martinus* Slieposchka (41) – *Marttin* Sliepotzka (48), *Martin[us]* Feistl (43) – *Marttin* Feüstl (50), *Paulus* Schlecht (66) – *Paul* Schlecht (2), *Georgio* Kurilo (99) – dem *Geörg* Kurillo (42), *Jacobo* Moslehner (100) – dem *Jacob* Moßlehner (52).¹⁵

Len zriedkavo stojí oproti latinskej podobe krstného mena v slovenskom texte tá istá latinská podoba aj v ekvivalentnom nemeckom texte: krukam *Andreae* Hoffman (132) – zu Handten *Andreae* Hoffmans (77), nawratilo se *Stephano* Wohn (117) – zahlt dem *Stephano* Bon (59), *Laurentio* Herman (109) – *Laurentio* / dem *Laurentio* Herman (52),¹⁶ *Pauli* Weidler Lanska restantia (137) – *Paul[us]* Weidtlers fertiger Rest (83).¹⁷

Iba výnimočne sa v našich zápisoch nájde latinská podoba krstného mena, ktorá je v nemeckom texte ekvivalentom slovenskej formy mena zo slovenského zápisu: panu Kossut *Miklus-sowy* (102) – nem. dem *Nicolaus* Koschutt (45).

Celkom zriedkavé sú maďarizované priezviská príslušníkov šľachty, ktoré sa tu častejšie zapisujú v pôvodnej slovenskej podobe. Takým je priezvisko *Muranský*, ktoré nájdeme v slovenských i nemeckých zápisoch aj v podobe *Muráni*: pan *Muransky* / panu *Muranskemu* (34, 96, 97, 98, 109) – v nemeckom zápise Herrn *Johan Muranj* (40; 36, 37, 38, 52), panu *Muranskemu* do Zwolenskeg Congregatie (97) – Herrn *Johan Muranj* ins Altsohl zuer Congregation (37), nieke-

¹⁵ Slovenská podoba *Jakub* sa zapisuje v skrátenom hypokoristickom tvare *Kuba* (70), ktorý sa prevzal aj do nemeckého textu v podobe *Cubba* (6).

¹⁶ V inom zápise: *Laurenti[us]* Herman (42) – nem. *Lorentz* Herman (49).

¹⁷ Ako vidieť, latinské osobné mená dostávajú v nepriamych pádoch prípony latinského skloňovania (pozri tu vyššie aj pri ženských osobných menách). Pozri aj takýto zápis: panu *Johanni Christophoro* Höfflingerowy (102) – nem. Herrn *Hanß Christoph Höfflinger* (45).

dy sa podoba *Muráni* používa v obidvoch zápisoch: D. Johannes / Joannes *Murany* (43) – Herr Johan *Muranj* (50), pan Joannes *Murany* / *Murani* (52, 59) – Herr Johan *Muranj* (62, 73), p. *Muranimu* (34) – Herr Johannes *Muranj* (40), najčastejšie sa však v obidvoch jazykoch zapisuje slovenská podoba *Muransky*: Joannes *Muranskj* (44) – Johan *Muranßky* (51), pan *Muranskj* (73, 118) – Herr *Muranßky* (10, 59), u pana *Muranskeho* (75) – beym *Muranßky* (12), skrze pana *Muranskeho* (132) – durch H[errn] *Muranßky* (77), p. *Muranskemu* (34) – Johan / Herr *Muranßky* (40). Ako vidieť, obidve podoby sa v slovenských aj nemeckých zápisoch zamieňavo striedajú ako celkom rovnocenné použitia. Tak je to aj pri zápise mena *Mošovský* / *Mošóci* v zázname k 14. januáru 1651: zaplatili Restantiu pan Michael Klement, Johannes *Mosoczy* a Joan: Ernst, kteru gim wgich Raitungoch A[nn]o 1648 strani poddanich bili wistawili - f. 22 (57) – Erlegt Michael Clement sambt dem *Moschoffsky* vndt Hanß Ernsten den Rest so Er in seiner mühlen Rattung A[nn]o 648 verblieben vndt wegen d[er] pauren ihme außgestellt wordten - f. 22 (70). Vidíme, že aj tieto mená podliehajú zvyčajnej pravopisnej adaptácii.

Maďarskú jazykovú podobu majú občasné zápisy osobných mien (priezvisk aj krstných mien) úradníkov alebo funkcionárov v službách stolice alebo vyšších úradov. Uvedieme niekoľko príkladov z našich zápisov: Oddan gest panu Ebeczkj *Janossowy* na tento Rok Zins S. Gurskj (76) – Ist der gebuhrendte Georg Zinß zu Handten Ebetzky *Janos* p. daß abgewiechene Jahr (...) abgelegt wordten (15), pri prítomnosti p. *Rozay Gyurgya* Služebnika p. *Bakos Gabora* (117) – Alß Herr *Rosay durth* so vom *Bakosch Gabor* (...) geschickht wordten (59), pri Tractatie pisarou aneb Expeditorou gehu Oswicenosti p. Palatinuse gakossto p. *Dyossiho* a p. *Horwata* (74) – alß H[errn] *Diossy Andrasch* vndt *Horwath* Geörgen (...) Tract[irt] wordten (11), panu *Sarlay Gyurgyowy* knizete Szedmohradskeho poslowy (105) – Herrn *Scharlay durth* des Fursten auß Siebenburgen Cammerling (48), panu *Reway Laszlawowy* (105) – Herrn *Reway Laszlo* (48), Joannes Repeczkj (24) – *Janosch Repetzky* (29), Andreas Kublan (39) – *Andrasch Kublan* (46), Andreas Dipauli (50) – *Andrasch Depauli* (60; na tej istej strane aj *Andreas Depauli*), Joannes Lessko (71) – *Janosch Leschgo* (8; mestský dráb), Paulus *Göczy* (39; na strane 42 Paul[us] *Geczy*) – *Götzy Paal* (46, 49), Francisc[us] *Zolnay* (42) – *Solnay Ferenz* (49), *Szabo Istuan* (71) – *Sabbo Istwan* (8; mestský dráb), Stephanus *Keöszeghi* (137) – Stephanj *Kössegy* (83).

Aj z uvedených príkladov vidieť, že v nemeckých zápisoch sa maďarské mená (priezviská aj krstné mená) pravidelne pravopisne adaptujú (*Bakosch*, *Scharlay*, *Sabbo*, *Götzy*; *Janosch*, *Andrasch*, *Durth*, *Ferenz*), len výnimočne sa zapisujú maďarskou grafikou alebo s niektorými prvkami maďarskej grafiky (*Diossy*, *Wesselenj*, *Illieshasy*; *Janos*, *Laszlo*, *Istwan*). V slovenskom texte sa pri zriedkavých zápisoch maďarských podôb osobných mien zvyčajne uplatňuje aj maďarská grafika¹⁸ (*Bakos*, *Sarlay*, *Szabo*, *Gyurgy*).¹⁹

Ako sme už spomenuli, výrazne sa v obidvoch častiach zápisov prejavuje významná úloha latinčiny vo vtedajšom kultúrnom, spoločenskom a verejnom živote. Oveľa viac sa táto úloha latinčiny prejavuje v slovenskom texte,²⁰ kde nájdeme množstvo vložených latinských výrazov a spojení, ktoré v ekvivalentnom nemeckom texte nahrádzajú nemecké výrazy a spojenia. Niekoľko príkladov: Introitus – Empfang (zapísané vyše 50-krát),²¹ Solutiones alebo Plati (65) – Besoldungen (1), D. Judex (36, 41 a i.) – Herr Statrichter (43, 48 a i.), D. Notarius / pan Notarius (36, 49) – Herr Stattschreiber (43, 59), Pan Michael Joannes Moslehner meskj *Jurat[us] notari[us]* (68) – Herr Michael Johan Moßlehner *Stattschreiber* (4), *Vice Notariusowy* do Zwolenskog

¹⁸ Porovnaj však aj zápis so slovenskou grafikou: panu Ebeczkj *Janossowy* (76).

¹⁹ Pozri napríklad aj zápis: panu Messko *Gyurgyowi* (102) – Herrn *Geörgen* Meschko (45). Zriedkavejšie sa v jednotlivých zápisoch nájdú aj niektoré ďalšie prvky známe zo vtedajšej maďarskej grafiky, ako napr.: Johannes *Szlaninka* (6, 37), D. *Osztroluczky* (43), Martin *Osztkowy* (93), *Gyurko* Korenowy (99), Mesko *Gyurgyowy* (132).

²⁰ Pozri k tomu DORUEA, J.: Z dejín slovenskej slovnej zásoby. (Latinsko-slovenské súvislosti v právnej terminológii v 16.-18. storočí.). In: Jazykovedné štúdie. 11. Jónov zborník. Ed. Jozef Ružička. Bratislava : Vydavateľstvo SAV 1971, s. 96-110 a DORUEA, J.: Slováci v dejinách jazykových vzťahov. Bratislava : Veda 1997, s. 34-46.

²¹ Pozri napríklad zápis: gehu in *Introitu* doložení Dluh (123) – sein in *Empfang* gethanes darlehen (66).

Congregatie f. 1 (97) – Herrn *Vnterschreiber* ins Altsohl zuer Congregation f. 1 (37), Turczanimu zListom do Stubnianskich Teplic *ad V. Notariu[m]* d. 24 (97) – dem Turtschanj Trabanten ins Warme badt an Herrn *Vnterschreiber* d. 24 (37), Rationu[m] Magister (68) – Statt Buchhalter (4), gako p. Bezegh *cu[m]* *Judliu[m]* upana Richtare ffristikowali (110) – Alß Herr Besseg neben dem *Stuelrichter* bey mir gewessen (53), gako p. Puchaltiar *Palatinal Mandatu[m]* na Cremnicu (...) nosil strowil d. 50 (97) – Alß d[er] Buchhalter den *Palatinalischen Beuelich* (...) nach Crembnitz dem H[errn] Statrichter alda zu praesentieren verschickht wordten verzährte d. 50 (37), *Do[m]i[n]is Conuentualibus ordinarium honorarium* 4. Talleri (73) – denen *Capitels pfaffen* (...) daß Ordinarj 4 Rh. (10), D. Apothecariana in domo Ciuili (40) – Apoteckherin im Statthauß (47), Franciscanom zSzečzian *Elemosyna[m]*²² f. 1 d. 24 (103) – denen Franciscaner Münnchen von Sötschin *Steuer* f. 1 d. 24 (46), *Venerabili Contubernio* zde shromaždenim p[rae]sentowano 24 Zeidlou wina (105) – den H. *Geistlichen auß d[er] Spanschafft*²³ 24 Seiltl wein (48), 3 Ročni Cins od zemi ktery g[es]t *disputabilis* (137) – 3. fert: Ackher zinß so *dißputerl*. (83).

V slovenských zápisoch je veľa latinských slov, ktoré si zachovávajú svoju latinskú grafickú podobu, no do kontextu slovenského jazyka sa plynulo zaraďujú pomocou slovenských gramatických tvarov, pádových prípon slovenského skloňovania,²⁴ ako napr.: *Contributia* (137), *gednu Contributiu* (138), *zaplaceny Contributie* (124), *restantia* (137, 138), *staru restantiu* (138), *z Restantiou* (137), *pri wibierany restant*, strany *restantij* (118), do Zvolenskog *Congregatie* (96, 97), *wedle specificatie* (123, 124), *na requisitiu* (74), *na gehu Conuentiu* (75) a pod.²⁵

V kontexte slovenského jazyka sa však niekedy k latinskému pomenovaciemu tvaru (nominatívu) pridávajú pádové prípony podľa slovenského skloňovania: p. *Laure[n]tiusowy* Hermanowy (110) – nem. dem *Laurentio* Herman (53), k rukam p. *Paulusa* Bakaliara (131)²⁶ – zu Handten H[errn] *Paulus* Bakaliar (76), p. *Matthaeusowy* Bezekowy (75) – Herrn *Matthaeo* Bessegen (12),²⁷ panu *Secretariusowy* za gehu expeditiu (74) – dem *Secretario* wegen der Expedition (11), gako p. *Cancellariusowy* Služebnici²⁸ zde nocowali (112) – Alß des Herrn Selepeni abgesandte, so nach Caschaw verraist, vbernacht alhier gelegen (55), gehu Oswicenosty panu *Palatinusowy* (74) – Ihro Fürstl. Gnad[en] Herrn *Palatino* (11), panu *Dubeciusowy* za niektere extrahowane Expeditie oculatae revisionis dalo se f. 2 (101) – dem Alten *Dubetio* so etliche Schriften aus d[er] *Spanschafft* extrahirt vndt ad *occulata producirt* - f. 2 (44).²⁹

Uvedené pravopisné (ortografické) a iné, predovšetkým slovensko-nemecké korešpondencie sa uplatňujú aj pri zápise miestnych názvov a apelatív. O tejto a ďalšej problematike slovensko-nemeckých vzťahov bude reč v ďalšej časti našej analýzy.

²² Porovnaj v inom zápise: *gednemu Staremu Wihnancowy* (...) *Almuznu* d. 24 (104) – Einem alten Vertriebenem Man (...) *Steuer* d. 24 (47).

²³ O slove *Spanschafft* pozri bližšie DORULA, J.: Z histórie slovensko-nemeckých jazykových vzťahov v 16.-18. storočí. In: *Slavica Slovaca*, 1977, roč. 12, č. 1, s. 20-25.

²⁴ Pozri k tomu DORULA, J.: Slováci v dejinách jazykových vzťahov, s. 25 a n.

²⁵ Pozri tu vyššie príklady na skloňovanie latinských osobných mien v slovenskom kontexte.

²⁶ Porovnaj vyššie uvedený zápis: *Pauli* Weidler Lanska *restantia*.

²⁷ Pozri aj zápis: *Matthaeus* Bezegh (38, 42) – nem. *Matthaeus* Besseg (45, 49).

²⁸ Tu sa zvažuje typicky stredoslovenský ľudový spôsob prívlastňovania typu *mladého kráľovo vojsko* (z rozprávky Tri citróny), pri ktorom sa namiesto genitívneho tvaru podstatného mena v spojení s determinatívnym vzťahom (*mladý kráľ*) používa od neho odvodený tvar prívlastňovacieho prídavného mena (*kráľovo*). Pozri o tom podrobnejšie DORULA, J.: O jazyku rozprávok zo zbierky Pavla Dobšinského. In: *Literárnomúzejný letopis*. 21. Ed. Imrich Sedlák. Martin : Matica slovenská 1987, s. 77-78. V našich zápisoch sú aj ďalšie príklady na tento spôsob prívlastňovania: pana Erssekoumu bratrowy Jesuitowy 16. S. wina (105) – Herrn Ertzbischoffen Brud[er] 16 Seiltl (48), Matth: Sifertowa Rest: ponewačz on od domu wedle wahi Cinzuge - f. 1 d. 25 (137) – Matthiaß Siefert Rest weillen er vom Hauß neben d[er] wag gezinset (83), Item p. Lepinkin Rest f. 1 d. 50 (137) – Frawen Lepinin Rest f. 1 d. 56 (83).

²⁹ Len v ojedinelých prípadoch možno nájsť zápis, kde oproti slovenskému tvaru sa v nemeckom texte použije zodpovedajúca latinská forma: *gednemu Rectorowy* ze Spissa d. 09 (103) – Einem *Rectori* außm Ziepp d. 09 (46).

Über die slowakisch-deutschen Sprachbeziehungen im 17. Jahrhundert

Ján Doruľa

Die Grundlage der Textanalyse bilden dem Autor die parallelen slowakischen und deutschen Eintragungen in einem slowakischen und einem deutschen Rechnungsbuch der Stadt Banská Bystrica im Jahre 1651. Seine Betrachtungen betreffen vor allem die orthographische (graphische) und sprachliche Form der Personennamen in beiden Sprachen. Der Vergleich dieser Formen der Eintragungen kann zu Erleuchtung des Bildes vom Zusammenleben der Einwohner der Stadt beitragen.

KATARÍNA SEDLÁKOVÁ*

Dôležité momenty pri utváraní slovenského a bulharského spisovného jazyka

SEDLÁKOVÁ, K.: Important moments during the process of standard Slovak and Bulgarian language creation. *Slavica Slovaca*, 40, No. 2, pp. 133-139. (Bratislava)

Leaning on the method of comparison, the author discusses the processes involved in the standardization of the Slovak and Bulgarian standard languages.

language standardization processes, Slovak and Bulgarian standard languages, language relations, national revival, language usage

Typológii slovanských a južnoslovanských jazykov a vzájomným vzťahom slovenského a bulharského jazyka v období národného obrozenia venovali pozornosť mnohí súčasní jazykovedci, z ktorých spomenieme aspoň L. N. Smirnova, V. Murdarova, K. Vačkovú, N. Nikolovú, M. Videnova, C. Nikolovú-Ivanovú, H. Gladkovú, E. Horáka. Prikláňame sa k názoru, ktorý v štúdiu *Obšti tendencii pri izgraždane na bălgarskija ezik i na drugi slavianski knižovni ezici* uverejnil Vladko Murdarov,¹ že bulharský jazyk nemožno porovnávať so všetkými slovanskými spisovnými jazykmi, ale len s tými, ktoré majú s ním rovnakú dobu vzniku, oblasť pôsobenia a rozdelenia funkcií ako výsledok rovnakých sociálno-ekonomických, politických, etnografických a demografických faktorov, čo v konečnom dôsledku platí aj o slovenskom spisovnom jazyku.

V našom pozorovaní formujúcich sa procesov a spoločných línií pri zdĺhavých, ale významných zmenách v období utvárania sa spisovného slovenského a bulharského jazyka budeme sledovať rovnaké formotvorné pohyby, ktoré vyúsťujú do rovnakých, ale na rozdielnych stupňoch, výsledkov, t. j. nezávisle od toho, že môžu patriť k rozličným typom spisovných jazykov. Chceme definovať súvislosti medzi slovenčinou a bulharčinou v niekoľkých rovinách: vo vzťahu k literárnej tradícii, vo vzťahu ku konkrétnym dialektickým systémom, vo vzťahoch k systému celonárodného jazyka a vo vzťahoch medzi slovenčinou a bulharčinou na úrovni teritoriálnej jazykovej jednoty (všeobecne používaný jazyk a jazyková tradícia).

U slovanských národov v strednej a juhovýchodnej Európe pozorujeme rozdiely vo vzťahu k literárnej tradícii. Kým literárna tradícia slovenčiny bola prerušená a dochádza k vytvoreniu literárnej produkcie nového typu, v bulharskej písomnej tradícii môžeme sledovať plynulý prechod od stredovekej produkcie k novobulharskej. V období národného obrozenia už registrujeme mnohé spoločné črty. Pretože tieto národy trpeli pod politickým útlakom, v slovenskom a bulharskom prípade bol vzťah k jazyku, ktorý bol umelo administratívne vnucovaný (nemecký, maďarský na jednej strane a turecký a grécky na strane druhej), rovnaký a viedol k puristickým prejavom, v ich spoločensko-politických a kultúrnych pohyboch dôležité miesto pripadalo národnoosloboditeľským programom, v ideologických a kultúrnych programoch sa osobitný dô-

* PhDr. Katarína Sedláková, PhD., Filologická fakulta Univerzity Mateja Bela, Ružová 11, 975 53 Banská Bystrica.

¹ MURDAROV, V.: *Obšti tendencii pri izgraždane na bălgarskija ezik i na drugi slavianski knižovni ezici*. In: *Bălgarskij ezik*, 1980, roč. 30, č. 1, s. 36-40.

raz kládol na jazykové otázky. V epoche národného obrodzenia sa jazyk stal hlavným príznakom národno-etnickej príslušnosti. Rozkvet jazyka sa spájal s rozkvetom národnej kultúry.

Začiatočnú fázu slovenského národného obrodzenia, ktorá siahla do obdobia osvietenstva, nemožno odmyslieť od racionalistickej filozofie. Ideológiu slovenského národného hnutia reprezentovali a rozvíjali najmä vzdelanecké vrstvy a meštianstvo katolíckeho vierovyznania (výrazný bol vplyv anglických a francúzskych mysliteľov), evanjelická časť inteligencie sa opierala o nemecké myšlienkové prúdy. Odlišnú situáciu pozorujeme na bulharskej strane, kde sa pravoslávna bulharská inteligencia v tomto období orientovala na pravoslávne Rusko a kde pre spomalený spoločensko-politický a národnooslobodzovací pohyb len veľmi pomaly prenikali myšlienky osvietenského racionalizmu, Hegelovej dialektiky či jazykovedné teórie mladogramatikov (smery rozvíjané najmä v západnej Európe).

Duch osvietenských reforiem v habsburskej monarchii, ktorý zasiahol školstvo, mal priamy dosah na ostatné slovanské národy monarchie v jazykovej oblasti. Na 11. zjazde slavistov v Bratislave (1993) vystúpil bonnský slavista Helmut Keipert² s novým pohľadom na otázku výučby nemčiny na sklonku 18. storočia v rakúskej monarchii. Cisársky dvor dal vypracovať program výučby nemčiny na základných školách monarchie podľa jednotného metodického princípu. Vzorovou príručkou bola učebnica *Wiener Anleitung* (od roku 1779 opakovane vydávaná pod názvom *Verbesserte Anleitung zur deutschen Sprachlehre*). V tereziánskej reforme sa žiadalo, aby sa nemčina vyučovala až potom, keď žiaci zvládnu svoj materinský jazyk a budú ovládať jeho gramatické pravidlá natoľko, aby sa mohli využívať rozdiely medzi nemčinou a príslušným materinským jazykom. Pre uhorskú časť monarchie vypracoval latinské znenie viedenskej vzorovej učebnice *Verbesserte Anleitung* Fr. A. Schlögel (*Grammatica Germanica cum linguae germanicae Institutione emendata in usum Ditionum Caes. Regiarum praescripta congruens*. Graz 1786, s. 313).³ A tak východiskovým prameňom (popri dobovej odbornej literatúre) Bernolákovej *Grammatica slavica* (1790) a spisu *Orthographia* (1787) bolo toto latinské znenie nemeckej gramatiky (Keipert, 1993). Tým, že sa A. Bernolák pri rozvrhnutí spracúvanej látky podstatným spôsobom oprel o túto oficiálnu učebnicu nemeckej gramatiky, splnil požiadavku, aby sa žiaci národných škôl učili slovenčinu a potom nemčinu z učebníc, ktoré sú vypracované podľa rovnakých metodicko-pedagogických zásad, a súčasne utvoril dielo, ktoré malo povahu preskriptívnej (normatívnej) kodifikácie celonárodného spisovného jazyka. Bernolákom kodifikovaný spisovný jazyk sa oprel o kultúrnu západoslovenčinu, ktorá prerástla svoj geografický rámec. Bernolák sa zaslúžil o prvú spisovnú kodifikáciu na Slovensku.⁴

Zaujímavá situácia nastáva v Bulharsku, kde sa v priebehu takmer celého 19. storočia nehovorí o kodifikácii (ako to bolo v Bernolákovom prípade), ale píše sa učebnice pre každú oblasť, v ktorej existuje bulharská škola a pôsobí bulharský učiteľ. Od polovice 18. storočia do polovice 19. storočia sa spisba rozvíja vo sfére osvietensko-didaktických žánrov. Pozoruhodný je najmä predhovor k Paisijevovej *Istoriji slavenobolgarskej* (1762) a k Beronovmu spisu *Ribnija bukvár* (1824), ktorý je manifestom svetského vzdelávania v Bulharsku. Programový charakter má aj predhovor Neofita Rílskeho k práci *Bolgarska gramatika*, v ktorom vyslovil svoje filologické názory postavené na vlasteneckom základe. Môžeme konštatovať, že predhovory v tomto období dokumentovali ideové platformy prakticky realizované v slovníkoch alebo gramatikách.

S približne rovnakým dosahom, aký malo Bernolákov jazykovedné dielo na slovenský spisovný jazyk v rámci mnohonárodnej habsburskej monarchie, stretlo sa u Bulharov vydanie Ka-

² BLANÁR, V.: Ideovo-filozofické a metodologické základy jazykovedného diela Antona Bernoláka. In: Slavica Slovaca, 1999, roč. 34, č. 2, s. 19.

³ BLANÁR, V.: Schlögelova Grammatica Germanica a Bernolákov gramatické spisy. In: Slavica Slovaca, 2005, roč. 40, č. 1, s. 16: „Celé dielo Antona Bernoláka hodnotíme ako osobitný text viacnásobne spätý s dobovou odbornou literatúrou, ktorý však prešiel cez filter Bernolákovho tvorivého prístupu.“

⁴ BLANÁR, V.: Jazykovedné dielo Ľudovíta Štúra v slovenskom a slovanskom kontexte. In: Slavica Slovaca, 1993, roč. 28, č. 1-2, s. 5.

radžicovej knihy *Dodaták kām Sanktpeterburskite sravnitelni rečnici na vsički i narečija s osoben ogled kām bālgarskija ezik* (Viedeň, 1822). Hoci už v roku 1770 bol v Moskopole v južnom Albánsku vydaný lexikón grécko-albánsko-vlašsko-bulharský, o bulharskom jazyku sa širšia verejnosť dozvedela až po vydaní slovníka Vuka Karadžića. Táto práca vyšla ako doplnenie porovnávacích slovníkov, ktoré vznikli na podnet Kataríny Veľkej koncom 17. storočia a v ktorých bulharský jazyk dovtedy chýbal. Karadžić tu uverejnil ukážky bulharských textov, informácie o bulharskom jazyku a publikoval bulharské národné piesne.

Po vydaní gramatiky sa lexikálnej stránke slovenského spisovného jazyka začal hlbšie venovať už aj A. Bernolák. Dodajme, že v najbližšom čase nevzniklo na Slovensku slovníkové dielo podobného rozsahu a významu, akým je šesťzväzkový prekladový *Slovár* (1825 - 1827), na ktorom jeho autor pracoval, ako sa uvádza v predhovore, desať rokov.

Rukopis pôvodnej verzie Bernolákovho predhovoru k *Slováru* sa zachoval v pozostalosti Martina Hamuljaka (uložený je v zbierkach Literárneho archívu SNK). Tlačený predhovor z roku 1825 je viac ako o polovicu kratší a upravený tak, aby zodpovedal zámerom vydavateľa, nevystihoval však zámyery autora. Čitateľ môže mať dojem, akoby Bernolák chcel v slovníku poslážiť maďarizačnému úsiliu.⁵

Dôvod, prečo sa v slovníku na prvom mieste neuvádza latinčina alebo maďarčina či nemčina, ale slovenčina a čeština, formuluje Bernolák takto: „aby som pestovanie slovenčiny začaté pred desaťročím a postupne niekoľkými dielkami udržiavané konečne na najvyšší vrchol mohol priviesť, aby sa svojou dokonalosťou dnes úspešne vyrovnala hociktorému z najvyšších jazykov.“⁶ *Slovár* predstavuje prekladovo-výkladový slovník, v ktorom sa každý význam heslového slova ilustruje latinskými, nemeckými a maďarskými ekvivalentmi. Hoci sa exemplifikácie heslového slova v českej podobe neuvádzajú a za slovenskými synonymami sa české pendanty neuvádzajú dôsledne, *Slovár* je „česko-latinsko-nemecko-uherský.“

Na ilustráciu uvedieme jedno heslo (podstatné meno *Váh*) z Bernolákovho slovníka:

Wáh, u, m. Vagus, i, m. *fluvius Hungariae: die Waag, ein Fluß*: vág-vize. *Usus*. Okolo Wáhu, pri Wáze (Wahu): ad (circa, penes) Vagum, *bei den Waag*, Vag mellett. Tam dolu za Wáhem Duha Wodu pige: nesčasná Rodina! Žena Múža bige.⁷

Výber slov, ako uvádza V. Blanár,⁸ určovanie ich hláskovej a morfolologickej podoby, ako aj vymedzenie ich významovej stavby sa uskutočňovalo v pomere k češtine a na jej pozadí. Popri hovorovej a písanej podobe kultúrnej západnej slovenčiny významný prameň v *Slovári* tvoria západoslovenské a stredoslovenské nárečia. Bernolák sa opieral aj o českú jazykovednú tradíciu na Slovensku. Do *Slovára* zahrnul od pôvodu české lexikálne prvky, ktoré tvorili súčasť západoslovenského kultúrneho úzu (najmä také, ktoré nemali v nárečiach vhodný pendant – napr. *wislechnutí, zamluvení, zaňiceňi*). Inak sa v celom *Slovári* prejavuje úsilie nájsť primerané proporcie v slovnej zásobe charakteristickej pre západoslovenský kultúrny úzus v pomere k stredoslovenským nárečiam a v pomere k češtine. Kritický postoj k češtine ako k prameňu obohacovania slovenskej slovnej zásoby chcel Bernolák kompenzovať (nie vždy ústrojnými) neologizmami.⁹

O sedemdesiat rokov neskôr na Slovensku, v rokoch 1895-1904, sa podarilo v Bulharsku zrealizovať kompletne vydanie rozsiahleho päťzväzkového výkladového slovníka Najdenovi Gerovovi. Prvé heslá sa však pod názvom *Bālgarski rečnik* začali tlačiť už v roku 1856 v Petrohrade ako príloha Správ druhého oddelenia Akadémie vied v Petrohrade. (Z nedatovaného listu N. Gerova I. I. Sreznevskému sa dozvedáme, že v tlačiarňach boli pripravené aj ďalšie časti,

⁵ CHOVAN, J.: Predhovor k Bernolákovmu *Slováru* z roku 1796, Martin 1967, s. 47-49.

⁶ Tamže, s. 74.

⁷ BERNOLÁK, A.: *Slowár Slowenski Česko – Laťinsko – Německo – Uherski*. Budae : Typis et Sumtibus Typogr. Reg. Univers. Hungaricae 1825-1827. Tomus V, s. 3566.

⁸ BLANÁR, V.: Kodifikácie v dejinách slovenčiny. *Kultúra slova*, 1987, roč. 21, č. 8, s. 260.

⁹ BLANÁR, V.: Jazykovedné dielo Ľudovíta Štúra v slovenskom a slovanskom kontexte. In: *Slavica Slovaca*, 1993, roč. 28, č. 1-2, s. 6.

ktoré z neznámych dôvodov neboli publikované. Koncom roku 1856 Gerov opustil Petrohrad a namiesto lexikografickej činnosti sa plne venoval boju za cirkevnú nezávislosť Bulharska, čo vysvetľuje prerušenie prác na slovníku.) Ako je známe, bol to v tom čase už druhý pokus, pretože na slovníku bulharského jazyka pracoval aj Neofit Rilský. Vydanie pripravovaného slovníka *Slovar bŭlgarsko-grŭckij v starite i novi narečija* sa však nepodarilo zrealizovať. Slovník Najdena Gerova obsahuje bohatý lexikálny materiál zozbieraný zo všetkých bulharských kultúrnych dialektov v priebehu päťdesiatich rokov. Odráža slovné bohatstvo a tvorivosť celého bulharského jazyka a zároveň obsahuje veľmi bohatú synonymiu; každé slovo je doložené výkladom v bulharčine, potom nasleduje ruský preklad, pri niektorých heslách sa objavuje aj lokalita, v ktorej sa slovo používalo, a nakoniec príklady z toho istého slovotvorného hniezda, napr. *Дръже с. ср. съб. Стеблата на някои растения. Кукурузно дръже. МСб. XX. Банат. Българе 4.* (Novovku prepisujeme ako tvrdý jer, jať ako ja). Cudzie slová označoval Gerov hviezdíčkou pred slovom a s poznámkou *t.* alebo *g.* podľa toho, či išlo o slovo pôvodu tureckého alebo gréckeho, čo utvára dojem, že ako cudzie označoval len priamo prevzaté slová, za také však už nepokladal odvodené slová tvorené podľa pravidiel tvorenia slov v bulharčine. Prevzaté slová uvedené v slovníku dokumentujú reálnu situáciu v bulharskom jazyku v polovici 19. storočia.

Napriek tomu, že Gerovov *Rečnik na bŭlgarskij jazik* sa v záhlaví označuje ako výkladový slovník, obsahuje aj ruské preklady slov (podobne ako slovník N. Rilského, ktorý obsahoval preklady do gréčtiny), čo svedčí o prekonávaní synkretizmu v žánrovom charaktere niektorých slovníkov z čias obrodnenia. Aj Vesa Kiuvlieva (*Bŭlgarskoto rečnikovo delo prez Vŭzraždaneto*, Sofia 1997) opisuje Gerovov *Rečnik* v kapitole dvojязыčných slovníkov; charakterizujeme ho teda ako výkladovo-prekladový slovník.

Aj keď slovník bulharského jazyka (*Rečnik na bŭlgarski ezik*) začal vychádzať až v polovici deväťdesiatych rokov, N. Gerov začal na svojom diele pracovať už v štyridsiatych rokoch 19. storočia, teda zbiera materiál pre výkladovo-prekladový slovník bulharského jazyka dvadsať rokov po vydaní výkladovo-prekladového slovníka slovenského jazyka. Keď zoberieme do úvahy, že v tridsiatych rokoch študoval N. Gerov v Koprišnici, bol teda v bezprostrednom kontakte s Neofitom Rilským, musela táto myšlienka u neho dozrievať už oveľa skôr (v predslove nazvanom *Vmesto predislovie* k slovníku *Rečnik na bŭlgarskij jazik*, zv. I. N. Gerov uvádza, že na slovníku začal pracovať počas štúdia v Odeze v r. 1842-1845). V tomto zmysle pokladáme dielo N. Gerova za historicky prelomové, pričom nezabúdame ani na fakt, že v druhej a tretej štvrtine 19. storočia sa výkladový slovník v Bulharsku pokladal za najautoritatívnejší prostriedok (spolu s gramatikou) stabilizovania normy spisovného jazyka.

Ak si všimneme obidva slovníky vzhľadom na lexikografické riešenie slovotvorby, teda ak sledujeme líniu slovotvorných hniezd, pozorujeme, že Bernolák postupuje precíznejšie. Napr. po východiskovom motivante *zŭchwat* v jeho slovníku nasleduje subor motivátov *zŭchwátŭnŭi*, *zŭchwátŭtŭ*, *zŭchwátŭenec*, pričom substantívum *zŭchwátŭenec* sa stáva ďalej motivantom s motivátom *zŭchwátŭenŭi*. V Gerovovom slovníku je slovotvorný motivant *катунѣръ* uvedený za svojimi motivátmi *катунѣрка* (substantívum), *катунѣрски* (adjektívum), *катунѣрче* (deminutívum). Zaujímavé je tiež, že výklad slova *катунѣрка* „жена, мома катунѣръ,“ sa objavuje až o tri heslá nižšie.

Ak porovnáme obidva slovníky z hľadiska výberu a usporiadania použitého lexikálneho materiálu, môžeme konštatovať, že kým Bernolákov slovník obsahuje zväčša lexiku kultúrnej západnej slovenčiny a len ekvivalenty pochádzajú z iných nárečí, Gerovov slovník prináša obraz dobovej lexiky rozličných (ak nie všetkých) bulharských nárečí, pričom významným faktom je, že pri mnohých slovách sa v zátvorke uvádza aj miesto pôvodu. Zanedbateľnou nie je ani skutočnosť, že kým Bernolák sa pri koncipovaní slovníka opieral aj o českú jazykovú tradíciu na Slovensku a do Slovára zaradil zdomácnené české lexikálne prvky, vo výkladovom slovníku Gerova sa slová prekladajú do ruštiny. Ide o konkrétne príklady vzťahov k týmto dvom jazykovým podsystemom. Vzťah k systému slovanskej jazykovej rodiny vystihuje veľkú podobnosť vo

vzťahu k inému slovanskému jazyku, používanému ako prostriedku na uchovanie kontaktu s písomnou tradíciou. Tak ako sa pri bulharčine prejavuje snaha prostredníctvom ruštiny uchovať si v spisovnom jazyku viac cirkevnoslovanských prvkov, dala by sa podobná snaha predpokladať aj pri slovenčine vo vzťahu k češtine.¹⁰ Z historického hľadiska však nejde o paralelný vývoj; cirkevná slovančina bola u pravoslávnych Slovanov (na rozdiel od češtiny u Slovákov) jazykom umelým. No v oboch prípadoch došlo k podobnému výsledku: tak ako sa na Slovensku neujala čeština, neujali sa ani v Bulharsku tradičné prvky cirkevnej slovančiny, kodifikované boli formy ľudovej reči.

Po racionálnom osvietenstve, keď popri bernolákovčine evanjelickí vzdelanci a spisovatelia (J. Palkovič, B. Tablic, A. Doležal a i.) používali jazyk Kralickej Biblie, nastúpilo v čase národného obrodzenia druhé obdobie – klasicizmus, keď okrem bernolákovčiny, ktorá sa v umeleckej literatúre najvýraznejšie prejavila v básnickom diele Jána Hollého, v literárnom a kultúrno-spoločenskom živote sa uplatnila aj slovakizovaná čeština (J. Kollár, P. J. Šafárik), nastúpilo obdobie romantizmu a s ním druhý kodifikačný proces slovenského jazyka so záujmom o reč ľudu a ľudové slovesné umenie. Hoci sa tento záujem o slovesné ľudové formy prejavoval u Slovákov a Bulharov v odlišných podmienkach rozlične, existujúce doklady svedčia o zachovaní plynulej kontinuity.

V druhej fáze národného obrodzenia bolo potrebné doriešiť jazykovú otázku najmä pri právnych prácach na novinách ako celonárodného politického a literárneho orgánu. Nová situácia nastáva aj na poli jazykovednom. Kladú sa základy historicko-porovnávacej a typologickej jazykovedy (F. Boss, A. F. Pott, W. Humboldt). Tvorcom novej koncepcie slovanskej ideológie bol Ľudovít Štúr predovšetkým v spise *Nárečja slovenskuo alebo potreba písanja v tomto nárečí* (1846). Na teoretických princípoch rozvíja myšlienku o primeranom (dialektickom) chápaní pojmu Kollárovej slovanskej vzájomnosti a o možnosti a potrebe vyzdvihnúť stredoslovenské nárečie na celonárodnú spisovnú reč. V *Nauke reči slovenskej* (1846) podal Štúr opis spisovnej slovenčiny. Jeho gramatika má, podobne ako Bernolákovce diela, ráz preskriptívnej kodifikácie. Tam, kde Štúr odhaľuje dynamickú stránku jazykových vzťahov, kde hodnotí využitie morfológických kategórií podľa výrazových potrieb, kde zdôrazňuje úzky vzťah myslenia a jazyka, možno vidieť pozitívny vplyv W. Humboldta. Vo svojej gramatike využil aj domáci výskum (Doležal, Bernolák, Šafárik); poznal aj syntetické dielo J. Dobrovského *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache*. Štúrova jazykovedná terminológia ukazuje, že mal k dispozícii tiež Hankovo spracovanie Dobrovského gramatiky (*Gramatika čili mluvnice českého jazyka podle Dobrovského. Dílem skrácená, dílem rozmnožená od Václava Hanky*) z roku 1831. Využil i myšlienky poľského komparatistu H. Cegielského z jeho štúdie o poľskom slovese (*O słowie polskiem*, in: *Orędownik naukowy*, 1842, č. 32-38.). V porovnaní s H. Cegielským i s ostatnými súčasníkmi pozorujeme u Štúra prvý pokus postihnúť vnútornú spätosť gramatických kategórií nášho slovesa. (V slovenskej jazykovede ako prvý hovoril o slovesnej intencii, nazývajúc ju *namerenosťou*, a ako *zákon podstatný v slovenčine* formuloval rytmický zákon.)¹¹

V tejto súvislosti chceme upozorniť na fakt, že približne v tom istom čase vznikla v Bulharsku gramatika Ivana Bogorova *Prvička bálgarska gramatika* (1844), v ktorej sa novým spôsobom, pod vplyvom ruských gramatík, opisuje jazyk. V Bogorovovej gramatike nachádzame napr. už kapitolu o fonetike, ktorá ešte v iných prácach chýba. Zisťujeme aj vplyv domácich vzorov v jeho práci; čerpá poznatky najmä zo starších gramatík, predovšetkým z gramatiky N. Riľského (*Bolgarska gramatika*, 1835), z ktorej preberá celý slovesný systém a z filologickej práce P. Berona (*Bukvar s različni poučeniya alebo Rybnija bukvar*, 1824), v ktorej si autor ako základ pre svoj spisovný jazyk rovnako zvolil východobulharský kultúrny dialekt (aj keď pri

¹⁰ MURDAROV, V.: Obšti tendencii pri izgraždane na bálgarskija ezik i na drugi slavianski knižovni ezici. In: *Bálgarski ezik*, 1980, roč. 30, č. 1, s. 36-40.

¹¹ BLANÁR, V.: Ľudovít Štúr ako jazykovedec. In: *Slovenská reč*, 1956, roč. 21, č. 3-4, s. 167.

formovaní spisovného bulharského jazyka dôležitú úlohu zohrali fonetické a gramatické prvky aj z iných bulharských dialektov). V 40. rokoch napísal Ivan Momčilov významnú gramatickú prácu *Gramatika za novobălgarski knižoven ezik*, ktorá sa v Bulharsku hodnotí približne rovnako vysoko ako Štúrova *Nauka reči slovenskej* na Slovensku. Jej historický význam je v tom, že po prvýkrát sa v nej predstavuje úplný slovesný systém.

Po porovnaní obidvoch gramatik zistíme, že kým v Štúrovej gramatike, ktorá je rozdelená na kapitoly: *O hláskach*, *O článkoch a tvorení reči* (tá je ďalej rozdelená na časť *o dobrom vislovuvaní a o dobrom písaní ako k tvorenú náležiacich povedať sa musí*) a *O určitosť slov, pochádzajúcej z rozličného ich značenia*; malá pozornosť sa venuje syntaxi. V Momčilovovej gramatike, ktorá je rozdelená na tri kapitoly: *Za slovoproizvodstvoto* (morfológia), *Za slovosáčinenieto* (syntax) a *Za pravopisanieto* (pravopis), sa syntaxi venuje značná pozornosť, no na druhej strane v bulharskej gramatike chýba časť venovaná fonetike. Momčilov sa v podstate nezaobráňa fonetickými javmi a problémami s tým spojenými; nerobí rozdiel medzi hláskou a písmenom.

Ján Kačala charakterizoval Štúrov metodický prístup k spracovaniu významovej stránky slovesa prívlastkami „pozoruhodný a novátorský.“¹² Štúr vychádzal z princípu, ktorý zahŕňa všetky ostatné významové vlastnosti slovesa, ktoré sa na tento základný princíp istým spôsobom navrstvujú a logicky na seba nadväzujú, resp. tento základný princíp špecificky rozvíjajú. Týmto najuniverzálnejším princípom je všeobecný, t. j. slovnodruhový význam slovesa; autor ho označuje ako „namerenosť“ činnosti¹³ (v dnešnej terminológii slovesná intencia), ďalej hovorí o slovesnom spôsobe, čase, o kategórii osoby, čísla a gramatického rodu. Charakteristiku slovesa začal Momčilov rozdelením slovies do troch skupín podľa slovesného rodu, ďalej podáva podrobnú charakteristiku slovesných časov v bulharčine, ktoré rozdeľuje na tri základné (prítomný, minulý a budúci) a tie ďalej rozširuje; minulý čas rozdeľuje do piatich a budúci čas do troch samostatných podtried (podčasov). Ďalej hovorí o kategórii čísla, o slovesnom spôsobe a vide teoreticky aj prakticky.

V druhej polovici 19. storočia smer slovenskému spisovnému jazyku začali udávať zástancovia novších teoretických metód mladogramatického historizmu: Martin Hattala a Samo Cambel. M. Hattala (*Krátka mluvnica slovenská*, 1852) má zásluhu na systematickom opísaní gramatických prostriedkov nášho jazyka. Prínosom pre slovenskú jazykovedu sú najmä jeho názory na skladbu. S. Cambel (*Rukoväť spisovnej reči slovenskej*, 1902) slovenskej verejnosti ponúkol na svoje časy naozaj pozoruhodnú gramatiku a okrem toho mnoho úsilia venoval tiež určovaniu miesta slovenčiny v kruhu slovanských jazykov. V Bulharsku mali v tomto období rozhodujúce slovo pri riešení jazykových otázok nielen spisovatelia (Christo Botev, Ľuben Karavelov, Ivan Vazov a i.) a umelecká literatúra (ako vo svojej štúdii uvádza Emil Horák¹⁴), ale aj profesor Charkovskej univerzity Marin Drinov, ktorý vďaka svojmu dlhoročnému pôsobeniu v Rusku a pražským kontaktom mal možnosť oboznámiť sa s novými lingvistickými teóriami a aplikovať ich v bulharskom jazykovom priestore ako člen mnohých vedeckých spoločností.

V obidvoch prípadoch, v slovenčine aj v bulharčine, sa dá pozorovať spoločný jav – ako základ na utvorenie spisovného jazyka sa nepoužívajú jednotlivé nárečové prvky, ale dialektologické typy. V epoche národného obrodzenia sa v rozličných zložitých spoločenských podmienkach do popredia dostala úloha fungovania spisovného jazyka ako významného činiteľa v emancipácii národného spoločenstva, tak slovenského ako aj bulharského. Vzhľadom na vzťah k celonárodnému jazyku ide o spisovné jazyky rozdielneho typu: Kým pri slovenskom spisovnom jazyku môžeme hovoriť o jazykovom type utvorenom na základe živého kultúrneho jazyka, bulharský spisovný jazyk bol kodifikovaný na základe všeobecne používaného jazyka s prizieraním na staršiu písom-

¹² KAČALA, J.: Systémový prístup v jazykovednom diele Ľudovíta Štúra. In: Ľudovít Štúr v súradniciach minulosti a prítomnosti. Bratislava 1997, s. 244.

¹³ Tamže.

¹⁴ HORÁK, E.: Kodifikácia spisovnej slovenčiny z aspektu kodifikačných procesov južnoslovanských jazykov. In: Studia Academica Slovaca. 30. Ed. Jozef Mlacek. Bratislava : STIMUL 2001, s. 99.

nú tradíciu. Procesy odohrávajúce sa v jednotlivých spoločenstvách zodpovedali atmosfére danej doby, natrvalo položili základy spisovnej normy a stali sa východiskom ďalšieho vývinu slovenčiny a bulharčiny ako atribútu novodobého slovenského a bulharského národa.¹⁵

V ďalšom období ušľachťovania kodifikovaných noriem spisovných jazykov pozorujeme v oboch prípadoch zaujímavú zhodu. Spisovný slovenský jazyk bol kodifikovaný na základe stredoslovenských nárečí, ale administratívnym a kultúrnym centrom sa stala excentricky položená Bratislava. Tým sa vytvorilo isté napätie najmä vo výslovnosti niektorých javov; ide najmä o hlásky *ä*, *ľ* a problematiku rytmického krátenia. V Slovenskej reči z roku 1932 v článku Henricha Bartka *Pravopis, spisovná reč a stredná slovenčina*¹⁶ sa uvádza, že boli aj takí, ktorí od revízie Pravidiel slovenského pravopisu očakávali zmenu etymologického pravopisného systému, výrazné zmeny v slovníku spisovnej reči a úplné primknutie spisovnej reči k stredoslovenským nárečiam. Sčasti podobná situácia bola aj pri kodifikovaní spisovného bulharského jazyka, ktorý bol kodifikovaný na základe severovýchodných balkánskych dialektov (západné dialekty s menšou účasťou, juhovýchodné a najmä rodopské nie sú zastúpené takmer vôbec),¹⁷ kým centrom sa stala Sofia, ležiaca v západnej časti Bulharska; ide o tzv. *jatovú hranicu* (striednica za *jať*: v nárečiach na juhovýchode je *’a*, na severovýchode je častejšie *e* ako *’a*, na severozápade poznáme len niektoré prípady s *a*-ovou výslovnosťou; prízvuk je ako vo východobulharských nárečiach, okrem niekoľkých výnimiek, ktoré sú podobné juhozápadným nárečiam; tu sa *jať* vyslovuje ako *e*). Táto problematika sa stala predmetom diskusií na oboch stranách najmä v prvej polovici 20. storočia, pričom isté riešenie v oboch prípadoch ponúkli teoretické zásady Pražskej lingvistickej školy.

Important moments during the process of standard Slovak and Bulgarian language creation

Katarína Sedláková

In the present contribution, we have attempted to explain the relation between the Slovak and Bulgarian standard languages from several aspects: firstly, we discuss their relation to the respective literary tradition, then we try to define their position within the respective dialectal systems. Their relation to the national language is also considered as regards the territorial unity of that language (i. e. generally spoken language and its language tradition). In both cases (i. e. in Slovak as well as in Bulgarian) a common phenomenon is observed: it is a so-called cultural language (supradialectal language) not a single dialect that served as basis for a standard language system.

¹⁵ BLANÁR, V.: Jazykovedné dielo Ľudovíta Štúra v slovenskom a slovanskom kontexte. In: *Slavica Slovaca*, 1993, roč. 28, č. 1-2, s. 13.

¹⁶ BARTEK, H.: *Pravopis, spisovná reč a stredná slovenčina*. Slovenská reč, 1932, roč. 1, č. 6, s. 121.

¹⁷ STOJKOV, S.: *Bálgarska dialektologija*. Sofija 1993, s. 363.

ВЕСА КЮВЛИЕВА-МИШАЙКОВА*

За някои нови фразеологизми в българския език в годините на прехода (1990-2005)

КЮВЛИЕВА-МИШАЙКОВА, В.: On Some New Phraseologisms in the Bulgarian Language in a Period of Transition (1990-2005). *Slavica Slovaca*, 40, No. 2, pp. 140-143. (Bratislava)

The paper analyse creation and the latest formation of Bulgarian phraseological elements, which came into being in the last 15 years. Authors of some expresions are known as Bulgarian journalists, other expresions are fixed in the Bulgarian language as faceless. Recognized expresions reflect above all the negative features of Bulgarian system in the transition period 1990-2005.

Bulgarian phraseology, new phraseological elements, analyse of the creation and formation of neological phrases

Когато се говори за фразеологията като съвкупност от фразеологизмите в националния език, обикновено се отбелязва, че тя идва от дълбините на вековете като анонимно езиково творчество на народа (подобно на думите), свързана с неговия бит, труд, морал, религия, история, природа и менталитет. Тази преценка за фразеологията е вярна и едновременно едностранчива, защото не отчита динамиката във фразеологичната система, в която непрекъснато протичат процеси на остаряване и обновление като отражение на непрекъснатите промени в самия живот.

Както е известно, промените във фразеологията, и особено в лексиката, са най-динамични в периоди на големи обществено-политически и икономически промени, каквито настъпват в българското общество със смяната на социалистическата система и тоталитарния режим с демократично устройство на държавата (от края на 1989 г.).

Публичната комуникация в новото време изисква и нови изразни средства в българския език, които и не закъсняха да се появят, главно в лексиката и по-ограничено във фразеологията.

Тук ще се спра на няколко нови израза, за които определено може да се каже, че са изменили пътя от индивидуално езиково средство до превръщането им в устойчиви и възпроизводими в речта съчетания с преосмислено значение, обикн. изградени върху метафора, и емоционално обогатени. С други думи казано, първоначално свободните съчетания постепенно претърпяват процес на фразеологизация и от факти на речта се превръщат във факти на езика, т. е. във фразеологични единици (фразеологизми или фраземи).

Най-рано, още в началото на 90-те години на миналия век, у нас придоби известност изразът *да, ама не*, често използван в редовните неделни публицистични предавания по Българската национална телевизия от известния журналист Петко Бочаров. Отначало лаконичното съчетание от двете частици *да* и *не*, свързани помежду си с противоположния съюз *ама* се възприемаше като оригинален израз на автора. С широката си скала от емоционална оцветеност – от шегата, иронията до сарказма – фразата *да, ама не* допадна на ези-

* Univ. prof. Vesa Kiuvlieva-Mišajkova, DrSc., Ústav bulharského jazyka Bulharskej akadémie vied, Šipčenski prichod 52, Sofia.

ковия вкус на милионната слушателска аудитория, премина границите на публицистиката и се разпространи в разговорната реч като ново, свежо изразно средство. Постепенно се оформи модална по своята специфика фразеологична единица с постоянен компонентен състав, структура и ярка оценъчна стойност. Името на нейния създател постепенно избледня, забрави се, освен от тесния кръг специалисти-фразеолози.

Бързото и широко разпространение на *да, ама не* в битовата реч бе сигнал за лексикографите, че процесът на фразеологизация на израза вече е завършен и това им даде основание той да бъде регистриран в най-новите български тълковни и специални речници като фразеологична единица.¹ Тя представлява интерес и за теорията на фразеологията, тъй като опровергава едно от най-широко приеманите определения на фразеологизмите като вид езикови единици, които се състоят най-малко от две лексикални единици, едната от които задължително е пълнозначна дума. А ето че времето на прехода със своето ожесточение и политическа злоба „роди“ и един нестандартен фразеологизъм, чиято структура е изградена от три служебни, синсематични думи, без това да противоречи на фразеологичния му характер. А това показва, че формите на живия език са толкова многообразни и преливни, че трудно могат да се поместят в ограничените рамки на дефинициите, за които в конкретния случай също бихме могли да кажем „да, ама не.“

Рекламата също има своя принос за обогатяването на съвременната българска фразеология. В нейното русло се създаде преди няколко години фразата *върхът на сладоледа* като реклама за сладоледите на гръцката компания *Делта*, предлагани в България. Създаването на рекламния текст е сполучливо хрумване на филоложката и преводачката (от гръцки и на гръцки) Силви Зурлева, днес изтъкната телевизионерка в *Нова телевизия*. Търсейки ефективна и лесно запомняща се реклама, тя се досеща да използва жаргонното значение на съществителното *върх* (обикн. членувано *върха*, *върхът*) като название и оценка на изключителните качества на нещо или на човек, в съчетание със съществителното *сладолед* като обект на рекламната.²

За кратко време съчетанието *върхът на сладоледа*, свързано с приятни асоциации, „се откъсва“ от конкретното си рекламно предназначение и метафорично преосмислено се превръща в езиков хит първоначално в младежките среди, от които се пренася в разговорната реч, в рамките на която завършва процеса на фразеологизацията му. Новият фразеологизъм *върхът на сладоледа* като средство за вторична номинация се оформя като полисемантична езикова единица с две значения:

1. Човек с лични или професионални изключително високи качества.

2. Нещо, което е много интересно, приятно, забавно или което притежава някакво друго качество във висока степен.

Тук ще приведа само два примера като илюстрация на употребата на коментирания фразеологизъм:

*Върхът на сладоледа сред тийнейджърите са електронните обяснения в любов (в-к 24 часа).; Парите, които получавам, не са върха на сладоледа, но на фона на всеобщата бедност са приемливи (в-к Стършел).*³

Такава е „биографията“ на широкоупотребявания днес фразеологизъм *върхът (-а) на сладоледа*, станала известна на лексикографите благодарение на публикация в медиите за създателката му.⁴ Подобни точни информации за „авторството“ на отделни фразеологизми би следвало да се отбелязват при представянето им в голям тълковен или фразеологичен

¹ Вж. Речник на българския език. Том 10 (Н). София 2000; Пернишка, Е. – Благоева, Д. – Колковска, С.: Речник на новите думи и значения в българския език. София 2001.

² Новата *Нова телевизия*. – В-к *Труд*, 20 юли 2003, с. 6.

³ Е. Пернишка, ... Речник на новите думи и значения..., с. 63-64.

⁴ Зурлева достигна „върха на сладоледа.“ – В-к *Труд* 24 юли, 2003 г., с. 6 (без означен автор).

речник като допълнително сведение за тяхната поява в езика, така както напр. при някои чужди думи от международната културна лексика се посочва първата им употреба от български автор (колкото условно да е това според данните от лексикалната картотека на Института за български език). Такава лексикографска практика се прилага напр. в академичния многотомен Речник на българския език, издаден до том 12 (буква Н).

Друга сфера, в която се утвърдиха нови фразеологизми е обществено-политическият живот от последните 15 години, които политолозите определят като период на преход от тоталитаризъм към демокрация. Силното политизиране на обществото и неговите негативни настроения, породени от развихрилата се престъпност и корупция в управленския апарат, мотивираха появата на силно оценъчни пейоративни изрази, които за кратко време придобиха широка известност и претърпяха процес на фразеологизация, т. е. придобиха ново по своята същност значение – фразеологично, което някои изследователи наричат суперсегментно или свръхсловно, тъй като не е сбор от лексикалното значение на думите, които ги изграждат, а резултат от преосмислянето на всички компоненти като една цялост.

Като фразеологични и анонимни неологизми, претърпели процес на пълна социализация в съвременния български език, могат да се определят и следните изрази:

мистър десет процента. Ирон. Лице, обикн. държавен служител, който е корумпиран, взема подкуп или незаконни комисионни.

дебели вратове. Разг. Грубо. Лица от организираната престъпност, които са натрупали богатства и манифестират луксозен начин на живот; мутри, мафиоти.

белите якички; престъпници с бели якички. Ирон. Чиновници, висши държавни служители, мафиоти, които са успели да прикрият криминалния произход на своето богатство, и са останали на високите си постове ненаказани от закона.

Напоследък в езика на медиите се актуализира и фразеологизмът *скелети в гардероба*, с който се назовават важни и трудни за решаване държавни проблеми, оставени за разрешаване от едно правителство на следващото правителство.

Силно политически оцветени с отрицателна конотация са и фразеологизиранията *червени бабички* (обикн. в мн. ч.), *чугунени глави* (обикн. в мн. ч.) и *червени боклуци* (обикн. в мн. ч.), с които се назовават презрително фанатизиранияте привърженички и привърженици на Българската социалистическа партия от членове и симпатизанти на десни партии.

За някои от метафоричните изрази, които днес битуват в езика на медиите, е трудно да се прогнозира дали ще останат в речта и ще придобият статус на езикови единици. Такъв е случаят напр. с изречта *да подредим <най-напред> своята къщичка* (приписвана на известния доскоро антимафиот №1 генерал Бойко Борисов), чието образно значение се свежда до призова всеки да въведе ред и контрол в своята работа, в своята област, за да могат да се оправят нещата и в държавата.

Дали изразът ще придобие широка популярност и ще излезе от сферата на публицистиката и ще премине в речта на широките маси, ще покаже времето. Важно е дали той ще попадне на вкуса на хората, дали е достатъчно актуален и доколко използваният образ се харесва като оригинален, находчив. А това означава, че естетическата преценка на говорещите не е маловажен фактор, който определя „съдбата“ на даден израз.

Тук нямам възможност да се спирам на други фразеологизми, появили се главно в книжния пласт на езика през последните 15 години (някои от тях калки от други езици) като *политическа метла*, *политически труп*, *политическа класа*, *издигам / издигна (разпервам / разперя) политически чадър над някого*, *политика на отворените врати* и др., но и приведените тук са достатъчни, за да се убедим, че не само думите, но и фразеологизмите са част от езиковите средства, в които като в огледало се отразяват промените в света, в който живеем. Разбира се, в количествено отношение те са несравнимо по-малко от но-

вите думи или от новите значения на съществуващи в езика думи. За тях вече се появиха няколко специализирани речника.⁵ Количественото несъответствие между новите думи и фразеологизмите в езика очевидно се дължи на по-сложната природа на фразеологичните единици като средство за вторична номинация, съчетана с образност и богата гама оценъчност, за разлика от лексикалните единици, чрез които се извършва първичната номинация на предмети, признаци, действия и състояния, без която комуникацията е невъзможна.

Създаването на фразеологизмите е творчески, съзидателен акт, който се родее с художественото мислене, мотивирано от националния характер. Затова в периоди на големи обществено-политически промени в тях се кодират по образен път важни характеристики на времето, на нравите и морала. Тази оценка проличава и във фразеологизмите, създадени в годините на българския преход. Неговият дух е намерил верен и лаконичен израз особено в синтетичните по значение фразеологични единици *мистър десет процента* и *дебелите вратове* като отрицание от позициите на народа на корупцията и престъпността в съвременното българско общество.

On Some New Phraseologisms in the Bulgarian Language in a Period of Transition (1990-2005)

Беса Кювлиева-Мишайкова

The changes in social-political life in Bulgaria in the last years motivate the emergency of new means of expression mainly lexis and more scarcely phraseology, in the language of publicism, the public speech, advertising and even in everyday communication.

Object of research in this article are new phraseological units in Bulgarian language, among which - yes but no and the top of the ice-cream. The history of their emergence is being traced and are quoted data about their authorship. It is being analysed the spontaneous process of transformation of the indicated expressions in the speech of famous journalists from an individual mean of expression into lingual units.

Place is given also to phraseologisms with unknown authorship, such as: fat necks - rich criminals, bandits and mr. 10 percents - corrupted, highofficial, and a count is given on the lingual taste, the actuality of the images over which they are build, their bright and negative assessment about people and phenomena of contemporary Bulgaria - factors about their fast phrasiologisation and distribution in speech as instrument for secondary nomination.

⁵ Антонов, Н.: Речник на нови и най-нови думи в българския език. А-Я. София 1994; Бонджолова, В., Петкова, А.: Речник на новите думи в съвременния български език. А-Я. Велико Търново 1999; Е. Пернишка, ... Речник на новите думи и значения в българския език. София 2001; Бонджолова В. Неологичен речник (за периода 1998-2003), Велико Търново 2003.

DÁVID PANCZA*

Pôvod a vývoj podkarpatských spevov Osmohlasníka

Pancza, D.: The Origin and Development of Osmohlasnik Chants in the Subcarpathian Region. *Slavica Slovaca*, 40, No. 2, pp. 144-157. (Bratislava)

The liturgical chant in the byzantine empire evolved in the first millenium into a system of eight modes. This system was imported to Kievan Rus and became a basis of the later russian, galician and carpathian chant. A later byzantine music was imported slowly to Galicia and to Carpathian region through Moldova and Valahia in the 14th-17th centuries and enriched the ecclesiastical singing with the so called bulgarian chant. Both layers, kievian and bulgarian, were transmitted in the carpathian region mostly in an oral way and they have undergone many changes, making their byzantine origin hardly recognizable.

Oktoichos, irmologion, byzantine chant, carpathian plain chant, bulgarian chant, oral tradition.

Slovo *Osmohlasník* alebo *Oktoich* označuje systém ôsmich skupín liturgických textov (tzv. *hlasov*, grécky *echoi*¹), ktoré sa v bohoslužbe východných cirkví postupne striedajú v osemtyždňových cykloch, počínajúc prvou nedeľou po Pasche. Každému *hlasu* prislúcha niekoľko melodických vzorov, podľa ktorých sa dané texty spievajú. *Osmohlasník* je dnes z hľadiska textov spoločný všetkým cirkvám byzantskej tradície, avšak používané melódie v jednotlivých regiónoch sa od seba líšia.

Spevy východnej cirkvi² podkarpatskej oblasti³ sú blízko príbuzné s tzv. haličskými⁴ nápevmi. Sú to akoby dve tváre jednej tradície rozvíjané dlhodobo na území dvoch rozličných štátov.⁵ Ich vzájomná prepojenosť je daná spoločnými koreňmi, územnou blízkosťou a bohatými kontaktmi, ako aj častým používaním ľvovských irmologionov⁶ v Podkarpátí, ktoré nemalo dostatok vlastných písomných zdrojov. Podkarpatské nápevy treba preto skúmať v rámci tohto širšieho kontextu.

* Mgr. Dávid Pancza, Homolova 10, 841 02 Bratislava.

¹ Grécke názvy prepisujeme tak, ako je to zaužívané v našej a zahraničnej literatúre. Normy prepisu nie sú jednotné a vychádzajú z erazmovskej (etacistickej) i helenistickej (itacistickej) výslovnosti.

² Pod východnou cirkvou rozumieme gréckokatolícku a pravoslávnu cirkev, ktoré napriek komplikovaným vzájomným vzťahom majú spoločnú hudobnú tradíciu.

³ Podkarpatskou oblasťou alebo Podkarpátim v rámci tejto štúdie nazývame územie biskupstva v Mukačeve. Jeho svojrázne liturgické spevy, tzv. *prostopinije*, sú v zahraničí označované ako *karpatsko-rusínske* alebo *karpatsko-ukrajinské*. Vzhľadom na to, že obyvateľstvo tohto územia, kam patrí aj východné Slovensko a hraničné územia Poľska a Maďarska, je viacnárrodnostné, pokladáme za korektnejšie (hoci tiež nie celkom presné) definovať nápevy len územným spôsobom, ako *podkarpatské* alebo *mukačevské*.

⁴ Oblasťou Haliče tu rozumieme západnú Ukrajinu okolo centier Lvov, Počajevo, Ivano-Frankivsk a Černivci, ako aj časť poľského územia okolo Przemysla. Jej spevom sa hovorí tiež *samojilka*.

⁵ Halič bola jedným z kniežatstiev Kyjevskej Rusi, po mongolskom vpáde sa na šesť storočí dostala pod poľskú správu a nakoniec v 20. storočí sa väčšina jej územia stala súčasťou Ukrajiny. Podkarpatská oblasť nepatrila ku kyjevským kniežatstvám a neskôr sa stala súčasťou Uhorska až do 20. storočia. V medzivojnovom období sa ocitla Československej republike, po druhej svetovej vojne väčšina jej územia pripadla Ukrajine.

⁶ *Irmologion* v pôvodnom zmysle označuje katalóg *irmosov*, teda melodických vzorov pre spev kánonov. Neskôr sa tak začali nazývať aj širšie súhrny liturgických nápevov.

Na otázku o pôvode liturgických nápevov podkarpatskej oblasti a Haliče nie je možné nájsť odpoveď v jednej historickej udalosti. S príchodom byzantskej kresťanskej misie na Veľkú Moravu a zhruba o sto rokov neskôr na Kyjevskú Rus boli síce k Slovanom prinesené základné spevy *oktoichu*, ale ukončenie misie neznamenalo koniec všetkých kontaktov. Neskorší liturgický vývoj v materskej cirkvi alebo iných vplyvných cirkvách v susedstve mohol byť stále priamym či sprostredkovaným zdrojom nových a inovovaných melódií. Pôvod melódií nemožno obmedziť len na otázku ich importu. Od chvíle, keď je nový spev zavedený do cirkevnej obce, dostáva svoj vlastný život, začína sa vyvíjať a meniť tým výraznejšie, čím viac sa používa. Svoju úlohu v určení smeru a rýchlosti vývoja pritom zohráva niekoľko faktorov: 1. Preklad liturgických textov do iného jazyka si vyžaduje prispôsobenie melódií zmenenému počtu slabík vo vetách a inému rozloženiu prízvukov alebo dĺžok slabík, 2. možné odlišnosti v tonálnom čítaní severných Slovanov vedú k aproximácii kritických intervalov pôvodných stupníc k intervalom, ktoré im znejú prirodzenejšie, 3. aj malá príbuznosť liturgického nápevu s lokálnym folklórnym alebo iným liturgickým motívom môže viesť ku vzájomnej kontaminácii melódií, 4. melódie tradované ústne, bez zapisovania, sú vystavené nepresnej pamäti kantorov a ich prirodzeným improvizáčnym schopnostiam, preto môžu pomerne rýchlo divergovať v rozličných obciach k odlišným variantom, 5. tam, kde je ľudom prirodzené spievať viachlasne, môže prísť v ústnej tradícii k náhrade pôvodnej melódie alebo jej časti melódiou posunutou o terciu – spravidla je to horná tercia –, nie je však zriedkavosťou ani posun časti melódie o iný interval, 6. notácia spevov a tvorba notovaných zborníkov síce prispieva k stabilizácii nápevov, je však aj zdrojom nových posunov. Učenie sa melódie len podľa nôt, bez podpory počutej tradície, môže viesť k posunu melódie o tón a následnej zmene durového nápevu na molový alebo opačne. Podobne môže byť zdrojom chýb prvotná kyjevská kvadratická notácia obsahujúca mnoho transpozícií, ktoré boli často nejednoznačné, s mnohými preklepmi. Je pravdepodobné, že ich pisári a kantori nevykládali vždy rovnakým spôsobom.

Pôsobenie uvedených faktorov môže v priebehu stáročí zmeniť pôvodnú melódiu na nepoznanie. Od 16. storočia podnes existuje relatívny dostatok písomných notových záznamov z haličského územia, hoci ešte nie sú všetky katalogizované⁷ a už vôbec nie dostatočne spracované. V tomto období vývoj spevov už možno sledovať na základe konkrétnych príkladov. Treba však mať neustále na pamäti, že písomné pamiatky nemusia dokonale zachytávať celú tradíciu. Pre kantora na dedine je irmologion „z mesta“ doplnkovým zdrojom menej známych melódií, tie bežné však spieva podľa miestnej tradície.

Z obdobia pred 16. storočím notované záznamy z Haliče ani podkarpatskej oblasti nie sú. Čiastočne si možno pomôcť ruskými pamiatkami, ktoré však tiež väčšinou nie sú staršie než zo 14. storočia. Spreď 14. storočia existuje len približne dvadsať zlomkov, ktorých stará neumová notácia nie je zatiaľ spoľahlivo rozlúštená. Výskum tohto obdobia je preto komplikovaný a môžeme počítať len s približnými výsledkami.

Vzhľadom na byzantské korene osmohlasníka začneme najprv stručným prehľadom vývoja byzantského oktoichu a charakteru jeho stupníc. Hoci je to zdanlivá odbočka od témy, pokladáme ju za nevyhnutnú pre vymedzenie priestoru, v rámci ktorého je možné a oprávnené robiť komparáciu byzantských a slovanských spevov. V ďalšej kapitole sa zameriame na staršiu vrstvu podkarpatských nápevov, ktorej pôvod je možné odvodiť z misijného impulzu „pokrstenia Rusí“ pred tisíc rokmi a ktorá je príbuzná s najstaršími základmi spevov ruskej pravoslávnej cirkvi. Po analýze stupníc jednotlivých hlasov naznačíme podobnosti a odlišnosti v porovnaní s byzantským systémom. Napokon sa budeme venovať mladšej vrstve karpatského a haličského oktoichu, tzv. bulharským spevom.

⁷ Významný krok vpred predstavuje zatiaľ najúplnejší katalóg rukopisných irmologionov profesora Jasínovského.

Vývin byzantského oktoichu

Korene kresťanskej a teda aj byzantskej hudby treba hľadať v synagogálnom speve, v sýrskych a egyptských hudobných tradíciách, ako aj v prirodzenom vývine spevného čítania textov so zvyrazňovaním dĺžok a prízvukov. Tonálna kostra určená kvartou alebo kvintou je stenochoricky vyplnená tónmi a poltónom, pričom rozličné pozície poltónu určujú rozličné stupnice, spočiatku asi nepresahujúce hranice tetrachordu alebo pentachordu. Prvú zmienku o uvedomovaní si štyroch stupníc (módov) nám zo 4. storočia zanechal palestínsky abba Silván a Zosima z Panopolisu.⁸ Podľa toho, či sa melódia pohybuje prevažne nad hlavným tónom, alebo zostupuje aj nižšie, sa navyše začali rozlišovať autentické a plagálne hlasy. Prvý koncept oktoichu máme doložený zo 6. storočia a jeho autorstvo sa spája s menom Severa z Antiochie.⁹ Na prelome 7. a 8. storočia je už osem cirkevných hlasov samozrejmosťou, hoci nie sú ešte ani zd'aleka ustálené. Prichádza preto čas na prvý systematický zásah. Ján Damaský vo svojom spise *Kanonion tés musikés* prináša výklad teórie ôsmich hlasov a kodifikuje systém osmohlasia založený na báze diatonických stupníc utvorených z dvoch tetrachordov alebo tetrachordu a pentachordu. Taktiež upravil a doplnil databázu textov oktoichu.¹⁰ Systém stupníc v čase Jána Damaského vyzeral takto:

1.	<i>d e f g a h c' d'</i>		pl. 1.	<i>A H c d e f g a</i>
2.	<i>e f g a h c' d' e'</i>		pl. 2.	<i>H c d e f g a h</i>
3.	<i>f g a h c' d' e' f'</i>		pl. 3.	<i>c d e f g a h c'</i>
4.	<i>g a h c' d' e' f' g'</i>		pl. 4.	<i>d e f g a h c' d'</i>

Uvedené vymedzenie stupníc je teoretické a nie je celkom jasné, nakoľko sa ho cirkevná prax naozaj držala, ani nakoľko sa podarilo do tohto systému začleniť existujúce spevy. Predpokladá sa, že tón *h* a v niektorých prípadoch tón *e* neboli stabilné a mohli byť znížené. Jednotlivé hlasy boli definované svojimi stupnicami, ale tiež základným alebo finálnym tónom melódií. Pri autentických¹¹ hlasoch je finála totožná s najnižším tónom stupnice, teda prvé štyri hlasy sú dané tónmi *d*, *e*, *f*, *g*. Pri plagálnych môže byť finálou prvý aj štvrtý tón stupnice, teda tieto hlasy môžu byť dané tónmi *A*, *H*, *c*, *d*, aj tónmi *d*, *e*, *f*, *g*. Jednoduchšie a vyššie položené melódie plagálnych hlasov teda mohli byť z hľadiska stupníc ľahko zaraditeľné aj do príslušných autentických hlasov.

Z teoretického hľadiska nie je systém ôsmich hlasov celkom jednoznačný. Stupnice hlasov boli a podnes sú v praxi vnímané nie ako oktavový rad, ale ako kombinácie tetrachordov, prípadne pentachordov.¹² Tak napríklad 4. autentický hlas sa mohol pohybovať v rovnakej tónine ako 3. autentický hlas so zníženým 4. a 7. tónom a tú istú stupnicu po transpozícii o kvartu mohol využívať 3. plagálny hlas. Navyše z pohľadu spevákov boli hlasy vnímané predovšetkým ako súbory určitých vzorových hudobných fráz a nie ako stupnice. Preto neprekvapuje, že v 13. storočí zaznamenávame väčší počet finál charakteristických pre jednotlivé hlasy:¹³

⁸ KRESÁNEK, J.: Tonalita. Bratislava : OPUS 1982, s. 107.

⁹ FRONEA, R.: Principalele cîntări din Perioada Triodului. In: Acta Musicae Byzantinae (ďalej AMB) III. Iași 2001, s. 126-129.

¹⁰ MIRKOVIČ, L.: Pravoslávna liturgika II. Prešov 1994, s. 74-84.

¹¹ Pojmy *autentický* a *plagálny* v pôvodnom zmysle označujú spôsob spojenia dvoch tetrachordov. *Autentické* spojenie kladie horný tetrachord o tón vyššie nad posledný tón dolného, *plagálne* spojenie stotožňuje prvý tón horného tetrachordu s posledným tónom dolného tetrachordu. V neskoršej byzantskej teórii sa však význam týchto označení uvoľnil, takže *autentický* dnes znamená „prvotný“ a *plagálny* znamená „odvodený.“

¹² Až do 19. storočia neexistovali v praktickej byzantskej a postbyzantskej hudbe názvy pre jednotlivé tóny. Charakter stupnice (a iba implicitne jej začiatkový tón) sa označoval slabikami vstupného normatívneho popevku (napr. *neane*, *neanes*, *anane*..), ktorým sa spevák „nastavil“ do žiadanej tóniny. Nami uvádzané finálne tóny pri spevoch s menším rozsahom môžu byť preto relatívne, napr. v 1. autentickom hlase často možno prepísať neumovú notáciu rovnako dobre aj od *d* aj od *a*.

¹³ OCNEANU, G.: Structuri modale în muzica byzantină și gregoriană. In: AMB. IV. Iași 2002, s. 53; LINGAS, A.: Performance Practice and the Politics of Transcribing Byzantine Chant. AMB. VI. Iași 2003, s. 58-59.

1.	<i>d, a</i>
2.	<i>e, g, h, c</i>
3.	<i>f, c, H</i>
4.	<i>g, d</i>

pl. 1.	<i>d, g, a</i>
pl. 2.	<i>e, a</i>
pl. 3.	<i>f, b</i>
pl. 4.	<i>g, c, e, f</i>

Hoci systém z čias Jána Damaského ostáva zachovaný, pribúdajú k nemu ďalšie hlavné tóny. Pri plagálnych hlasoch sa popri finálach *d, e, f, g* objavujú tóny *g, a, b, C*, teda druhý finálny tón je nie o kvartu, ale o kvintu nižšie (o kvartu vyššie) oproti finále autentického hlasu.

Cirkevné spevy sa pôvodne vyznačovali sylabickým alebo takmer sylabickým charakterom bez dlhých meliziem, v duchu programovej striednosti stojacej v zámernom protiklade k svet-skému „umeniu pre umenie.“ Pomaly však ornamentácia preniká aj do liturgickej hudby a stáva sa jej bežnou súčasťou. Zásadný obrat na tomto poli prichádza v Byzancii s nástupom paleo-logovskej renesancie a so zjednocovaním katedrálneho ritu s monastickým. Situácia dozrieva na druhý vývojový zlom, ktorý je spojený s charizmatickou osobou Jána Kukuzela (prelom 13. a 14. stor.). Jeho hudobná tvorba významne dvíha latku náročnosti spevov – bohatá melizmatika, sofistikované melodické postupy vo veľkom tónovom rozsahu, priebežné zmeny stupníc – to všetko pod názvom *kalofónia* sa v ďalšom období stane v byzantskom speve normou, podľa ktorej sú reinterpretované aj staršie spevy. Končí sa dovtedajšia determinácia melódie textom – uchvátenie melodickou myšlienkou vedie Kukuzela a jeho nasledovníkov dokonca k úprave a rozširovaniu textov, v prípade potreby aj symbolickými slabikami ako *to-ro-ro, te-ri-rem* (tzv. teretizmy alebo teriremy).

Veľký význam má Kukuzelova práca v oblasti hudobnej teórie. Napísal podrobnú teoretickú príručku liturgického spevu a jeho zápisu, zreformoval neumovú notáciu a zaviedol nové znaky umožňujúce presnejšie zachytiť detaily ornamentácie a modulácie spevu.¹⁴

Kalofonická tradícia pokračuje aj po páde Konštantínopolu. Systém stupníc oktoichu¹⁵ daný finálnymi tónmi neprechádza podstatnou zmenou a postupne sa ustáľuje:

1.	<i>d, a</i>
2.	<i>e, g, h</i>
3.	<i>f, c</i>
4.	<i>g, e</i>

pl. 1.	<i>a, g, d</i>
pl. 2.	<i>d, e</i>
pl. 3.	<i>H, f</i>
pl. 4.	<i>c, f</i>

Pod tureckým vplyvom sa pomaly grécky tonálny systém otvára novým hudobným možnostiam osmanských *maqamat*.¹⁶ Pôvodná prísne diatonická štruktúra osmohlasníka sa postupne obohacuje¹⁷ o nové stupnice chromatického alebo enharmonického¹⁸ charakteru. Nová vlna hudobných teoretikov v 18. storočí už otvorene akceptuje ich prítomnosť a využíva ich vo svojej

¹⁴ CONOMOS, D.: The Musical Tradition of Mount Athos. In: AMB. IV. Iași 2002, s. 69-76.

¹⁵ CHIRCEV, E.: Relația text–diastematică–cheironomie.... AMB. VII. Iași 2004, s. 23-28; PENO, V.: The Tonal Foundations of Serbian Church Chant. AMB. III. Iași 2001, s. 21-29; Chrysanthos, Mega theoretikon, s. 131.

¹⁶ *maqamat* – arabský výraz označujúci súhrn všetkých použiteľných hudobných stupníc. Vzhľadom na veľkú variabilitu v ciachovaní intervalov je ich niekoľkonásobne viac než je 8 pôvodných byzantských *echoi*.

¹⁷ V otázke, kedy prišlo k infiltrácii týchto orientálnych prvkov, podnes nevládne zhoda. Chromatické predznamenanania *nenano* sú dosvedčené už od 14. storočia, avšak nie je jasné, či tieto znaky mali už vtedy tento význam (CHIRCEV, E.: Manuscris grec nr. 953 de la B. A. R. AMB. IV, Iași 2002, s. 64-68).

¹⁸ Výrazy *chromatický* a *enharmonický* používame vo význame definovanom gréckou hudobnou teóriou. Slovom *chromatický* sa označuje orientálny tetrachord pozostávajúci z poltónu, zväčšenej sekundy a poltónu; slovo *enharmonický* označuje špecifické škálovanie intervalov autentického a plagálneho 3. hlasu.

tvorbe. Na začiatku 19. storočia sú stupnice jednotlivých hlasov teoretikmi presne ociahované¹⁹ podľa vzoru vhodných orientálnych stupníc.²⁰ Tóny dostávajú konečne aj svoje abecedné označenie: *pA, Bou, Ga, Di, kE, Zw, nH* (= *d e f g a h c*).

Nové hudobné impulzy, ako aj narastajúce problémy s nejednoznačnosťou výkladu kukuzelovskej notácie vyústili na prelome 18. a 19. storočia do tretej, poslednej reformy byzantského liturgického spevu, ktorá sa spája s menami Chrysanta z Madytu, Churmuzia Chartofylaka a Grigoria Protopsalta. Zjednodušil sa systém neumov a v novej notácii, už za pomoci kníhtlače, boli prepísané všetky liturgické spevy, väčšinou v úpravách a exegézach²¹ P. Lampadaria, P. Efezského a ďalších teoretikov z konca 18. storočia. Tzv. nová metóda bola odobrená a zavedená konštantínopolským snemom r. 1814.

Väčšie (avšak nie nepochopiteľné) zmeny zaznamenávame v stupnici 2. autentického hlasu. V tetrachorde *g, a, h, c*, ktorý zostupuje aj dolu k tónom *f, e*, základný tón *g* nedopustí zníženie tónu *h* o celý poltón, avšak príťažlivosť nezvýšeného *f* si zníženie žiada. Výsledkom je zníženie *h* o šestinu tónu. Podobne sa zníži *a* o tretinu tónu. Samozrejme, o šestinu tónu sa musí znížiť aj *e*, aby spolu so zníženým *h* tvorili čistú kvintu. Výsledkom je mäkkochromatická stupnica, ktorú využíva aj 4. autentický a 2. plagálny hlas. V 2. plagálnom sa objavuje celkom nová stupnica. Jej genéza mohla byť azda takáto:

a) Stupnica *e, f, g, a, h, c, d, e*, v ktorej sú hlavnými tónmi *e* a *h* nasledované poltónovým skokom, sa chromaticizovala zvýšením tónov *g* a *d*. Keďže veľkosť poltónov je tu menšia než je veľkosť temperovaného poltónu, hovoríme o tvrdochromatickej stupnici.

b) Pre lepšiu kompatibilitu s 1. autentickým a 1. plagálnym hlasom, ktoré s obľubou využívajú odklony²² ku chromatickému tetrachordu, prichádza k zníženiu celej stupnice o jeden tón na základ *d*. Pre nápevy kánonov ju využíva aj 2. autentický hlas.

V ostatných hlasoch sa dá hovoriť o ich diatonickom charaktere, hoci veľkosti tónov a poltónov nie sú definované vždy rovnako. Stupnice pri základe *f* majú znížený štvrtý tón na *b* a stupnica 3. plagálneho hlasu si s disonanciou *H-f* často pomáha rôznymi výnimkami. Môžeme teda zhrnúť konečný systém²³ postbyzantských stupníc platných podnes:

1.	<i>d, a</i>
2.	<i>e(d), g</i>
3.	<i>f, f</i>
4.	<i>g, e</i>

pl. 1.	<i>a, d</i>
pl. 2.	<i>e(d), g</i>
pl. 3.	<i>H, f</i>
pl. 4.	<i>c, f</i>

Tento systém už nie je ďaleko od toho, aby mohol byť generovaný dvoma protichodnými radmi tónov. Prvý rad presne zodpovedá obrátenej Kleoneidovej²⁴ postupnosti módo: začína sa

¹⁹ Do 19. storočia vieme len o tom, že diatonický rad pozostával z celých tónov a poltónov, avšak ich veľkosti a teda výsledný „zvuk“ netemperovaného byzantského spevu nepoznáme.

²⁰ Aut. 1 = Bajati, aut. 2 = Chuzam, aut. 3 = Jahar Kah, aut. 4 = Siga, pl. 1 = Hussaini, pl. 2 = Hajaz, pl. 3 = Iraqi alebo Ajam Asiran, pl. 4 = Rast.

²¹ *Exegézou* alebo *analýzou* sa rozumie prepis starej notácie do novej, pričom zložitejšie neumy sa rozpisujú do viacerých znakov. Jeden tón, ktorý bol charakterizovaný nielen výškou a dĺžkou, ale i spôsobom prednesu (ornamentácia bola vnímaná ako súčasť tónu, nie ako prítomnosť ďalších tónov), je po novom „vyložený“ celou postupnosťou tónov. O správnosti prepisov sa podnes vedú spory, keďže pri mnohých kukuzelovských neumoch nie je jednoduché odísiť ich pôvodný zmysel od dodatočnej, neskoršie (často len lokálne) zaužívanej ornamentácie. Sekundárne preto slovo *exegéza* dostáva tiež význam „melizmatizácia jednoduchšieho nápevu.“

²² Od čias J. Kukuzela sa byzantské melódie kvôli gradácii odkláňajú v niektorých frázach k stupniciam iných hlasov.

²³ DINEV, P.: Obširen väzkresnik II. Sofia 1949.

²⁴ Kleoneides bol antickým hudobným teoretikom, ktorý zostavil zostupný rad siedmich stupníc, generovaný tónmi *h, a, g, f, e, d, c*.

v treťom plagálnom hlase (dnes sa nazýva aj *barys*, hlboký) na tóne *H* a končí sa v 1. plagálnom hlase na tóne *a*:

pl. 3.	pl. 4.	1.	2.	3.	4.	pl. 1.
<i>H</i>	<i>c</i>	<i>d</i>	<i>e</i>	<i>f</i>	<i>g</i>	<i>a</i>

Druhý plagálny hlas stojí mimo (je len sedem tónov stupnice a hlasov je osem) a využíva rovnaké stupnice ako druhý autentický. Druhý generatívny rad tónov je neúplný:

pl. 1.	4.	3.	2.	1.
<i>d</i>	<i>e</i>	<i>f</i>	<i>g</i>	<i>a</i>

Finálne tóny zvyšných hlasov zodpovedajú staršej tradícii.

Dnešný „neohelénsky“ oktoich, napriek mnohým zmenám a čiastočne diskontinuitnej re-forme v roku 1814, si zachováva stále veľmi veľa zo starej tradície a nachádzame tu melodické frázy, ktoré majú svoje paralely v spevoch slovanských oktoichov.

„Kyjevská“ vrstva podkarpatského osmohlasníka

Prvé storočia východnej cirkvi v podkarpatskej oblasti sú síce zahalené tajomstvom, avšak charakter jej podnes zachovaných najstarších spevov svedčí o ich pôvode v spevoch starej Kyjevskej Rusi,²⁵ ktorá oficiálne prijala kresťanstvo z Byzancie r. 988. Politické kontakty Kyjevskej Rusi z Byzanciou boli v priebehu nasledujúcich dvoch storočí veľmi čulé (neraz dosahovali charakter otvoreného vojnového konfliktu), mnohí z kyjevských predákov získali vzdelanie a dvornú kultúru v Konštantínopole. Cirkevné kontakty materskej a dcérskej cirkvi oscillovali medzi úzkou spoluprácou a jurisdikčnými spormi ústiacimi do viacerých období formálnej schizmy. Napriek nedorozumeniam sa konštantínopolskému patriarchovi viackrát podarilo vymenovať na Rusi gréckych biskupov. Podobne mnohí z prvých mníchov v Kyjevskej Rusi boli Gréci. Zakladateľ kyjevsko-pečerskej lavry strávil najprv istý čas na Atose, kde prijal mnišský stav a meno Antonios. V Kyjeve potom rozvinul to, čo sa naučil u Grékov.

Všetky uvedené skutočnosti nás vedú k záveru o byzantskom pôvode kyjevských spevov. Solidný dôkaz tejto hypotézy nie je nemožný, avšak je náročný. O pôvodnom kyjevskom speve máme len hmlistú predstavu. Z obdobia do začiatku 15. storočia je zachovaných pravdepodobne len 18 rukopisov. Z 11. storočia pochádza prvý (nenotovaný) rukopis stichiraria²⁶ a až z 12. storočia máme k dispozícii fragment s notovanými kánonmi 8 hlasov (tzv. parakletik) a niekoľko ďalších rukopisov s naznačenými tematizmami (čiastočnou notáciou). Najstaršia ruská notácia sa podobá byzantským neumom, avšak viaceré skutočnosti nasvedčujú tomu, že významy jednotlivých znakov boli posunuté, čo bráni spoľahlivému rozlíšeniu melódií týchto najstarších pamiatok.²⁷ Neskoršie ruské neumy, tzv. *kriuky*, používané vo väčšej miere v 15.-17. storočí (známe podnes u staroobradovcov), už s byzantskými majú málo spoločného.²⁸

²⁵ Nemožno vylúčiť, že na východnom Slovensku mohli pretrvať zvyšky cyrilometodskej misie. Jej hudobné dedičstvo však identifikovať v dnešných karpatských spevoch nevieme. Tie boli na dnešné územie východného Slovenska prinesené pravdepodobne pri migrácii obyvateľstva v súvislosti s valašskou kolonizáciou a sú variantom juhozápadoruského (v územnom zmysle) spevu.

²⁶ Stichirarion – zbierka textov stichír, čiže spevov vkladných medzi verše žalmov.

²⁷ SCHIDLOVSKY N.: La tradition musicale byzantine en Russie. LOZOVAYA I.: Russian Parakletike of the 12th-15th Centuries and Early Forms of Byzantine Oktoechos. In: AMB. VI. Iași 2003, s. 77-80, 100-107.

²⁸ Pozoruhodné na *kriukovej* notácii je to, že spôsob prednesu noty či skupiny nôt je tu zaznačený oveľa výraznejšie a s väčšou rozmanitosťou než sama výška tónov. Prepisom do päťlinajkovej európskej notácie sa tak stratila časť informácie o charaktere spevu. Z rovnakých dôvodov sa Gréci bránia náhrade neumov západnou notáciou.

Po sérii vojenských porážok v rokoch 1223-39 sa Kyjevská Rus dostáva na 150 rokov pod tatársku nadvládu. Na prelome 13. a 14. storočia sa začína vzráhať moskovské kniežatstvo, ktoré sa stáva novým centrom ruských území. Koncom 15. storočia moskovské knieža Ivan III. Tatárov vyháňa a stáva sa tvorcom nového ruského štátu. Tatárska okupácia spôsobila stagnáciu liturgického vývoja ako aj divergentné tendencie v tradícii spevu. S presunom politického a cirkevného centra do Moskvy sa síce vplyv Kyjeva nekončí, avšak je obmedzený a pravdepodobne v tomto čase sa zreteľne od seba oddeľuje moskovská a „západoukrajinská“ škola liturgickej hudby. Kyjevský spev predstavuje kompromis medzi nimi. Hoci sa obidve školy od seba veľmi nevzdialili, rozdiely medzi nimi sú výrazné a je zatiaľ otvorenou otázkou, ktorá z nich ostala vernejšia pôvodnému starokyjevskému dedičstvu. V moskovskej Rusi sa začalo pomerne skoro so zapisovaním spevov, čo môže hovoriť v prospech konzervatívnosti jej spevov, hoci vieme že zapisovanie býva často spojené aj s redakčnou úpravou. V Haliči a v Podkarpatí má širší priestor ústna tradícia i novšie impulzy od južných Slovanov.

V 16. storočí prichádza na Ukrajinu pod vplyvom kontaktov so západnou Európou k prechodu na päťlinajkový notový zápis podobný súčasným notám. S istým oneskorením prijíma túto tzv. kyjevskú kvadratickú notáciu aj moskovské Rusko. Materiál preložený do novej notácie naďalej nesie názov *znamenný* (t. j. neumový).

V polovici 17. storočia prebieha v Rusku pod záštitou patriarchu Nikona reforma bohoslužobných textov preložených nanovo z gréčtiny. Zároveň sa reformuje spev, ktorý je prispôsobený novému zneniu textov s upravenou a kodifikovanou gramatikou. Nová verzia melódii prezrádza vysoký cit pre prízvuky²⁹ a profesionálnu uhladenosť. Nikonovské reformy neboli v Rusku všeobecne prijaté a viedli ku schizme. V Haliči a podkarpatskej oblasti sa nikonovské texty dostávajú do života až v 19. storočí. Ide najmä o oktoich; pevné liturgické texty sú v nemalej miere až podnes prednikonovské.³⁰

Adaptácia melódii na nové texty a zladenie hudobných prízvukov s textovými sa uskutočňuje na prelome 18. a 19. storočia. Prvým ovocím sú tlačené irmologiony z Počajeva (1800) a Lvova (1816). Ďalšie tlačené irmologiony v Haliči sa už držia tejto línie. V podkarpatskej³¹ oblasti síce s novými knihami prichádzajú nikonovské texty, bez väčších skladateľských zásahov staré melódie, ktoré sú viac-menej kodifikované vydaním Bokšajovho irmologionu (1906). Pre dnešný spev je tu charakteristická prízvuková rozhádzanosť, ktorá neraz sťažuje zrozumiteľnosť textu.³²

K staršej vrstve melódii osmohlasníka, čiže k spoločnej ruskej, haličskej aj podkarpatskej tradícii patria predovšetkým irmosy kánonov,³³ ku ktorým z hľadiska melodickej výstavby môžeme zaradiť aj nápevy antifón (v podkarpatskej oblasti sa dnes spieva už len na sviatky prvá časť antifóny 4. hlasu)³⁴ a stichír. Tie v najstaršej podobe, podnes zachovanej v ruskom *Obichode*, sledovali rovnaké melodické postupy ako kánony. V haličských irmologionoch je tento melizmatický nápev zachovaný len pri záverečných stichirách Bohorodičky a pri niektorých sviatočných stichirách. V podkarpatskej oblasti sa pre nedostatok irmologionov už oddávna všetky stichiry spievajú na jednoduchšie nápevy.

²⁹ Predtým spevy nedodržovali prízvuky dôsledne a zdôrazňovali aj dlhé slabiky, ktoré neboli vždy totožné s prízvuknými slabikami (ako v dnešnej ruštine).

³⁰ Napr. text cherubínskej piesne (*pišň prinósjašče... otveržim pečál'* oproti nikonovskej *pišň pripivajušče... otložim po-pečenije*) a dlhšie závery piesne *Svite tichij* či tropára *Bohorodiče Divo*.

³¹ Podrobnejší prehľad dejín liturgického spevu v podkarpatskej oblasti v 18.-20. storočí uvádza MARINČÁK Š.: Kapitoly z dejín byzantskej hudby. Bratislava 1998.

³² Reforma zmenila aj postavenie prízvuku v mnohých slovách, ktoré pôvodne mohli byť vyslovované inak na západe a inak na východe. Niektoré z dnešných prízvukových chýb môžu teda byť reliktom správneho pôvodného prízvuku, napr. v oslovení *Hospódi* (po reforme *Hóspodi* podľa gréckeho *Kýrie*).

³³ Výnimkou sú podkarpatské kánony sviatkov *Roždestvá Christóva*, *Bohojavľenija* a *Sriténija*, ktoré boli zavedené pravdepodobne začiatkom 19. storočia a výrazne sa podobajú na novší postbyzantský materiál.

³⁴ U Slovanov sú hlasy číslované od 1 do 8. Hlasy 1-4 zodpovedajú byzantským autentickým 1-4, hlasy 5-8 plagálnym 1-4.

Nápevy základných stichír ako aj väčšiny tzv. podobných³⁵ stichír prešli postupným vývinom. Keďže nebolo možné si pamätať do detailov melódie na všetky texty, nastal proces zjednodušovania³⁶ a periodizácie nápevov, t. j. melódie sa stali pravidelnými, okrem prvej a poslednej frázy periodicky opakujú niekoľko základných fráz v závislosti od dĺžky textu. Táto skutočnosť umožnila rozvoj ľudového spevu.

Nápevy kánonov a stichír, tak ako sa nám zachovali do dnešných dní, sa pohybujú v diatonických stupniciach vystavaných pomocou plagálne spojených rovnakých tetrachordov tak, aby boli invariantné vzhľadom na transpozíciu o kvartu. Ruské notované zápisy, položené dosť vysoko, sa zvyčajne prepisujú do dnešných nôt na pôvodných linajkách, ale v altovom kľúči. V Haliči sú melódie, zapisované často o niečo nižšie než u Rusov, tlmočené v stupnici s predznamenaním dvoch *b*, ktoré však účinkujú len tam, kde sú napísané (t. j. zníženie sa netýka tónu o oktavu nižšie). Melódie sa teda pohybujú v diatonickom rade *G, A, H // c, d, e // f, g, a // b, c¹, d¹ // e^{1b}, f¹, g¹*.

V podkarpatskej oblasti niektoré nápevy kánonov a stichír využívajú aj iné stupnice a modálne zmeny v rámci toku melódie. Pretože pôvodná notácia nemala dostatok prostriedkov na značenie zvýšenia či zníženia tónov, nie je vždy jednoduché posúdiť, či podkarpatský variant predstavuje odklon od tradície spôsobený lokálnymi tonálnymi vplyvmi, alebo naopak presnejšie zachovanú pôvodnú stupnicu.

V nasledujúcom prehľade základných/finálnych tónov jednotlivých hlasov využijeme možnosť invariantnej transpozície o kvartu, aby sme pohodlnejšie mohli porovnať jednotlivé tradície. V prípade *Obichodu*, kde je viacero rozličných nápevov na stichiry, berieme do úvahy len najstaršie melódie podobné nápevom irmosov. Neberieme do úvahy minoritné finály, ktoré sú skôr výnimkou z pravidla, ani finálne tóny signálnych záverov.³⁷

	<i>Obichod</i>		<i>Halič</i>		<i>Podkarpatie</i>	
<i>Hlas:</i>	Kánon	Stichira	Kánon	Stichira	Kánon	Stichira
1	<i>g</i>	<i>g</i>	<i>g</i>	<i>g, a</i>	<i>g</i>	<i>g</i>
2	<i>b</i>	<i>g, b</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>
3	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>g</i>
4	<i>g, a</i>	<i>g</i>	<i>g, a</i>	<i>a</i>	<i>g, a</i>	<i>a</i>
5	<i>f, g</i>	<i>f</i>	<i>f, g</i>	<i>g</i>	<i>f, g</i>	<i>g</i>
6	<i>f, g</i>	<i>g</i>	<i>g</i>	<i>g</i>	<i>g</i>	<i>g</i>
7	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f, g, a</i>	<i>f</i>	<i>f</i>
8	<i>g</i>	<i>f, g</i>	<i>g</i>	<i>f, g</i>	<i>g</i>	<i>f, g</i>

V uvedenom prehľade vidíme takmer jednotný tonálny systém spoločný všetkým spomenutým tradíciám. Jedinou vážnejšou výnimkou je odlišná finála (nie však vlastný melodický postup) ruského a haličsko-podkarpatského 2. hlasu. Dve rôzne finály v 4. a 5. hlase sú spôsobené prítomnosťou dvoch odlišných melodických vzorov. Odhliadnuc od týchto detailov je systém finálnych tónov „pokyjevských“ kánonov a stichír takmer dokonale jednoznačný. Tým by zod-

³⁵ Slovom *podobén* sa označuje vzorový melodický model, ktorý je buď celou melódiou alebo aspoň štruktúrovaním základných výstavbových prvkov odlišný od základného nápevu hlasu.

³⁶ Výrečnou je poznámka v irmologione č. 42 Jasínovského katalógu: „Siji irmosy trudno popysaty, ne tak ich spivajut.“ (JASINOVSKYI, J.: Ukrajinski ta biloruski notolinijni Irmoloji 16-18 stoliť. Lvov 1996, s. 121).

³⁷ Keď sa končí dlhší úsek spevu, za ktorým má nasledovať *ekténia* alebo *vozhlas*, spevák končí na netradičnom, spravidla nižšom tóne, aby dal kňazovi alebo diakonovi signál, že mu odovzdáva slovo. V prípade kánonov majú odlišné zakončenie najčastejšie 3. a 8. pieseň. Tu finálny tón nemôže slúžiť na kategorizáciu stupnice.

povedal včasnému štádiu byzantských hlasov v čase po Jánovi Damaskom a dostatočne skoro pred Kukuzelovou reformou.

Napriek jednoznačnosti distribúcie finálnych tónov medzi hlasy v „pokyjevskom“ systéme nemožno nájsť podobný princíp usporiadania finál ako u Jána Damaského. Ako ukazujú doterajšie skromné štúdie,³⁸ je možné nájsť dôležité paralely medzi starými byzantskými a *znamennými* melódiami. Podobnosť je však relatívna, keďže *znamenná* melódia interpretuje pôvodný byzantský nápev väčšinou v odlišných tóninách, pričom tonálny posun jednotlivých fráz v rámci jednej *stichiry* alebo jedného *irmosu* nemusí byť rovnaký. Vzťah medzi základnými tónmi systému Jána Damaského a systému *znamenného* oktoichu nebude teda možné vyjadriť jedným všeobecným zobrazením. Každý hlas a všetky jeho bázové frázy bude potrebné preskúmať osobitne.

„Bulharská“ vrstva karpatského oktoichu

Dedičstvo starej kyjevskej tradície nepokrýva celý obsah oktoichu. Ostávajú ešte nápevy tropárov, kondakov a sidalnov,³⁹ ktoré z týchto koreňov odvodiť nemožno. Tieto liturgické hymny boli pôvodne súčasťou tzv. kondakária a spievali sa pri bohoslužbách katedrálneho typu, ktoré vyšli z používania v priebehu 14.-15. storočia. Z týchto spevov sa malá časť zachovala v najstaršej vrstve ruského Obichodu (tropáre sviatkov), na základe čoho vieme, že používajú podobný stavebný materiál ako kánony a sú dosť zložité. S prechodom na nový typikon⁴⁰ boli tieto nápevy nahradené jednoduchším spôsobom prednesu.

Aká bola pôvodná prax spevu kondakov a ikosov v podkarpatskej oblasti, to prezrádza irmologion I. Chomu,⁴¹ kde sa okrem dnešného nápevu uvádza ešte nápev alternatívny – deklamácia na jednom tóne, pričom posledná veta, rovnaká v kondaku aj príslušnom ikose, sa spieva na melódii prokimeniu príslušného hlasu.⁴² V Bokšayovom⁴³ a Bobákovom⁴⁴ irmologione je táto starobylá prax dosvedčená pri kondaku Mäso pôstnej nedele a Veľkej soboty.

Vybavenosť melódiami pre tropáre nebola dostatočná, a tak je pochopiteľné, že pri vhodnej príležitosti boli postupne doplnené z iných zdrojov. V Rusku pribúda v 17.-18. storočí k zjednodušeným *znamenným* melódiám tzv. grécky nápev, ktorý pomerne presne (okrem terciových posunov) zodpovedá súčasným byzantským tropárom. V Haliči a podkarpatskej oblasti sa nové nápevy tropárov objavujú ešte skôr, asť v 14.-16. storočí. Pozoruhodné je pritom to, že vo väčšine dostupných irmologionov máme k dispozícii dve sady tropárových nápevov, tzv. malý alebo obyčajný nápev a nápev označovaný ako veľký, sviatočný alebo bulharský. V mnohých irmologionoch malý nápev nie je zvlášť označený, čo by mohlo znamenať, že je starší a udomácnený, kým *veľký nápev*, najčastejšie označovaný ako *bulharský*, mohol byť vnímaný ako nový import z bulharskej tradície.

Analýza malého a veľkého nápevu v jednotlivých hlasoch ukazuje, že rozdiel medzi nimi väčšinou nespočíva v samej melódii, ale v spôsobe jej prednesu. Malý nápev sleduje základnú líniu melódie, kým bulharský aplikuje na jednotlivé skupiny tónov rôzne *exegetické* postupy. Na

³⁸ Napr. I. Lozovaya, Russian Parakletike od the 12th-15th Centuries and Early Forms of Byzantine Oktoechos. In: AMB. VI. s. 100-107.

³⁹ Tropár je krátky spev vyjadrujúci hlavnú myšlienku sviatku alebo nedeľnej oslavy Vzkriesenia. Kondak a sidalen z hudobného hľadiska predstavujú obdobu tropáru, spievajú sa väčšinou na rovnakú melódiu (slovo tropár môže teda zahŕňať ako tropáre, tak kondaky a sidaleny), líšia sa však svojou pozíciou v štruktúre bohoslužby.

⁴⁰ Reforma typika, definitívne vytlačenie studitského typika a jeho nahradenie neosabaitským prebehla u Grékov v 14.-16. storočí, definitívne sa však presadila až v 17. storočí. Na slovanských územiach prebiehala táto zmena s miernym oneskorením.

⁴¹ CHÓMA I.: Prostopinije. Mukačevo 1930.

⁴² Rovnaký spôsob prednesu kondakov používajú staroobradovci, čo svedčí o jeho archaickosti.

⁴³ BOKŠAY I.: Cerkovnoje prostopinije. Užhorod, Prešov 1906, 1943.

⁴⁴ BOBÁK I.: Pismo slovo/Eirmologion. Prešov 1978 (xerokopovaný rukopis).

ilustráciu tejto skutočnosti uvidíme *bulharský*⁴⁵ a *malý*⁴⁶ nápev pre sidalny a tropáre 6. hlasu. Periodická melódia strieda dvojicu fráz *A*, *B*.

Fráza A: *bulharský/malý nápev*

Fráza B: *bulharský/malý nápev*

Prítomnosť dvoch spôsobov prednesu nápevov pre tropáre je s najväčšou pravdepodobnosťou stopa, ktorú v cirkevno-slovenskej liturgii zanechala kukuzelovská reforma byzantského spevu. Starší *malý* nápev by bol pôvodnou, takmer sylabickou byzantskou melódiou, kým *veľký* nápev by predstavoval jej novšiu exegézu v duchu kukuzelovskej kalofónie.

K melódiám väčšiny haličských a podkarpatských tropárov, sidalnov a kondakov možno nájsť zreteľné paralely⁴⁷ v súčasných byzantských spevoch⁴⁸ z tlačенých kníh po r. 1814, čo svedčí o starobylosti gréckeho materiálu. Presnejšiu dátáciu možno získať analýzou tropáru 1. hlasu, ktorého melódia prešla v Byzancii niekoľkostupňovým vývinom.⁴⁹ Pri hľadaní paralel k *bulharskému* tropáru používanému v Haliči⁵⁰ sa musíme vrátiť až ku gréckym rukopisom zo 14. storočia,⁵¹ aby sme našli znaky melodickej príbuznosti (pozri obrázok na strane 154).

Na základe uvedeného príkladu možno azda pôvod našich tropárov hľadať v dvoch vrstvách byzantských tropárov – do 13. storočia *malý* nápev a od 14. storočia *bulharský* nápev. Ich cesta na sever však mohla trvať desaťročia až storočia.

Dnešné podkarpatské melódie tropárov už ľudia vnímajú ako odvekú súčasť⁵² oktoichu. V porovnaní s pôvodnými tropármi nie je vždy na prvý pohľad viditeľná vzájomná súvislosť.

⁴⁵ Rukopis Arch 8450 (Jasinovskij č. 673) z Užhorodského národopisného múzea.

⁴⁶ Imologiony Veľkého skitu (Halič), 17. storočie, Msslav 10845-6 (Jasinovskij č. 239 a 252), Ústredná štátna knižnica v Bukurešti.

⁴⁷ Konkrétne porovnania pre jednotlivé hlasy budú súčasťou pripravovanej štúdie.

⁴⁸ Väčšinou melódia pozostáva z iterovanej prvej dvojice fráz byzantského vzoru.

⁴⁹ Vývoj nápevu mapuje článok: TROELSGÅRD Ch.: The repertoires of Model Melodies in Byzantine Musical Manuscripts. In: AMB. VI. Iași 2003, s. 84-85.

⁵⁰ Periodická melódia opakuje frázy *A*, *B*, ktoré uvádzame v rekonštruovanej podobe podľa viacerých haličských imologionov. Všimnime si, že melódia gréckeho tropáru je delená na frázy inak než v bulharskom tropári. Dôsledkom je zmena finálneho tónu a stupnice.

⁵¹ Ms. 1493, knižnica kláštora Vatopediu, Atos, 14. storočie. Neumový zápis melódie je publikovaný v už spomenutom článku Ch. Troelsgård. Uvádzame celú melódiu v 4 riadkoch, prepísanú z neumov podľa súčasných pravidiel exegézy.

⁵² Niektoré notové zošity bohoslovcov a kantorov z predvojnového obdobia si uchovávajú vedomie o bulharskom pôvode niektorých *podobných* sidalnov, napr. *Krasotí d'ivstva* (3. hlas) a *Udivšja Iósiť* (4. hlas) v zošite Istvána Orosza z Debrečína.

Grécky tropár (14. stor.)

Bulh. nápev: ...fráza A

// fráza B...

Najväčšiu podobnosť si zachovali nedeľné tropáre 6. a 7. hlasu, pri ostatných nápevoch badáme väčší vývinový posun,⁵³ ktorý však možno krok za krokom zdokumentovať príkladmi z dostupných irmologionov.

Popri tropároch nachádzame v irmologionoch aj nápevy „bulharských stichír.“ V Haliči sú to *stichovné* a *litijné* stichiry, v podkarpatskej oblasti zase pohrebné stichiry Jána Damaského a niektoré stichiry po 50-tom žalme na utierni. Časť rukopisov zo 17.-18. storočia uvádza melizmatickejší variant bulharských stichirových nápevov, ako aj sadu *podobných* stichír a množstvo stichír na rozličné sviatky. S výnimkou Kvetnej nedele a Paschy však nenachádzame žiadne melódie kánonov. V troch zachovaných irmologionoch Maňavského kláštora, ktoré predstavujú najkompletnejšiu zbierku bulharských nápevov, sa uvádzajú kánony so *znamennými* melódiami.⁵⁴ Na *bulharskú* melódiu sa dnes spievajú tiež niektoré pevné časti bohoslužieb, ich zmapovanie a analýza sú však iba v začiatkoch.

Do moskovskej Rusi sa *bulharské* spevy dostali len v obmedzenom množstve. Vnímali sa ako produkt juhozápadnej Rusi a ich bulharský pôvod bol spochybňovaný. Samozrejme, ich pôvod nie je podnes úplne objasnený, predsa však už len na základe faktu ich širokého výskytu v rozmanitých variantoch (čo svedčí o rozličných, nezávislých cestách importu), vždy však s jednotným svedectvom o bulharskom pôvode, sa musia vyššieuvedené pochybnosti javiť ako unáhlené. Pozrime sa na dejinné súvislosti, ktoré by mohli objasniť, ako sa tieto nápevy dostali z Byzancie k nám a prečo sa nazývajú bulharskými.

Korene starých bulharských spevov treba hľadať v období tzv. druhého bulharského cárstva, obnoveného r. 1186 a zahŕňajúceho okrem vlastného Bulharska aj významnú časť Moldavska. Po vzniku patriarchátu v Tárнове nastáva liturgická obnova a rozvoj. Popri starých cyrilo-me-

⁵³ Najčastejšie sa časť pôvodnej melódie nahrádza hornou terciou.

⁵⁴ Medzi „bulharské“ spevy treba zaradiť aj mnohé nápevy tzv. pevných častí bohoslužieb, ktoré väčšinou možno priradiť k niektorému z hlasov.

todských spevov sa preberajú a na mieru cirkevnej slovančiny adaptujú byzantské spevy. Počas svojej dvestoročnej existencie bolo Bulharsko nepochybne zasiahnuté aj novými impulzmi kukuzelovskej kalofónie.

Po porážke a likvidácii Bulharska Turkami v r. 1393 bulharská tradícia naďalej prekvitá minimálne ďalšie dve storočia na území severne od Dunaja, v novovzniknutých kniežatstvách Valaška a Moldavska (1310, resp. 1359). V 14.-16. storočí tu prebieha liturgický život takmer výlučne v cirkevnej slovančine. Gréckych kníh z tohto obdobia sa zachovalo málo a aj v nich vidno zvyk vpisovať pod grécky text cirkevnoslovanský preklad. Významný pohyb obyvateľstva začínajúci už na sklonku 13. storočia, tzv. valašská kolonizácia, nepochybne prináša na haličské a podkarpatské územie aj prvé *bulharské* spevy, azda práve tropáre *malého* nápevu.

Liturgickým centrom Moldavska je kláštor Putna, kde popri cirkevnoslovanskej tradícii ostali vo väčšej miere zachované aj staršie grécke spevy,⁵⁵ samozrejme s početnými cirkevnoslovanskými poznámkami a margináliami. Kláštor bol založený r. 1466 Štefanom Veľkým a čoskoro sa stal významným centrom liturgického života s vlastnou speváckou školou vychádzajúcou z byzantskej a bulharskej tradície. Jej hlavným predstaviteľom bol mních Evstatie,⁵⁶ ktorý po sebe zanechal kompletnú antológiu⁵⁷ znotovaných liturgických spevov (1511). Repertoár je predkukuzelovský aj neskorobyzantský (I. Kukuzel, I. Kladas a ďalší), no aj domáci. Pripísel k nemu sám Evstatie a jeho žiaci.⁵⁸ Charakteristikou spevov zložených alebo upravených Evstatiom je okrem iného zaradenie rubrik *pálin* (znovu) a *lége* (vyslov) do textu s príslušnou melódiou. Sú to prvky, ktoré nájdeme aj v neskorších haličských irmologionoch. Putna sa v 15.-17. storočí stala významným mostom a kontaktným centrom medzi južnoslovanskou a severnou, postkyjevskou tradíciou.

Plný rozsah pôsobenia kláštora Putna smerom na sever ešte nevieme posúdiť, nulový však rozhodne nie je. Jedným z jeho výrazných plodov je kláštor Veľký skít pri rieke Maňava. Jeho zakladateľom je mních Iov, vlastným menom Ivan Kňahinický.⁵⁹ Po svojom 12-ročnom pobyte vo Vatopedii (Atos) sa vracia do svojej vlasti a pomáha haličskému biskupovi Hedeonovi Balabánovi zavádzať mnišky a liturgický poriadok podľa atoského vzoru. V roku 1611 odchádza do ústrania a spolu so svojim priateľom mníchom Teodosiom z kláštora Putna zakladajú r. 1612 v karpatských horách „haličský Vatopedi“, Veľký skít. Liturgia kláštora prijíma takmer v plnom rozsahu bulharsko-grécky spev, ktorého garantom je sám Teodosij.⁶⁰ Po niekoľkých desaťročiach sa už bude hovoriť o *bolhárskom pínijskom skitskom*.⁶¹ Veľký skít si rýchlo získal dobré meno vysokou úrovňou bohoslužieb a liturgického spevu. Jeho vplyv siahla aj na juh, vďaka čomu mu za „zásľuhy o Moldavsko“ Vasile Lupu zlatou bulou odovzdáva moldavský kláštor Sucevița. Veľký skít fungoval do roku 1785, keď bol zavretý rakúskymi vojskami a mníši sa rozišli do rozličných moldavských a ruských kláštorov.⁶²

⁵⁵ Podrobnejšiu analýzu pozri v práci OCNEANU T.: The School of Medieval Chant at the Monastery Putna. In: AMB. VIII. Iași 2005, s. 114-127.

⁵⁶ Viac o Evstatiiovi a speváckej škole v Putne CONOMOS, D.: The Significance of the Moldavian Monastic Contribution to the Tradition of Post-Byzantine Psalmody. In: AMB. VI. 2002, s. 38-41; CONOMOS, D.: The Monastery of Putna and the Musical Tradition of Moldavia in the Sixteenth Century. In: AMB. VIII. 2005, s. 41-54.

⁵⁷ Podnes sa zachoval Evstatiiov prvopis ako aj 8 ďalších, nie veľmi odlišných antológií z evstatiiovskej školy.

⁵⁸ Jedným z autorov je Teodosie Zotika, ktorého E. Tončeva stotožňuje s Teodosiom, spoluzakladateľom maňavského kláštora.

⁵⁹ Narodený r. 1550 v meste Tismanica v Pokutsku.

⁶⁰ Pri týchto historických faktoch prekvapuje, ako sa nápevy Veľkého skítu odlišujú od nápevov u Evstatie. K Evstatiiovým spevom sú niekedy bližšie bulharské spevy z iných haličských irmologionov. Naopak, často možno nájsť lepšiu podobnosť haličských bulharských stichír s južnoslovanským a byzantským materiálom mimo Putny. Most Putna – Veľký skít nemohol byť jediný a možno nebol ani hlavný. Jeho veľkosť spočíva v tom, že sme o ňom najlepšie informovaní a predstavuje model, akým to mohlo prebiehať aj inde.

⁶¹ R. 1680, zápis v skitskom synodiku. Na základe tejto poznámky sa usudzuje, že nápevy s označením *skitsky*, možno v haličských irmologionoch pokladať za spevy bulharskej školy.

⁶² TONČEVA, E.: Za bolgárskij rospiev. Sofia 1981; MYERS, G.: More Considerations on the Impact of the Turnovo Hymnographic School on Late Chant Development in Slavia Orthodoxa. In: AMB. VIII. 2005, s. 63-74.

Veľký skít bol centrom, odkiaľ sa bulharské spevy mohli šíriť v Haliči a podkarpatskej oblasti, avšak bolo by prehnané tvrdiť, že viac takých centier nebolo.⁶³ Nepochybne tu existovalo viacero kláštorov či chrámov, kde prevládali bulharské nápevy, a boli tu prítomní valašskí aj srbskí kňazi.⁶⁴ Prepojenosť valaško-moldavskej a podkarpatskej cirkvi mala aj kanonický charakter, keďže viacerí z mukačevských biskupov boli vysvätení pravoslávny moldavským biskupom z Iași.⁶⁵ Na druhej strane pole pôsobnosti mukačevského biskupa zasahovalo aj časti dnešného severozápadného Rumunska.

Množina bulharských spevov v haličsko-karpatskej tradícii zahŕňa spevy, ktoré sú výslovne takto označené. Označenie *bulharské* vyjadruje pôvod týchto spevov. Melódie prešli svojou moldavskou fázou a v priebehu používania na haličskom a karpatskom území boli prispôbené miestnemu hudobnému cíteniu. Hoci je dnešný zápis melódií posadený do postkyjevskej tetrachordálnej stupnice, môžeme s vysokou pravdepodobnosťou predpokladať, že pôvodné melódie využívali aj iné stupnice, o čom azda môžu svedčiť najstaršie zachované notové zápisy využívajúce dosiaľ nie celkom spoľahlivo rozlúštené predznamenanania.

Bulharské melódie používané popri pôvodných kyjevských melódiách otvorili priestor na vzájomnú kontamináciu, o čom svedčia isté podobnosti a spoločné melodické prvky v obidvoch množinách nápevov. Azda najzreteľnejšou je podobnosť nedeľného kánonu a bulharskej stichiry 5. hlasu. Podobnosť je podstatná, čo vedie k podozreniu, či melódie kánonu 5. hlasu na nedeľu a *Voznesénije*, odlišné od všetkých ostatných irmosov daného hlasu, nepatria do bulharskej vrstvy oktoichu.⁶⁶ Tonálny systém „bulharských“ spevov je pomerne jednotný. Situáciu trochu sťažuje znížený cit pre finálny tón, ktorý je často položený o terciu vyššie. Druhým problémom je nie vždy jasné predznamenanie pri melizmatických stichirách. Uvedieme orientačnú tabuľku „bulharských“ stupníc, pričom tučne zvýrazníme finálu:

	Tropár	Stichira sylabická	Stichira melizmatická
1.	<i>d e f g a b c'</i>	<i>d e f g a b c' d'</i>	<i>d e f g a h c' d'</i>
2.	<i>e f g a b/h</i>	<i>c d e f g a</i>	<i>A H c d e f g</i>
3.	<i>f g a b c</i>	<i>d e f g a b</i>	<i>c d e f g a b c'</i>
4.	<i>d e f g a b/h</i>	<i>g a h c d e f</i>	<i>e f g a h c' d'</i>
5.	<i>d e f g a b</i>	<i>d e f g a b c' d'</i>	<i>d e f g a b c'</i>
6.	<i>e f g a</i>	<i>c d e f g a</i>	<i>d e f[#] g a h</i>
7.	<i>f g a b</i>	<i>e f g a b</i>	<i>e f g a b c'</i>
8.	<i>f g a b c'</i>	<i>f g a h c'</i>	<i>c d e f g a b c'</i>

Takto zoradené stupnice dobre zodpovedajú byzantskému systému kalofonickej éry:

Hlas:	1	2	3	4	5	6	7	8
Kalofónia	<i>d, a</i>	<i>e, g, h</i>	<i>f, c</i>	<i>e, g</i>	<i>d, g, a</i>	<i>d, e</i>	<i>H, f</i>	<i>c, f</i>
Bulh. stupnice	<i>d, g, a</i>	<i>e</i>	<i>f, d</i>	<i>e, g</i>	<i>d, a</i>	<i>c, d, e</i>	<i>f</i>	<i>f</i>

⁶³ Väčšinový podiel bulharských spevov majú irmologiony napr. z obce Novosilki a v kláštore Bilij Koveľ, v kláštore Žyrovici (Bielorusko) a v Mežihirskom kláštore.

⁶⁴ Ich prítomnosť na začiatku 17. storočia v Mukačevskej eparchii písomne potvrdzuje jej biskup rumunského pôvodu Sergij (ŽEŇUCH P. – VASIĽ C.: Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae, s. 252).

⁶⁵ P. Žeňuch – C. Vasiľ, Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae, s. 253-5.

⁶⁶ Problémom tejto hypotézy je fakt, že spomenuté dva kánony majú rovnakú melódiu aj v ruskom Obichode. Istým vysvetlením by mohlo byť zvláštne použitie základných irmosov 5. hlasu v bohoslužbe na umiréníe cirkvi, o sojedineníji víry. Takto, oddelene od ostatných irmosov, sa uvádzajú vo viacerých rukopisných irmologionoch.

Finálne tóny tropárov možno zladit' aj so systémom predkukuzelovského obdobia, čo dovoľuje predpokladať ich starší pôvod než pri stichirách. Zaujímavosťou je melizmatická stichira 6. hlasu. O tom, či základným tónom je skutočne *d*, možno diskutovať, nepochybné však je, že melódia stichiry sa dosť dôsledne vyhýba tónu *e* – buď ho pri klesaní vynecháva úplne alebo ho skracať na minimálnu dĺžku. Nemôže to svedčiť o tom, že moldavská a ranohaličská tradícia sa takto vyrovnávali s problémami cudzorodosti chromatickej stupnice so zníženým *e*^b? Kladná odpoveď by bola zaujímavým svedectvom o existencii chromatickej *nenano* 2. plagálneho hlasu už v 16. storočí.

Podkarpatské liturgické spevy predstavujú podnes neprebádanú krajinu, skrývajúcu množstvo hudobných pokladov. Zmapovanie nápevov nie je zďaleka úplné, keďže ústna tradícia je tu živá a tvorivá, pričom obsah zatiaľ vydaných irmologionov ju pokrýva len čiastočne a neraz aj neaktuálne. Ak tieto spevy nemajú ostať len vymierajúcim folklórom bez potrebnej vážnosti, bude nevyhnutné investovať sily do štúdia pôvodu a vývinu jednotlivých nápevov, ako aj do ich rozvoja a kultivácie spojenia textu s melódiou.

Okrem citovanej literatúry autor vďačí za mnohé cenné informácie internetovým konferenciám *Byzantinechant*, *Typikon*, *Prostopinije* a *Podoben*.

The Origin and Development of Osmohlasnik Chants in the Subcarpathian Region

Dávid Pancza

The liturgical chant in the byzantine empire is organized in a system of eight modes, characterized by the scales and typical melodical formulas. This system was imported to Kievan Rus and here it was soon changed and reintoned, so that it is hard to recognize today its byzantine origin. It became a basis of the later russian, galician and carpathian chant, especially the melodies for irmoi and stikhera. The importing of byzantine melodies continued in the 14th 17th centuries through Moldova and Valahia. Simple melodies for troparia missing in the kievan tradition, their kalophonic versions (so called bulgarian chant) and many other melodies for the firm liturgical texts enriched the ecclesiastical singing of Galicia and the Carpathian region. In the carpathian plain chant, both layers, the kievan and bulgarian, were transmitted mostly orally. The melodies have been simplified and sometimes also partially shifted to different scales. A historical research can trace some of the changes and in the case of the bulgarian chant its byzantine origin and even proximity to contemporary byzantine chant can be proved. Questioning the origin of the carpathian plain chant we can say that, in spite of a strong influence of orality, the main liturgical melodies have ancient roots and cannot be considered a local folklore. Presence of a more recent byzantine music also does not allow to treat the carpathian chant as if it were only a south-western version of the russian znamenny chant.

ROZHĽADY

JÁN KAČALA*

O vzťahoch slovenčiny a češtiny v 20. storočí

KAČALA, J.: Relations of the Slovak and Czech language in 20th century. *Slavica Slovaca*, 40, No. 2, pp. 158-166. (Bratislava)

Based on the critical analyses of monographic work written by Wrocław's slavist Jaroslav Lipowsky named *Convergence and divergence of Czech and Slovak languages in Czechoslovakia* (Wrocław, 2005) the author writes about the relations of Slovak and Czech language in 20th century. The traditional slavistic question is treated on the background of the generally accepted knowledge that Slovak and Czech are two structurally and genetically different but close Slavonic languages. In exploration of the subject matter author pays special attention to methodological questions.

Slovak language, Czech language, standard language, culture of the language, development of the language, relations of Slovak and Czech language, linguistic handbooks.

LIPOWSKI, Jarosław: *Konvergence a divergence češtiny a slovenštiny v československém státě*. Wrocław, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 2005. 200 s.

Wrocławský slavista Jarosław Lipowski sa podujal na spracovanie ťažkej témy: vo svojej čerstvej monografii sleduje zblížovacie a oddľovacie tendencie vo vývine slovenčiny a češtiny počas trvania spoločného štátu Slovákov a Čechov. Už na začiatku treba povedať, že naznačenú tému z jednej strany prekračuje, lebo si všima danú vzťahovú jazykovú tematiku aj počas jestvovania prvej Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1945, prípadne na českej strane počas jestvovania Protektorátu Čiech a Moravy, a jednak aj po vzniku Slovenskej republiky 1. januára 1993. Z druhej strany túto tému zužuje, lebo jednak sleduje nie vzťah slovenčiny a češtiny ako národných jazykov, lež iba na úrovni ich spisovných podôb a jednak to robí iba v rovine písomnej formy obidvoch príbuzných jazykov, pričom okrem pravopisných otázok venuje podstatnú pozornosť slovnej zásobe. Týmito skratkami sú podmienené viaceré zistené poznatky a závery autora.

Autor si tému rozdelil do deviatich kapitol a záveru, za literatúrou uvádza anglické a poľské resumé a napokon menný register. Pri spracúvaní témy postupuje chronologicky. Do kapitol zaradil tieto čiastkové témy: I. Pomer češtiny a slovenčiny pred vznikom spoločného štátu; II. Myšlienka čechoslovakizmu v jazyku; III. Protičeský jazykový purizmus 30. rokov; IV. Slabnutí divergentný trend slovenčiny oproti češtine v rozdelenom štáte; V. Obdobie maskovaného čechoslovakizmu v obidvoch jazykoch po 2. svetovej vojne; VI. Zladovanie terminológie; VII. Slovenské divergentné úsilia oproti češtine v čase politického uvoľnenia; VIII. „Normalizácia“ vzťahu češtiny a slovenčiny v 70. a 80. rokoch; IX. Pomer češtiny a slovenčiny v 90. rokoch. Ako vidno, iba v názvoch dvoch kapitol (II. a VI.) nie je explicitne zahrnutý časový údaj, no za názvom II. kapitoly jednako treba hľadať opis situácie v 20. rokoch 20. storočia, kým obsah VI. kapitoly predstavuje istý špecifický výsek témy spracovanej v predchádzajúcej kapitole.

* Univ. prof. PhDr. Ján Kačala, DrSc., Pedagogická fakulta UK, Katedra slovenského jazyka a literatúry, Račianska 59, 813 34 Bratislava.

Ako sme už naznačili, autor vychádza z písomných prameňov, no treba povedať, že nejde o vlastné jazykové pramene, o písomné jazykové prejavy a ich analýzu; pramene možno označiť skôr ako jazykovedné, lebo predmetom opisu a analýzy sú jazykovedné príručky, najmä kodifikačné, osobitne pravopisné, ďalej jazykovedné monografie a napokon početné časopisecké a zborníkové štúdie a články, v ktorých autori zaujímajú stanovisko k rozmanitým teoretickým, ale najmä praktickým otázkam upotrebovania slovenčiny a češtiny v jazykovej praxi. Takto vymedzený súbor prameňov, prirodzene, nemôže poskytovať objektívny a komplexný obraz o vnútorných dejoch v jazyku, o vlastnej jazykovej premene smerom bližšie k inému jazyku alebo naopak, smerom ďalej od iného jazyka. Keďže aj vo využívaných jazykovedných prameňoch ide prevažne o písomnú formu jazyka, je výsledok zisťovania obmedzený ešte aj týmto činiteľom.

Rozoberaná téma, prirodzene, poskytovala veľa námietok aj na hodnotenie jazykovedcov účinkujúcich v danom období na slovenskej i českej strane v oblasti kodifikácie normy spisovného jazyka, jazykovej kultúry a jazykovej výchovy, ale aj širšie v okruhu teórie spisovného jazyka a jazykovej politiky. Najmä u slovenských jazykovedcov účinkujúcich v daných dejinných obdobiach nachodíme tu rozmanité pestré charakteristiky jednotlivých osobností a hodnotenie ich stanovísk k všeobecnejším, ako aj k celkom konkrétnym jazykovým otázkam, ako aj zaradovanie jazykovedcov do rozmanitých skupín. Tejto tematiky sa dotkneme v ďalšej časti nášho hodnotiaceho textu.

Na monografické spracovanie vymedzenej témy autor preštudoval neobyčajne bohatú odbornú literatúru, najmä slovenskú, českú a poľskú. Napriek tomuto širokému záberu sa žiada povedať, že do svojho výkladu nezahrnul niekoľko veľmi závažných položiek, ktoré by vo viacerých prípadoch boli mohli zmeniť autorov uhol pohľadu, ktorý už teraz možno hodnotiť ako nie celkom pochopiteľný. Medzi takéto práce možno zaradiť povedzme Novákov fundamentálny spis s názvom *K najstarším dejinám slovenského jazyka*, ktorý bol napísaný už na konci 30. rokov, ale knižne vyšiel až r. 1980, ďalej Paulinyho práce *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatku po súčasnosť* z r. 1983 a *Norma spisovnej slovenčiny a zásady jej kodifikovania*, ktorú autor napísal ešte na začiatku 50. rokov, ale knižne vyšla až r. 2000; ďalej sem patria novšie súhrnné spracovania dejín spisovnej slovenčiny od iných slovenských autorov, *Krátky slovník slovenského jazyka* ako kodifikačná príručka v oblasti slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny, ktorá doteraz vyšla v štyroch vydaniach (1. vyd. 1987, 4. vyd. 2003), ako aj *Kráľove Pravidlá slovenskej výslovnosti*, ktoré platia ako oficiálna kodifikácia spisovnej výslovnosti a vyšli už v troch vydaniach (1. vyd. 1984, 3. vyd. 1996). Opisovanej tematiky sa bezprostredne dotýkajú práce Vincenta Blanára, konkrétne štúdiá o slovenčine a češtine ako slavistickom probléme.

S týmto nedostatkom úzko súvisia niektoré nedostatky metodologického rázu. Už sme povedali, že práca nevznikla na základe originálneho a široko založeného vedeckého výskumu jazykových prejavov v daných obdobiach vývinu porovnávaných dvoch spisovných jazykov; to, že na skutočný stav v spisovnom jazyku, najmä v spisovnej slovenčine, ktorú si autor všima v širšom rozsahu ako spisovnú češtinu, autor usudzuje na základe informácií a postojov jazykovedcov aj nejazykovedcov, nemožno pokladať za prednosť posudzovanej práce. S týmto postupom autora je spojené to, že z jazykovedných alebo aj nejazykovedných textov autor vyberá jednotlivosti a na základe nich vyvodzuje všeobecné závery platné pre celý jazyk.

Možno to ukázať povedzme na skupine príkladov dojčít, dojča, dojčenský vybratých z príspevku historika Antona Hrnka *Slovo o gramatike ako politike* z r. 2003: A. Hrnko tu kriticky reaguje na nahrádzanie slovesa dojčít českým slovesom kojiť v istej časti verejných jazykových prejavov a vysvetľuje to vytlačaním slovenského slovesa dojčít do expresívnej polohy vraj pre jeho negatívnu konotáciu so slovesom dojiť, ktorého dej sa pripisuje krave. Podobnú situáciu J. Lipowski vidí pri dvojici výrazov slovenského suka a českého fena. Autor sa nazdáva, že „výrazy dojča, dojčít, dojčenský, suka sa v slovenskom spisovnom úze pokladali za expresívne prinajmenej po 2. svetovej vojne, a zdá sa, že za expresívne sa pokladajú aj dnes“ (Lipowski, c. d., s. 164). Z týchto príkladov autor vyvodzuje takýto všeobecný záver: „Zdá sa, že slovenčina

využívala blízku príbuznosť češtiny a prijímala české výrazy ako eufemizmy po celý čas trvania úzkeho kontaktu týchto dvoch jazykov. Slovenčina sa správala ako nárečie češtiny, ktoré čerpá z oficiálneho jazyka (českého), aby touto oficiálnosťou oslabil význam domáceho výrazu. Je príznačné, že jazyk, ktorý čerpá eufemizmy z druhého jazyka, je jazykom, ktorého používateľa ho všeobecne pokladajú za vulgárny a nekultúrny.“ (ibid.) Na tomto výklade si treba všimnúť nielen skok od výskytu troch či štyroch dokladov v istej časti jazykových prejavov k celému jazyku, ale najmä skok od týchto príkladov k vulgárnosti a nekultúrnosti celého jazyka. Na tomto výrazov dojčiť, dojča, dojčenský možno dodať, že už desaťročia platia ako ustálená súčasť lekárskej terminológie, takže predstava o ich expresivite je falošná.

Bez toho, že by sme chceli uvedenému postupu a postoju autora venovať ďalšiu analýzu, žiada sa povedať, že takýto postup a postoj nemá s vedou naskrze nič spoločné. A rovnako nemá nič spoločné s vedou ani to, keď autor na nasledujúcej strane (165) zdanlivo vyšší výskyt čechizmov po r. 1990 vykladá dokonca s pomocou politickej situácie: „Možno usudzovať, že po znovunadobudnutí politickej slobody vznikla potreba nazývať nové situácie, nové skutočnosti a slovenčina prirodzeným spôsobom siahla po výrazových možnostiach češtiny, lebo preberanie českých výrazov bola najrýchlejšia a najľahšia cesta, ako aktualizovať slovenskú slovnú zásobu.“

Na vysvetlenie k uvedenému citátu treba dodať, že autor práve s opretím o také informácie, ako predkladá A. Hrnko, usudzuje, že prílev čechizmov do jazykových prejavov slovenských hovoriacich sa s príchodom novej politickej a spoločenskej situácie nápadne zvýšil. – Autor tejto state, ktorý už desaťročia starostlivo odborne sleduje jazykovú prax v spisovnej slovenčine a aj uvedenú politickú zmenu prežíval na Slovensku, je presvedčený, že pozorovanie J. Lipowského v predloženej monografii sa zakladá na náhodných (a pseudojazykovedných) informáciách a že na začiatku 90. rokov vo vzťahoch spisovnej slovenčiny a češtiny nenastal nijaký pozoruhodnejší obrat, najmä nie obrat od slovenčiny bližšie k češtine, a preberanie českých slov do slovenských prejavov sa nijako osobitne nezvýšilo. V tom čase už totiž slovenčina nebola v takej situácii, aby potrebovala „aktualizovať slovenskú slovnú zásobu“ preberaním českých výrazov. V jazykovom správaní používateľov spisovnej slovenčiny na začiatku 90. rokov 20. storočia by bolo možno očakávať skôr opačnú reakciu, lebo citlivo zaznamenávali postoje českých politikov k slovenským návrhom na dôslednú federalizáciu spoločného štátu, ako aj na zmenu názvu štátu. Svedčí o tom aj bezproblémové a spontánne prijatie nového spôsobu písania názvu Česko-Slovensko so spojovníkom a s veľkým začiatočným písmenom v názve druhej časti zloženiny, ako aj zodpovedajúceho prídavného mena česko-slovenský so spojovníkom v centrálnej tlači. V Slovenskom rozhlasе sme ako reakciu na spomínaný stav zaznamenali dôslednú výslovnosť názvov Česko-Slovensko a česko-slovenský s malou prestávkou pred druhou časťou zloženého názvu.

Na s. 152 – 153 sa autor zasa opiera o dlhý citát z vyjadrenia popredného slovenského filmového režiséra Vladimíra Bahnu v časopise Kultúra slova, roč. 1974 o stave v používaní spisovnej slovenčiny, a hoci V. Bahna vo všeobecnosti kritizuje ochudobňovanie a zne Kultúrňovanie jazykových prejavov, autor v tom vidí kritiku „vzájomného ovplyvňovania češtiny a slovenčiny,“ pričom V. Bahnu vyhlasuje za slovenského lingvistu.

Na druhej strane sa u J. Lipowského stretáme so skresľovaním jazykovedných postojov. Napríklad na s. 132 – 135 sa podrobnejšie venuje rozboru Téz o slovenčine, ktoré J. Ružička predložil na vedeckej konferencii o kultúre spisovnej slovenčiny r. 1966 a ktoré J. Lipowski pokladá za význačný dokument ovplyvňujúci ďalší vývin spisovnej slovenčiny, hoci je presvedčený, že „niet pochyb, že „nebezpečný“ vplyv češtiny a potreba obrany proti nemu bola hlavným popudom na vznik Téz o slovenčine“ (s. 133). Ružičkovu 6. tézu, podľa ktorej „základnou vývinovou črtou súčasnej spisovnej slovenčiny je rozvoj podľa vlastných zákonitostí,“ pokladá nie za konštatovanie stavu, lež za želanie (po česky: přání); a Lipowského odôvodnenie: „Keď sa totiž tvrdenie o takom fakte (stave) musí explicitne vyjadriť, je jasné, že tento stav nejestvuje, lež k nemu treba ešte len dospieť.“ Tento autorov argument je čisto špekulatívny a nemá nijakú poznávaciu hodnotu: nič nie je jasné. Možno, naopak, povedať, že to vychodí z podstaty regu-

latívnych dokumentov, keď jednak konštatujú stav a jednak sú namierené do budúcnosti, keďže zistený stav by mal platiť aj do budúcnosti. No pochybovať o vecnej opodstatnenosti uvedeného Ružičkovho konštatovania môže skutočne len ten, kto nie je presvedčený o tom, že jazyk, o ktorom je reč, t. j. slovenčina, naozaj má vlastné vývinové zákonitosti a že v ňom naozaj platia. Otázka totiž stojí tak, či jazyk bez vlastných vývinových zákonitostí je (samostatným) jazykom. Až dôsledné a kladné zodpovedanie tejto otázky môže autora posudzovanej práce priviesť k reálnemu posúdeniu statusu Ružičkovej 6. tézy.

Skresľujúci postoj autor zaujíma aj k Ružičkovým kritériám spisovnosti: „Ak Ružička píše, že „za kritériá spisovnosti jazykových prostriedkov pokladáme najmä ich ústrojnosť, ustálenosť a funkčnosť“,“ zvädza nás to k mienke, že spisovnú slovenčinu autor pokladá za neústrojnú, neustálenú a nefunkčnú. Podľa príkladov, ktoré pri jednotlivých vlastnostiach slovenčiny uviedol, usudzujeme, že pôvodcom tejto prinajmenšom slabej ústrojnosti, nedostačujúcej ustálenosti a malej funkčnosti je vplyv češtiny.“ (s. 132) Logický skok od uvedenia všeobecných kritérií spisovnosti (ktoré, mimochodom, majú v časti II už známe Všeobecné zásady kultúry jazyka, skoncipované B. Havránom a platné ako spoločná platforma Pražského lingvistického krúžku v okruhu teórie jazykovej kultúry), t. j. z gnozeologickej roviny, k vlastnostiam spisovného jazyka (a to v ich zápornej podobe), t. j. do ontologickej roviny, takýto logický skok je vedecky neospravedlniteľný.

Kritický posudzovateľ sa nemôže uspokojiť ani s tým, keď autor J. Ružičkovi pripisuje jednostrannosť a tendenčnosť preto, že uprednostňuje medzinárodné gramatické termíny typu nominatív, genitív, datív pred zodpovedajúcimi termínmi prvý pád, druhý pád, tretí pád, lebo tie prvé podľa J. Ružičku „nezastierajú a neskresľujú vzťahy medzi vyjadrovanými pojmami.“ Ružičkovo zistenie je úplne vecné a pravdivé a vonkoncom nie je vedené „protičeským“ postojom, ako by to rád videl J. Lipowski. V súčasnej slovenskej gramatickej literatúre si možno všimnúť, že platí Ružičkom konštatovaný stav: uprednostňujú sa teda citované medzinárodné termíny a popri nich sa najmä v popularizačne zacielených textoch upotrebovávajú aj termíny typu prvý pád, druhý pád. Je isté, že napriek spomínanej nezreteľnej motivácii sa termíny typu prvý pád, druhý pád na Slovensku nevnímajú ako neželaný český import a nevedie sa proti nim nijaká „protičeská“ kampaň.

V súvisi s bohemizmami v jazykových prejavoch na Slovensku J. Lipowski hovorí o istej politike: „Táto politika spočívala v tom, že sa neupozorňovalo na ten alebo onen bohemizmus akiste z toho dôvodu, aby povedzme nedošlo k zosmiešneniu domáceho, slovenského výrazu, ktorý sa zo strany používateľov jazyka mohol vnímať ako provinčný.“ (s. 133) Myslím, že si v tejto súvislosti môžem dovoliť zásadne povedať, že približne polstoročie intenzívne sledujem stav jazykovej kultúry na Slovensku, z toho asi štyridsať rokov ako vedecký pracovník (aj) v oblasti kultúry spisovnej slovenčiny a ako vysokoškolský pedagóg, ale o takej „politike“ počujem alebo čítam po prvý raz. To varí o niečom svedčí.

Skresleného pohľadu zo strany autora sa dostalo aj iným veciam. Na s. 58 sa píše, že Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1931 „zavrhli aj periodiká a inštitúcie pokladané všeobecne za stúpencov čechoslovakizmu. Odsúdil ich napríklad Spolok svätého Vojtecha alebo v Prahe slovensky vychádzajúci mesačník pre literatúru a umenie Elán (redigoval ho spisovateľ Ján Smrek), ktorý po vydaní Pravidiel vytlačil niekoľko ostro polemických článkov.“ Formulácia o tom, že za stúpencov čechoslovakizmu sa „všeobecne“ pokladal Spolok sv. Vojtecha alebo časopis Elán, nie je pravdivá a zjavne je výsledkom zámeny idey a politiky čechoslovakizmu s predstavou o možnom korektnom spolunažívaní a spolupráci Slovákov a Čechov.

Autor sa v osobitnej kapitole zaoberá aj otázkou koncipovania prekladových česko-slovenských a slovensko-českých slovníkov. Na s. 156 v tejto súvislosti píše, že „nezáujem jazykovedných pracovníkov o prípravu dvojazyčného česko-slovenského lexikálneho diela sa azda dá vysvetliť tým, že nádej na zjednotenie češtiny a slovenčiny napriek živým diskusiám v medzivojnovom čase bola živá.“ Autor nepovedal, ktoré jazykovedné pracoviská konkrétne na slo-

venskej strane mal na mysli; pravda je taká, že takého pracoviska jednoducho nebolo. Po celý čas medzivojnovnej republiky jestvoval a pracoval jazykový odbor Matice slovenskej, ale ten mal od začiatku 30. rokov dvoch interných pracovníkov, referenta pre praktickú a pre teoretickú jazykovedu, ktorí mali celkom inú pracovnú náplň. Treba vziať do úvahy to, že na Slovensku v tom čase ešte nejestvoval výkladový slovník slovenského spisovného jazyka (čo neobyčajne sťažovalo aj prácu v jazykovej kultúre a jazykovej výchove) a zbieranie jazykových dokladov naň sa na pôde Matice slovenskej začalo až na začiatku 40. rokov. Ani spájanie tvorby prekladových česko-slovenských a slovensko-českých slovníkov s politickým uvoľnením v 60. rokoch a s jestvovaním dvoch národných republík v rámci spoločného štátu nevystihuje skutočné príčiny stavu. Na Slovensku bolo treba skoncipovať najprv kompletný výkladový slovník slovenského spisovného jazyka a až potom sa mohli zodpovedne začať koncipovať prekladové slovníky akademického typu. Tak sa aj stalo.

V uvedenom citáte autor uvádza hlavnú príčinu nejestvovania prekladových slovensko-českých a česko-slovenských slovníkov v medzivojnovom čase, ktorá – ako sa to ukazuje z dikcie celej práce – je jeho srdcu blízka: je to nádej na zjednotenie češtiny a slovenčiny. Nie náhodne sa autor na s. 40 – 48 svojej práce (t. j. na plných ôsmich stranách knihy) zaoberá podrobným komentovaním dvoch návrhov na jednotný dorozumievací jazyk v Česko-Slovensku: z českej strany takýto návrh r. 1922 predložil A. Frinta, zo slovenskej strany r. 1933 A. Felcán. Vážny komentár takýchto pokusov vo vedeckej monografii neobstojí ani ako kuriozita. Poučenie dnešným pracovníkom by mohla a mala poskytnúť aj naša história: ako je známe, ponuka Jána Kollára, ktorý sa vo svojom čase vyznačoval neobyčajnou ľudskou, umeleckou aj spoločenskou autoritou, na spoločnú staroslovenčinu, napriek tejto autorite neprešla, lebo bola nereálna a nevedecká. Tieto dôvody trvajú aj na začiatku 3. tisícročia, preto vážne komentovanie pokusov o zjednotený jazyk Slovákov a Čechov na začiatku 3. tisícročia pokladáme za kriesenie mŕtvol. A kým sa autor nezbaví planej nádeje na zjednotenie slovenčiny a češtiny, nebude schopný objektívne posúdiť skutočný stav vo vzťahoch slovenčiny a češtiny ani dnes, ani v minulosti. V tejto súvislosti pripomenieme, že Emil Horák v stati analyzujúcej Štúrov spis Nárečja slovenskú alebo potreba písania v tomto nárečí (Slavica Slovaca, 2003, číslo 2) konštatuje na základe poznania jestvujúceho stavu a vzájomných vzťahov slovanských jazykov (aj s opretím o stanovisko Ľudovíta Štúra) presne opačný trend vo vývine slovanských spisovných jazykov, t. j. rast ich rozmanitosti a rozmnožovanie počtu slovanských spisovných jazykov.

Veľa pozornosti autor venoval hodnoteniu činnosti a postojov jazykovedcov pôsobiacich v skúmanom, ale aj v staršom období. Aj v týchto výkladoch možno nájsť veľa zjednodušujúcich záverov. Vyberáme iba niektoré z nich. Na s. 15 autor píše, že Martin Hattala ovplyvnený nemeckým lingvistom Augustom Schleicherom reformoval slovenský pravopis približne do dnešnej podoby. Ide o známu reformu na základe schôdzky a dohody predstaviteľov evanjelického a katolíckeho tábora v októbri 1851 v Bratislave, zhrnutú v Krátkej mluvnici slovenskej z r. 1852. Vo veci vtedajšieho slovenského pravopisu A. Schleicher však nemohol mať na M. Hattalu nijaký vplyv; je známe, že najviacej návrhov na reformu štúrovského pravopisu M. Hattala uplatnil v súlade so stanoviskom M. M. Hodžu. Naproti tomu s A. Schleicherom bol M. Hattala prinajmenej od svojho habilitačného konania r. 1854 na pražskej filozofickej fakulte vo vedeckom spore.

Veľmi častým termínom, s ktorým sa J. Lipowski vo svojej práci vyrovnáva, je purizmus a purista. Nenájde tu síce presnú vedeckú definíciu purizmu, ale na s. 73 puristu autor charakterizuje tak, že „nepracuje pre vedu samu, lež (najmä) zavádza a propaguje používanie istých výrazových tvarov v praxi.“ Podľa tohto vymedzenia by takmer každý jazykovedec, ktorý pracuje s verejnosťou, bol purista. Myslíme si, že keď jazykovedec neodbornej verejnosti odкрýva stavbu jazyka, pomáha jej lepšie chápať, prečo je niečo v jazyku také, aké je, a nie inakšie, a zaujíma aj stanovisko k stabilite normy, propaguje prvky posilňujúce stabilitu jazykovej normy, tým všetkým sa ešte nestáva puristom. Možno vari zovšeobecniť poznatok, že uvedeným spôsobom

pristupovali k výkladu jazyka, k popularizovaniu poznatkov o ňom a k posilňovaniu jazykovej normy všetci významní slovenskí jazykovedci 20. storočia: popularizáciu poznatkov o jazyku chápali ako závažný rozmer svojej vedeckej a kultúrno politickej práce. Kto iný ako jazykovedec má na zodpovedajúcej odbornej úrovni pestovať jazykovú kultúru a jazykovú výchovu? Ťažko možno súhlasiť s J. Lipowským aj v tom, keď na s. 124 vraví, že prácu jazykovedných odborníkov s verejnosťou možno prirovnávať s prácou politikov: aj jedni, aj druhí vraj vyberajú prostriedky účelovo, aby zapôsobili na čo najširšie masy. Najdôležitejším rozdielom medzi obidvoma skupinami je to, že jazykovokultúrna práca by sa mala opierať o vedecké základy. To, že sa pri jazykovej výchove postupuje podľa istej metodiky, vychodí z podstaty výchovného pôsobenia, nie z príbuznosti jazykovej výchovy a práce politikov.

Aj na iných miestach práce je vymedzenie termínu purizmus rozporné: na s. 111 autor nachodí paralely medzi zacielením niektorých článkov uverejnených v časopise Slovenské odborné názvoslovie, ktorý vychádzal v r. 1953 – 1961, a činnosťou puristov v Slovenskej reči v 30. rokoch: „autori sa stavali proti násilnému „zoslovenčovaniu“ českých termínov rýdzo hláskovými („kozmetickými“) úpravami.“ Keď tu sám autor vraví o násilnom „zoslovenčovaní“ českých termínov, je tu pri obrane proti takému postupu namieste označenie purizmus? Keď je dakto postavený do pozície brániť sa proti násilným zásahom do materinského jazyka, robí to práve z puristických pohnútok?

Narábanie s termínom purizmus a purista v tejto práci je hodne voľné a neuvážené, najmä keď sa použije vo vzťahu k súčasnosti. V autorovej dikcii to vyzerá tak, akoby starostlivosť o jazykovú kultúru bola totožná s purizmom. Pravdaže, takýto výklad autorovho postoja by istotne nebol možný, keby autor bol jednoznačne povedal, čo presne rozumie purizmom. Je to jeden z najčastejšie sa vyskytujúcich termínov v práci J. Lipowského, autor mu pripisuje centrálny význam pri sledovaní zblížovacích a oddaľovacích tendencií vo vzťahoch slovenčiny a češtiny v 20. storočí, no napriek tomu v práci nepovedal, čo presne týmto termínom označuje.

Spomínaná voľnosť v narábaní s termínom purizmus sa ukazuje aj pri začleňovaní slovenských jazykovedcov účinkujúcich v medzivojnovom období vývinu slovenčiny do skupín. Vyčlenenie troch skupín – štrukturalisti, tradicionalisti (mladogramatici) a puristi – je povrchné a nezodpovedá pravde. Pravdepodobným kritériom členenia tu bola metóda, ku ktorej sa príslušný autor hlásil, prípadne ktorou pracoval. Na druhej strane sa žiada povedať, že jednotliví jazykovedci svojim dielom patria do uvedených skupín iba čiastočne alebo z druhej strany sú aj takí, čo môžu patriť do všetkých troch skupín zároveň. Bez toho, že by sme sa tu púšťali do podrobnejšieho rozboru, môžeme povedať, že uvedené členenie nevystihuje podstatu vecí a v práci by sa dalo zaobísť aj bez neho.

Na s. 60 autor píše, že v českej, ako aj slovenskej časti republiky vzniká odpor k purizmu a ten sa sčasti pričínil o založenie Pražského lingvistického krúžku a na Slovensku „o formovanie jazykovednej opozície, v ktorej strede stál Ľudovít Novák, ktorý na spisovnú slovenčinu pozeral prevažne zo štrukturalistických pozícií.“ Je pravda, že orientácia časopisu Slovenská reč mala na Slovensku jazykovednú opozíciu, ale v jej strede vonkoncom nestál Ľudovít Novák; najostrejšie výhrady proti orientácii Slovenskej reči sformuloval Ján Stanislav v práci Spisovný jazyk slovenský uverejnenej v zborníku Slovenské spisovné jazyky v době přítomné (Praha 1937). Na Stanislavovu stať odpovedal sériou štyroch príspevkov pod rovnakým názvom v 6. ročníku (1937/1938) Slovenskej reči Henrich Bartek. Tieto polemické state natrvalo rozdeľovali ich autorov vedecky, pracovne i osobne aj v nasledujúcich rokoch, reálne do odchodu Henricha Bartka do emigrácie na jar r. 1945.

Postoj Jána Stanislava k Henrichovi Bartkovi a k Slovenskej reči z jednej strany a Ľudovíta Nováka z druhej strany presvedčivo dokumentuje to, že Ján Stanislav do Slovenskej reči počas Bartkovho redigovania nikdy neprispel (jeho prvé príspevky v Slovenskej reči pochádzajú až zo začiatku 40. rokov); naproti tomu Ľudovít Novák prispieval do Slovenskej reči od jej 2. ročníka (r. 1933/1934), keď časopis začal vychádzať starostlivosťou ústredia Matice slovenskej v Tur-

čianskom Sv. Martine, a ide o fundamentálne príspevky typu Fonológia a štúdium slovenčiny (tri pokračovania v spomínanom 2. ročníku), K základom slovenskej ortoepie a Predsa – pre- ca a moderná slovenská poézia (v 3. ročníku), ktorými o daných témach na Slovensku povedal základné slovo a pomáhal tak budovať a rozvíjať nepuristickú vedeckú líniu Slovenskej reči. Inú stránku veci predstavuje to, že Ľudovít Novák a Henrich Bartek nie vo všetkom navzájom súhlasili a viedli spolu aj vedecké polemiky. O vzťahu Ľudovíta Nováka k Henrichovi Bartkovi a k Bartkovej vedeckej a redakčnej práci v Slovenskej reči však veľmi presvedčivo vypovedá Novákova recenzia prvých dvoch čísel Bartkovho nového časopisu Slovenský jazyk, uverejnená tiež v novozaloženom periodiku Linguistica Slovaca, ročník 1939/1940. A v tejto súvislosti sa sotva dá obísť aj pripomenutie zásadnej vzájomnej polemiky Ľudovíta Nováka s Jánom Stanislavom v polovici 30. rokov 20. storočia.

Nevedno prečo, ale J. Lipowski na s. 14 svojej práce Ľudovíta Nováka hodnotí ako umierneného. V otázke slovenčiny a češtiny ako samostatných slovanských jazykov, a tak aj v otázke Slovákov a Čechov ako osobitných slovanských národov bol totiž Ľudovít Novák oveľa dôslednejší ako viacerí iní, čo sa ako Slováci verejne bili v prsia. Možno povedať, že v týchto veciach bol nekompromisný a radikálny a vďaka svojej neobyčajnej hĺbke poznania, šírke poznávacieho záberu a triezvej a presvedčivej argumentácii mohol postupovať veľmi dôsledne a cieľavedome. Súhrnne tak urobil v spise Jazykovedné glosy k československej otázke z r. 1935; tu napríklad žiadal rovnoprávne postavenie slovenčiny aj pre vojsko na Slovensku (s. 197); je presvedčený, že slovenčina v boji o svoje uznanie ako realizácie štátneho jazyka sa nezastaví ani pred bránami univerzity, prípadne iných vysokých škôl (s. 198); odhaľuje, ako politici v súvisi s Českom vravia o českom jazyku, kým na Slovensku dôsledne žiadajú pomenovanie československý (s. 206); vyslovuje nespokojnosť s pomenovaním slovenskej univerzity po Komenskom a vraví, že by sa mala volať Štúrova alebo aspoň Šafárikova; je presvedčený, že slovenský nacionalizmus si v blízkej budúcnosti vynúti novelizáciu zákonov o bratislavskej univerzite, o katolíckej teologickej fakulte a prípadne aj o evanjelickej teologickej fakulte, najmä pokiaľ ide o vyučovaciu reč (s. 207). Ako znevažujúci zjav hodnotí to, že na bratislavskej univerzite sú aj takí profesori, ktorí hoci na Slovensku pôsobia roky a roky, nepokladali ani za dosť slušné naučiť sa prakticky po slovensky a pripisuje to aj „programovitej, dobre premyslenej tendenčnosti“ (s. 210). Slovenskí prírodovedci na českých školách prednášajú iba po česky (s. 210), aj preto od Čechov prednášajúcich v hodnosti profesorskej, docentskej alebo lektorskej trvalejšie na bratislavskej univerzite žiada, aby hovorili slušne po slovensky (s. 211). Ba navrhuje urobiť paralelné kroky aj u poslucháčov. Pri štátnych prácach z vyučovacieho jazyka jednoznačne žiada, aby sa pri slovenských skúšobných komisiách práce písali po slovensky (s. 211). Podľa neho treba najprv v Bratislave premeniť skúšobnú komisiu „československú“ na „slovenskú“, a to celkom tak, ako v Česku sú to české komisie (s. 212). Kritizuje aj skoro výlučne len čechizujúcu najmä vyhláškovoú prax bratislavskej skúšobnej komisie (s. 212).

Mohli by sme hovoriť o ďalších sporných a nehodnoverných miestach v hodnotenej publikácii. Za všetky upozorníme už iba na niektoré autorove konštatovania v úvodnej kapitole týkajúcej sa predkodifikačného obdobia vo vývine spisovnej slovenčiny. Úvodné strany majú podobu zásadných konštatovaní, pri ktorých sa neodvoláva na nijakú odbornú literatúru a ktoré akoby boli všeobecne prijaté. Žiaľ, treba povedať, že tieto poznatky sú hodne starého dátá, neodrážajú najmä nové poznatky slovenskej jazykovedy, ale ani literárnej histórie a historiografie. Na s. 9 autor píše, že o písomnej forme slovenčiny z obdobia pred kodifikáciou Antona Bernoláka „nemôžno vo zvyčajnom zmysle slova hovoriť, lebo chýbajú slovenské písomné jazykové pamiatky, ktoré by dokumentovali, ako slovenčina vyzerala v minulých epochách.“ Táto formulácia svedčí o tom, že autorovi chýba poznanie celej relevantnej odbornej slovenskej literatúry. S písomnými dokladmi z dejín slovenského jazyka pracuje totiž neobyčajne bohatá odborná literatúra s tematikou dejín slovenského jazyka (ide o autorov: Ján Stanislav, Ľudovít Novák, Eugen Pauliny, Vincent Blanár, Henrich Bartek, Jozef Štolc, Rudolf Krajčovič, Anton Habovštiak, Milan Majtán, Ján Doruľa, Pavol Žigo a mnohých ďalších) ako s bežným a prirodzeným jazykovým

materiálom. S písomnými dokladmi narába už autorsky dokončený viacväzbový Historický slovník slovenského jazyka ako prvé dielo systematicky spracúvajúce historickú slovnú zásobu slovenského jazyka. A uverejnili sa aj osobitné publikácie, v ktorých sú zhromaždené slovenské historické texty. Hodno pripomenúť, že najmä v ostatných desaťročiach vyšlo viacero významných vedeckých publikácií, v ktorých sa systematicky spracúvajú dejiny slovenskej literatúry od najstarších čias; o čom by písali tieto diela, keby nebolo slovenských jazykových pamiatok, keby nebolo slovenskej literatúry? Citovanú formuláciu J. Lipowského rozhodne nespôsobil skutočný stav slovenských písomných pamiatok spred Bernolákovej kodifikácie národného spisovného jazyka Slovákov; spôsobilo ju neospravedliteľné nepoznanie skutočného stavu (alebo dokonca jeho negovanie?).

Vedecky neobhájiteľná je formulácia na začiatku 2. odseku Lipowského práce: „Slovenčina vo vzťahu k češtine hrala do 19. storočia, prípadne do 20. storočia podradnú rolu.“ Toto stanovisko podopiera dvoma dôvodmi: 1. „Od 14. storočia bola /spisovná čeština/ (vedľa latinčiny) spisovným jazykom slovenskej spoločnosti.“ 2. „Prvá verzia spisovnej slovenčiny vznikla z popudu katolíckej cirkvi v trnavskom náboženskom centre.“ Tá sa však neujala a „v 40. rokoch 19. storočia utvoril na romantickej vlne písomnú verziu slovenčiny Ľudovít Štúr.“ Treba namietat’ hneď proti používanej terminológii (hrať podradnú úlohu vo vzťahu k inému jazyku; prvá verzia spisovnej slovenčiny; písomná verzia slovenčiny, ktorú na romantickej vlne utvoril Ľudovít Štúr), pravdaže, tá nie je náhodná, ona totiž poukazuje na autorov základný prístup k slovenskému jazyku: je to pochybovačný a tendenčný prístup. Musíme protestovať proti tomu, keď sa jazyk národa, ktorý sa vyvíjal za oveľa zložitejších podmienok, nepochopiteľne kladie do podradnej úlohy vo vzťahu k inému jazyku: každý jazyk treba skúmať a posudzovať so zreteľom na podmienky, v ktorých žilo a vyvíjalo sa dané národné spoločenstvo, ako aj s ohľadom na to, ako tento jazyk danému spoločenstvu slúžil na plnenie dorozumievacích a iných potrieb. A na začiatku 21. storočia môžeme konštatovať, že napriek ťažkým podmienkam národ aj jeho jazyk prežili. Nemožno objektívne vedecky uznať nijakú podradnú úlohu slovenčiny vo vzťahu k češtine v predkodifikačnom období vývinu slovenčiny.

Pokiaľ ide o češtinu ako spisovný jazyk na Slovensku, pravda je taká – a tú možno nájsť vo všetkých súčasných prácach o dejinách slovenčiny a jej spisovnej podobe –, že čeština bola spisovným jazykom na Slovensku iba v písomnej podobe; a keď sa povie a, má sa povedať aj b, že totiž písomná verzia češtiny bola od začiatku predmetom miernejšej a menej sústavnej alebo intenzívnejšej a systematickej slovakizácie, a tak sa práve aj čeština na Slovensku – paradoxne – pričinila o postupné utváranie kultúrnych predspisovných útvarov od 16. storočia a tento vývin viedol priamo ku vzniku kodifikovaných útvarov na začiatku 3. tretiny 18. storočia (na báze kultúrnej západnej slovenčiny), prípadne na začiatku 2. tretiny 19. storočia (na báze kultúrnej strednej slovenčiny). Len mimochodom pripomíname, že jestvovanie týchto kultúrnych predspisovných útvarov slovenčiny J. Lipowski vo svojej práci vonkoncom neberie do úvahy.

Nie je pravdivé ani tvrdenie, že bernolákovský spisovný jazyk vznikol z popudu katolíckej cirkvi v trnavskom náboženskom centre. Nebola to teda prvá verzia spisovnej slovenčiny, bol to komplexne vedecky opísaný a kodifikovaný spisovný jazyk, na základe ktorého po začiatočných nedorozumeniach uznal slovenčinu za samostatný slovanský jazyk aj Josef Dobrovský. Tento spisovný jazyk vznikol v prostredí slovenských národne uvedených vzdelancov, v ktorom vedúcu úlohu mali katolícki teológovia, ale nevznikol z popudu katolíckej cirkvi. Vznikol ako bezprostredná reakcia predstaviteľov slovenského národa na prvú fázu národného obrodzenia. Trnava tiež nebola iba náboženským centrom: od r. 1635 tu takmer pol druhu storočia sídlila univerzita, sídlilo tam arcibiskupstvo, bolo tam sústredené stredné školstvo, vydávali a tlačili sa tam knihy a časopisy, pôsobila tam inteligencia.

„Písomná verzia slovenčiny“ žije a rozvíja sa už vyše pol druhu storočia – istotne nie vďaka tomu, že ju Ľudovít Štúr utvoril „na romantickej vlne“, túto romantickú vlnu pri utváraní spisovnej slovenčiny nepochybne nemožno seriózne komentovať.

Túto kritickú časť našej state by bolo možné rozšíriť o ďalšie pripomienky, nebudeme však v nej pokračovať. V závere pripomenieme aspoň niektoré klady Lipowského práce. Na prvom mieste treba oceniť autorovu odvahu, s ktorou nastolil monografické spracovanie veľmi členitej, zložitej a z mnohých hľadísk citlivej témy; istotne nie je náhoda, že doteraz sa nenašiel nik, čo by sa bol odhodlal túto tému monograficky spracovať. V tej súvislosti sa autorovi podarilo vystihnúť niektoré základné tendencie vo vzťahoch spisovnej slovenčiny a spisovnej češtiny v 20. storočí. Cenné je aj to, že autor v knihe zhromaždil bohatú slovenskú a českú odbornú literatúru týkajúcu sa nastolenej témy. Treba prijať autorovo presnejšie vymedzenie ojedinelého fenoménu slovensko-českého spolunažívania, totiž slovensko-českej dvojazykovosti ako základnej črty jazykového spolunažívania Slovákov a Čechov v spoločnom štáte. Autorovi sa na viacerých miestach práce podarilo pochopiť a pomenovať cesty a prostriedky, ktorými sa uplatňoval čechoslovakistický model jazykovej politiky v rozličných obdobiach jestvovania spoločného štátu. V tej súvislosti z jazykovopolitickej stránky vcelku výstižne hodnotí niektoré osobnosti slovenskej a českej jazykovedy (máme tu na mysli Štefana Peciára na slovenskej strane a Jaromíra Běliča na českej strane). V práci možno nájsť veľa správnych pozorovaní a uznanlivých slov na adresu slovenskej jazykovedy a jej pracovných výsledkov.

Napokon pripomíname, že dnes jestvuje už veľa presvedčivých vedeckých dôkazov o tom, že slovenský a český jazyk sú dva štruktúrne a geneticky rozdielne, hoci blízke slovanské jazyky. Tento záver sa v súčasnosti všeobecne prijíma nielen v slovakistike, ale aj v slavistike. Tieto názory jazykovedy významným spôsobom podopiera fakt jestvovania vlastnej slovenskej národnej literatúry ako komplexu literárnych útvarov so špecifickým literárnym procesom; doň patrí aj pevné zapojenie sa slovenskej literatúry do medzinárodnej výmeny literárnych a kultúrnych hodnôt, podmienky na prekladovú tvorbu a podobne. Pritom slovenská národná literatúra je integrálnou súčasťou osobitnej národnej kultúry a jej najbyťostnejším prejavom zasa je len vlastný národný jazyk. Na druhej strane aj keby sa z vedeckého hľadiska množstvo štruktúrnych a genetických odlišností medzi slovenčinou a češtinou zdalo nie postačujúce, rozhodujúce a nespochybniteľné je stanovisko príslušníkov slovenského národa, nositeľov a tvorcov slovenského jazyka, ktorí slovenčinu prirodzene a bez vedeckej erudície pokladajú za svoj a za samostatný slovanský jazyk, odlišný od všetkých iných slovanských jazykov vrátane českého. To nevyvrátiteľne vedecky potvrdil už v polovici 30. rokov 20. storočia Ľudovít Novák. Proti tomuto nezvratnému stavu nič nezmôžu a sú úplne bezcenné spochybňujúce postoje niektorých jednotlivcov, ktorí by radi svoje želanie premenili na skutočnosť.

Predstava, akoby ešte stále jestvovala možnosť zjednotiť slovenčinu a češtinu, a to na báze češtiny, je nereálna. Na tomto fakte nič nezmenia ani Lipowského záverečné úvahy (na s. 176) o tom, či sa Ružičkove Tězy o slovenčine, uverejnené po prvý raz r. 1966, stali „akýmsi odrazovým mostíkom, ktorý slovenčine pomohol preskočiť obdobie normalizácie a umožnil väčšie prístátie v deväťdesiatych rokoch;“ charakteristický, t. j. pochybovačný je autorov záver z tohto obrazu jazykového skákania: „Ešte je privčas na to, aby sme mohli konštatovať, že slovenčina skutočne pristala a navyše ešte mätko.“ (ibid.) Bez toho, že by sme chceli znižovať vedeckú vážnosť a spoločenský dosah Ružičkovho jazykového dokumentu, pokladáme za potrebné autorovi pripomenúť, že za slovenčinou stoja nielen jazykovedci; oveľa závažnejšie je to, že za slovenčinou stojí slovenský národ. Vyše tisícročná história slovenčiny svedčí o tom, že to nebola história skokov ani piruet pri pristávaní po absolvovaní skokov. Škoda, že toto svedectvo histórie si neosvojil aj J. Lipowski; aj v tomto prípade platí, že najjednoduchšie veci sa dokazujú najťažšie.

SPRÁVY A RECENZIE

Profesor Vincent Blanár osemdesiatpäťročný

Samých osemdesiatpäť rokov je vek úctyhodný, no keď si pripomenieme neutichajúcu mimoriadnu vedeckú aktivitu nášho jubilanta profesora PhDr. Vincenta Blanára, DrSc., s ktorou aj dnes pokračuje v neobyčajnej hĺbke i šírke vo svojej obdivuhodnej, imponujúcej a inšpirujúcej vedeckej činnosti, naša úcta a úprimný obdiv presahujú hranice obyčajného jubilejného hodnotenia.

Keď som pred desiatimi rokmi na stránkach tohto časopisu napísal, že prof. Blanár, hoci je jedným z doma i vo svete najuznávanejších slovenských jazykovedcov a slavistov, sa neuspokojuje s dosiaľ dosiahnutými výsledkami, ale ide neúnavne ďalej a ďalej, latku poznania posúva vyššie a vyššie, a z úprimného srdca mu treba zaželať, aby sa aj naďalej v dobrom zdraví mohol venovať vedeckovýskumnej práci, ktorá sa stala náplňou jeho života, z plných síl a s takým zápalom ako doteraz, netušil som, že sa všetky moje želania stanú skutočnosťou, a som naozaj veľmi rád, že sa skutočnosťou stali.

Blanárova monografia *Teória vlastného mena (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii)*, ktorú som vtedy pokladal za završenie jeho bohato rozkošateného vedeckého diela, sa stala novým odrazovým mostíkom jeho vedeckej tvorby. Jej slovenská verzia vyšla vo Vede iba r. 1996, a už r. 2001 ju európska lingvistická a onomastická verejnosť dostala v nemeckej verzii vydanéj v Nemecku a v tom istom roku vyšiel tam aj súbor vybraných Blanárových lexikologických a onomastických štúdií s názvom *Selecta Linguistica et Onomastica*.

Ešte predtým, koncom minulého storočia, vyšli viaceré Blanárove štúdie z problematiky teórie vlastných mien (*Medzi apelatívom a vlastným menom a Roman Jakobson o význame vlastného mena*) a zo slovanskej porovnávacej onomastiky (*K základom porovnávacej onomastiky a Teória vlastného mena zo slovenského porovnávacieho hľadiska*), o jazykovednom diele L. Štúra, J. Ribaya a A. Bernoláka, o medzijazykových slovensko-českých a slovensko-bulharských vzťahoch a kontaktoch a i.

Do nového storočia a tisícročia vstúpil osemdesiatročný V. Blanár už spomenutými dvoma nemeckými publikáciami (2001), výbornou lexikologickou štúdiou *Slovesá liať a sypať z porovnávacieho a areálového hľadiska* (2003) a dvoma štúdiami o nemeckých prameňoch gramatického diela A. Bernoláka: *Schögelova Grammatica Germanica a Bernolákov gramatické spisy a Nový pohľad do autorskej dielne A. Bernoláka* (2005). Väčší je jeho prínos posledných rokov v oblasti onomastiky, keď okrem iných publikoval v Jazykovednom časopise mimoriadne cennú teoretickú štúdiu *Pragmatikolingvistické*

metódy a problematika v onomastike (2004) a v monote-matickom zborníku (*Jazykové kategórie v teórii a praxi*) rozsiahlu tridsaťstranovú monografickú štúdiu *Morfologické kategórie vlastných mien* (2005). V nej syntetizoval svoje staršie myšlienky a úvahy o gramatických vlastnostiach vlastných mien a systematizoval morfologické gramatické kategórie vlastných mien, spôsoby skloňovania jednotlivých druhov proprií, o onymizácii, transonymizácii a o apelativizácii vlastných mien. Prof. V. Blanár vo svojej mimoriadnej vedeckej aktivite i popri svojich osemdesiatich piatich rokoch pokračuje naďalej bez ustania. Sleduje najnovšie vedecké výsledky najmä z oblasti teórie výskumu vlastných mien a onymických sústav a z oblasti lexikológie a semaziológie a sám ďalej rozvíja, prehlbuje a syntetizuje výsledky svojich doterajších výskumných prác v tejto vednej oblasti. Pritom sa neuspokojuje s doteraz dosiahnutými výsledkami, ale neúnavne ďalej pokračuje vo vedeckovýskumnej práci, ktorá sa v pravom zmysle slova stala náplňou jeho plodného života.

Ostáva iba znovu zaželať *Mnoga leta!* a dostatok životnej energie s nádejou, že sa naše terajšie úprimné želania splnia tak, ako sa splnili predchádzajúce.

Dobré zdravie, pán profesor!

Milan Majtán

Slavomír Wollman (3. 8. 1925)

Prof. PhDr. Slavomír Wollman, DrSc., se právom zařazuje mezi přední české a slovenské literárněvědné slavisty, literární teoretiky a komparatisty. Svým životním osudem i vědeckým dílem ztělesňuje nejlepší tradice česko-slovenské literární vědy, která se prosadila v evropském kontextu.

Slavomír Wollman se narodil 3. 8. 1925 v Bratislavě v rodině jedné z nejvýznamnějších osobností české meziválečné slavistiky a komparatistiky Franka Wollmana (1888-1969), který v té době přednášel jako docent na Univerzitě Komenského v Bratislavě, a matky Niny Fajnorové-Daxnerové (1902-1985), slovenské publicistky a průkopnice ženského hnutí v meziválečném Československu. Kořeny matčiny rodu jsou spjaté s nejvýznamnějšími slovenskými obrozeneckými rodinami: s Hodžovými, Hurbanovými, Jurkovičovými, Daxnerovými; Wollman byl v příbuzenském vztahu s M. Figulí, I. Déresem, přímým prastrýcem z matčiny strany byl M. R. Štefánek. (Srv. Vstupujeme do nového baroka. Hovoríme s literárním teoretikem Slavomírem Wollmanem. Zhovára sa

Anna Mikušřáková. Literárny týždenník 5, 1992, ř. 26, s. 1 a 10-11. Dále Kaviarne patrili ku kultúrnym centrám. Rozhovor so Slavomírom Wollmanom o starej Bratislave. Pripravila Anna Mikušřáková. Romboid 32, 1997, ř. 8, s. 29-33. Rodinnými svazky S. Wollmana se zabývá Jozef Hvišř ve studii Inšpirácia nadväznosti (Ku komparatívnej koncepcii Slavomíra Wollmana). In: řesko-slovenská vzájemnosť a nevzájemnosť, Ed. Ivo Pospíšil a Miloš Zelenka. Brno 2000, s. 28-33.) Jména Wollmanových předků uherská policie zapsala na řernou listinu 526 hlavních odpůřců mařarizace Horních Uher.

Mladý Slavomír až do roku 1940 řil na Slovensku, poté přišel do protektorátu řech a Moravy, záhy se však vrátil na Slovensko, kde prožil hlavní válečná léta. Je málo známým faktem, ře vzpomínky na Wollmanovo řetství beletristicky zachytila jeho matka Nina (vl. jménem Anna) v prózách *Slávko v Tatrách* (1936) a *Slávko poznává svet* (1938). Po osvobození v roce 1945 absolvoval slavistiku a ruštinu na FF UK v Praze, studia zakončil v roce 1949 doktorátem a téhož roku od 1. září nastoupil jako vědecký pracovník do Slovenského ústavu a jako sekretář do redakce Slavie, v níž pracoval více než padesát pět let a z ní řil roku 2004 neřekaně odvolán z funkce řéfredaktora. Svou vědeckou dráhu zahájil výzkumem slovenského a zejména ruského dramatu v 18. a 19. století, záhy svou pozornost obrátil na výzkum metodologických otázek starší ruské literatury. Ve své první monografii *Slovo o pluku Igorově jako umělecké řilo* (Praha 1958) detailně interpretoval klíčovou památku ruských řejin jako estetický artefakt.

Od řelomu 50. a 60. let řežiště Wollmanova zájmu se soustředřovalo převážně na komparativní problematiku slovenských literatur, což vyplynulo mj. i ře skutečnosti, ře od roku 1957 působil jako sekretář řeského komitětu slavistů a později v letech 1963-1970 vykonával funkci sekretáře Mezinárodního komitětu slavistů. V 60. letech pracoval po zrušení Slovenského ústavu v roce 1963 v jeho nástupnických institucích až do vytvoření Ústavu pro řeskou a světovou literaturu řSAV, v němž poté zastával funkci zástupce ředitele a vedoucího oddělení slavistiky a komparistiky. V roce 1968 se společně s L. řurovičem, F. V. Marešem ad. podílel na organizaci a úspěšném průběhu 6. mezinárodního kongresu slavistů. Publikoval v řasopisech Slavie, řeská literatura, Slovenská literatura, Slovenský přehled, Slavica Slovaca a zejména v zahraničním vědeckém tisku (Itálie, Německo, Rakousko, Polsko, Rusko, Francie, Bulharsko ad.), editoval celkem řevět sborníků k mezinárodním kongresům slavistů, nejnověji sb. *řeská slavistika 1998*. (Bibliografie S. Wollmana je obsařena v následujících textech: Soupis prací PhDr. Slavomíra Wollmana, řSc., za léta 1948-1985. řest. H. řofřová, ř. řýkorová a A. Vachoušřková. In: Slavica v řeském a slovenském literárním vývoji. Praha 1986, s. 355-373; Soupis prací Slavomíra Wollmana 1986-1994. řest. A. Vachoušřková. In: Slavica in honorem Slavomíri Wollman septuagenarii. Ed. J. Hloušřková aj. Vlášřek: Praha 1995, s. 217-219; Soupis prací Slavomíra Wollmana 1995-1999. řest. Ivo Pospíšil. In: řesko-slovenská vzájemnosť a nevzájemnosť. Ed. Ivo Pospíšil a Miloš Zelenka. Brno 2000, s. 13-14. Tyto sborníky byly vydány na počest Slavomíra Wollmana.) V roce 1986 se stal ředsedou Mezinárodní asociace pro studium

a šířeni slovanských kultur při UNESCO. V letech 1988-1993 zastával funkci ředsedy Mezinárodního komitětu slavistů, později místopředsedy a až do roku 1998 působil v řele řeského komitětu slavistů, který byl založen v roce 1990. Po rezignaci ře všech oficiálních funkcích – již jako řestný řlen Mezinárodního komitětu slavistů – inicioval založení řeské asociace slavistů v roce 2004, která se stala nástupnickou organizací řeského komitětu slavistů a která má své řegalní zastoupení jako autonomní právní subjekt v Mezinárodním komitětu slavistů.

S. Wollman vedle akademického úvazku paralelně přednášel v letech 1965-1998 starší řeskou literaturu a srovnávací řejiny slovanských literatur na FF UK v Praze, vedle toho jako hostující řrofesor vyučoval na Kalifornské univerzitě v Los Angeles a v letech 1992-1994 na univerzitě ve Vídni, kam jej pozval slavný řeský paleoslavenista F. V. Mareš. V monografii *Porovnávací metoda v literárnej vede* (Bratislava 1988) napsané po slovensky zmapoval soudobý stav teoretického myšlení o komparatistice a především se věnoval historické poetice, řánřům slovanských literatur, funkcím systémů v literární historii a otáze řenerální literatury. Tou se zabýval i v práci vydané v Itálii *La storia dei generi letterari* (Bergamo 1990), kde terminologicky a sémanticky obhajoval řenerální literaturu jako řeálný řezultát empiricky průkazného mezinárodního souboru faktů a souvislostí. Monografie *řeská škola literární komparistiky* (Praha 1989) zmapovala vývoj a kontinuitu řeského komparativního myšlení od nejstarších dob až po řsoučasnost. Zatímco jeho slovenský kolega Dionýz řurišin úspěšně narušoval teorémy klasické komparistiky, Slavomír Wollman konkretizuje literárněhistorickou precizní argumentaci a širokou heuristickou bází řosavadní postupy, které inovuje a sémanticky aktualizuje.

Slavomír Wollman se podílel na obnovení Slovenského ústavu v roce 1992 jako koordinačního centra řeské slavistiky, který 1. 1. 1998 získal právní subjektivitu ve svazku Akademie věd řeské republiky. Spolu s ředitelem Slovenského ústavu řrof. A. Měšťanem (1930-2004) systematicky budoval oddělení literárněvědné slavistiky a participoval na projektech analyzujících ohlas východoslovanských, řihoslovanských a řapadoslovanských literatur v řeském písemnictví. Jeho řředčasný odchod jako nejvýraznější mezinárodně uznávané vědecké autority ze Slovenského ústavu, kde řeště v letech 1998-2002 vykonával funkci ředsedy vědecké rady, znamenal faktický zánik literární vědy postavené na vědeckých osobnostech a vědeckých řkritérii v této instituci a přispěl k celkové řrizi pražské slavistiky. Rovněž jeho odvoláním z postu řéfredaktora Slavie v roce 2004 skončila slavná tradice autonomního vedení tohoto řasopisu, který se od dob M. Murka, řjemuž pomyslnou řtařetu počátkem 20. let 20. století řředal samotný V. Jagić, řřídil ryze vědeckými potřebami oboru a dokázal odolávat nejřřůznějším ideologickým tlakům.

Ačkoli je Wollmanova řadatelská řozhlednost, řchopnost teoretického myšlení a všestřanná erudice oceňována zejména v zahraničí, nadále vědecky publikuje, aktivně se účastní řonferencí, konzultuje s později narozenými kolegy, především však připravuje k vydání svou komparativní syntězu *Slovanské literatury ve střední Evropě*.

Miloš Zelenka

Vyšiel prvý zväzok nového bulharsko-slovenského slovníka:

KOŠKOVÁ, M. a kol.: Bulharsko-slovenský slovník. I. (A-K). Hl. red. V. Kiuvlieva-Mišajkova a D. Kollár. Bratislava : Slavistický kabinet SAV 2004. 709 s.

Nový slovník je prvým bulharsko-slovenským slovníkom tohto typu a rozsahu. Ide o viacväzbový slovník (vyšiel 1. zväzok, predpokladajú sa ešte ďalšie dva), založený na vedeckej konfrontácii dvoch príbuzných jazykov v celom ich rozsahu, t. j. nielen systémom slovnej zásoby, ale aj jej lexikálnych jednotiek v rovine sémantickej štruktúry slova a sémanticko-syntaktickej kompatibility, gramatiky, štýlového rozvrstvenia jazyka, jeho funkčných rovin a tiež z hľadiska fungovania týchto systémov v reči. Hoci sa v úvode tento slovník radí k strednému typu, už sám rozsah prvého zväzku nasvedčuje, že napriek pôvodnému zámeru nadobudne charakter veľkého slovníka, o to viac, že toto lexikografické dielo „relatívne úplne zachytáva základnú slovnú zásobu súčasnej spisovnej bulharčiny“ (s. 3).

Slovník vznikol na pôde Slavistického kabinetu Slovenskej akadémie vied (teraz Slavistický ústav Jána Stanislava SAV) ako gestorského pracoviska a za účasti domácich a zahraničných spolupracovníkov (Fif UK, Ústav bulharského jazyka Bulharskej akadémie vied).

Slovník vzniká v čase prudkých zmien vo vývojových tendenciách všetkých jazykov, súvisiacich s rozvojom vedy a techniky, s globalizáciou sveta, s rozvojom medzinárodných a medzijazykových kontaktov, s novým vzťahom k spoločenským hodnotám, vrátane hodnôt jazykových, napr. k jazykovým normám, čo sa prejavuje v profesionalizácii a internacionalizácii jazyka, v stieraní rozdielov medzi jazykovými štýlmi a dokonca v ignorovaní platných jazykových noriem. Tieto skutočnosti veľmi sťažujú tak prácu s prameňmi (najmä s ich vyhľadávaním, hodnotením a zaujatím jednoznačného stanoviska k sporným otázkam), ako aj s lexikografickým spracovaním jazykového materiálu (z hľadiska lexikografickej teórie a zvolenej koncepcie).

Napriek všetkým týmto a mnohým ďalším, najmä organizačným ťažkostiam (spolupráca a deľba práce medzi domácimi a zahraničnými spolupracovníkmi), môžeme konštatovať, že prvý diel Bulharsko-slovenského slovníka (autori: M. Dobříková, G. Đulgerova, M. Košková, N. Nikolova; hlavní redaktori: prof. V. Kiuvlieva-Mišajkova, doc. D. Kollár) potvrdzuje vysokú teoretickú úroveň slovenskej lexikografie, dôsledne naplňa zvolenú náročnú koncepciu slovníka. V nemalej miere prináša aj cenný jazykový materiál, dopĺňajúci naše poznatky o súčasnej bulharčine a diani v jej slovnej zásobe, obohacuje náš pohľad na konfrontáciu príbuzných jazykov ako celku i na konfrontáciu vývoja ich slovnej zásoby v podmienkach medzinárodnej komunikácie a je závažným prínosom k slovenskej dvojazyčnej lexikografii.

Metodologicky a koncepcne autori slovníka vedome nadväzujú na tradície slovenskej dvojazyčnej lexikografie, na uznávané výsledky bratislavskej lexikografickej školy, uplatňujúcej princíp prekladového ekvivalentu.

Ten vychádza z toho, že prekladový slovník je sústavnou konfrontáciou dvoch systémov a že teda sémanticko-syntaktické spracovanie heslového slova (vyčleňovanie významov a ilustrácia ich textového použitia) musí byť výsledkom konfrontácie celých jazykových systémov, chápaných v jednote jazyka a jeho rečovej realizácie. Heslové slovo sa tu vníma ako reprezentant lexikálneho systému, realizujúceho svoj význam v rečovom kontexte. Preto k jeho základnej výbave patrí nielen jeho foneticko-morfologická charakteristika (výslovnosť, určujúce gramatické tvary a príslušnosť k slovnému druhu), tzv. gramatický aparát, ale aj ilustrácia jeho sémanticko-syntaktickej kompatibility, t. j. spätosti s inými slovami v procese reči, ktorá je určujúcim faktorom stanovenia prekladového ekvivalentu.

Prínos takéhoto prístupu sa prejavuje nielen v rovine jazykovej praxe (dvojazyčný slovník ako prekladateľská pomôcka), ale aj v rovine teoretickej – konfrontácia ako výskumná metóda. Konfrontačný pohľad na dva jazykové systémy totiž stavia do nového svetla ich jazykovú štruktúru a umožňuje ich hlbšie poznanie. Reflektuje systém východiskového jazyka cez prizmu cieľového jazyka. V tomto ohľade slovník znamená aj ďalšie obohatenie konfrontačnej lingvistiky ako takej a zároveň je aj cenným vkladom do dvojazyčnej lexikografie. Prináša nové podnety jednak pre všeobecnú koncepciu a zásady spracovania dvojazyčných slovníkov, jednak pre spracovanie ďalších zväzkov tohto diela.

Osobitne treba vyzdvihnúť aktuálny výber slovnej zásoby (heslár), podrobné rozpracovanie významovej štruktúry hesla, primeranú ilustráciu sémantickej a syntaktickej spätosti heslového slova, výstižnosť a jazykovú správnosť prekladových ekvivalentov a bohaté zastúpenie frazeológie.

Pri koncipovaní slovníka tohto typu je veľmi dôležitý výber lexikálnych jednotiek, pretože by v ňom mali byť zastúpené všetky štýlové roviny (neologizmy, historizmy, odborné termíny, slangové výrazy a pod.). Autorka túto špecifickú úlohu zvládla veľmi dobre. O odborných kvalitách slovníka svedčí aj to, že bol medzinárodnou porotou Jednoty tlmočníkov a prekladateľov ocenený prvou cenou v súťaži *Slovník roka 2004*. K tomuto veľkému úspechu celého autorského kolektívu, predovšetkým jeho vedúcej, môžeme úprimne zablahoželat' a zdôrazniť teoretický prínos výsledkov tejto konfrontácie bulharsko-slovenskej slovnej zásoby aj pre všeobecnú lexikologickú teóriu.

Tatiana Grigorjanová

STOLIČNÁ-MIKOLAJOVÁ, R.: Jedlo ako kľúč ku kultúre. Geneticko-historické a sémantické aspekty nášho stravovania.

Martin : Matica slovenská 2004, 166 s.

Výsledkom dlhoročného záujmu slovenskej etnológie o problematiku ľudovej stravy je nová knižná publikácia Rastislavy Stoličnej-Mikolajovej *Jedlo ako kľúč ku kultúre. Geneticko-historické a sémantické aspekty nášho*

stravovania. Krátko po vydaní úspešného populárno-náučného spracovania ľudovej stravy *Slovenský rok. Receptár na dni sviatočné a všedné i pôstne*, popredná slovenská etnografka, špecialistka na oblasť kulinárnej kultúry zaujala skôr odbornou verejnosť, hoci recenzovaná publikácia lákavou tematikou a prístupným štýlom zaujme aj neodborníkov. Autorka ňou nadväzuje na svoje dve predošlé vedecké monografie (Jedlá a nápoje našich predkov 1991, Kuchyňa našich predkov 2002), kde spracúva výsledky systematického etnografického zberu v regiónoch Slovenska realizovaného v rámci prác na Etnografickom atlase Slovenska. Veľkým množstvom publikovaných štúdií, vystúpeniami na vedeckých fórach prezentuje Rastislava Stoličnú slovenskú etnológiu aj v medzinárodnom kontexte, pričom nezanedbateľná je aj vynikajúco zvládnutá úloha pri popularizácii vedeckých poznatkov medzi širokou verejnosťou prostredníctvom početných vystúpení v slovenských médiách.

Na prvom mieste treba vyzdvihnúť multidisciplinárny prístup autorky k skúmanej problematike. Skorší záujem biologických, medicínskych a chemických vied o výskum stravy ako základnej energetickej zásobnice v živote človeka si nevšimal jedlo v systéme sociálnych, psychologických a kultúrnych vzťahov, ktoré sú výrazne regionálne a etnicky diferencované. Rastislava Stoličná-Mikolajová v recenzovanej monografii sprostredkúva diachrónny pohľad na charakter a jednotlivé zložky systému stravovania na Slovensku a začleňuje tak jedlo, jeho prípravu, zvyky, stolovanie a pod. do kultúrneho systému nášho národného spoločenstva. Vo vstupnej kapitole autorka približuje čitateľom kľúčové momenty z dejín vedeckého záujmu o problematiku stravovania obyvateľov Slovenska v domácom i európskom kontexte. Presne sformulované základné ciele a aspekty etnografického výskumu kulinárnej kultúry na Slovensku naznačujú, akú koncepciu si vybrala autorka pri zostavovaní monografie.

Základ práce tvorí výber samostatných vedeckých štúdií, prostredníctvom ktorých Rastislava Stoličná-Mikolajová demonštruje rôznorodosť metodických prístupov a interpretačných pohľadov pri výskume stravy, akými sa súčasná etnografická veda zaoberá. Jednotlivé štúdie autorka upravila z formálnej a obsahovej stránky tak, že pôsobia ako samostatné uzavreté kapitoly. Úvod hlavnej časti monografie je venovaný otázkam stravovacieho poriadku – režimu jedenia, obsahu a pomenovaniu jednotlivých jedení počas dňa, týždňa a roka v závislosti od meniacich sa ročných období i cirkovných stanovených noriem. Svoje tvrdenia autorka podopiera odkazmi na výsledky terénneho výskumu realizovaného v súvislosti s prípravou Etnografického atlasu Slovenska v prvej polovici 20. storočia, nadväzuje na výskumy starších kolegov, no uvádza aj najnovšie trendy vo vývine kulinárnej kultúry. Nemenej zaujímavé je sledovať stravovaciu štruktúru v rovine jazyka, ktorá neraz prezrádza aj pravdepodobný pôvod a vývin fenoménu. V komparačnom pláne autorka analyzuje pomenovania jedení počas dňa v jednotlivých geneticky príbuzných jazykoch.

Z gnozeologického hľadiska si však dovoľíme poznamenať, že autorka nevyčerpáva celý diapazón jedení počas dňa, všimá si len tri základné jedenia – raňajky, obed a večeru, čo zdôvodňuje skutočnosťou, že výsledky

výskumov dokazujú prítomnosť trichotomickej štruktúry jedenia počas dňa na našom území. Podávanie desiatej a olovrantu autorka poníma ako relatívne nový jav, ktorý má svoje začiatky v novodobom pracovnom režime škôlakov a robotníkov. Priame terénne výskumy pre Etnografický atlas Slovenska z rokov 1971-1975 tiež zaznamenávajú prítomnosť desiatej a olovrantu v jednotlivých regiónoch Slovenska. EAS uvádza aj pomenovania desiatej a olovrantu fungujúce v jednotlivých nárečiach Slovenska – na označenie desiatej slovo *desiata* s príslušnými hláskovými variantmi, *tizoraj*, *juzena*, *predobed*, *olovrant* a ďalšie varianty. Na označenie jedenia medzi obedom a večerou, olovrantu, EAS zaznamenáva výskyt slov *olovrant* s viacerými variantmi, *nešpor*, *užona*, *juzena*, *svačina*, *havránka* a ďalšie varianty (Etnografický atlas Slovenska. Bratislava : Etnografický ústav SAV, Slovenská kartografia 1990, s. 38). Mimoriadne zaujímavé by však bolo z jazykového hľadiska sledovať etymologický pôvod a vývin týchto nárečových pomenovaní. Touto otázkou sa zaoberá Šimon Ondruš v knihe *Odtajnené trezory slov* (Martin : Matica slovenská 2000, s. 196-201). Možno práve jazykovo zameraný výskum by pomohol časovo ohraničiť rozšírenie týchto javov v našom priestore. Ľudové prozaické texty Samuela Cambla zozbierané pre potreby dialektologického výskumu v rokoch 1892-1905 v lokalitách východného Slovenska prinášajú dôkazy o používaní nárečových slov *olovrant* (Cambel, S.: Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. Turčiansky Svätý Martin 1906, s. 369), *ovrant* (s. 429) s jasne vyhradenou sémantikou, ktorá zodpovedá súčasnemu významu slova *olovrant*, označuje teda jedenie medzi obedom a večerou. Prirodzene, že naši predkovia nemali čas jedenia štruktúrovaný tak ako my v súčasnosti, no dôkazom skoršieho fungovania desiatej a olovrantu na našom území je aj prítomnosť starších pomenovaní v jazyku.

Na viacerých miestach monografie autorka v širšom sociálno-kultúrnom kontexte uvažuje o pôvode jednotlivých stravovacích návykov v ľudovom prostredí. Režim jedenia počas týždňa a v priebehu roka okrem iných noriem ovplyvňovali predovšetkým cirkové predpísané pôstne obdobia a niektoré významnejšie kresťanské sviatky, ktoré boli spojené aj s konzumáciou symbolických jedál. Aj napriek tomu, že autorka práce venuje osobitnú kapitolu etnickým, sociálnym a náboženským vplyvom na charakter tradičnej stravy na Slovensku (s. 116-126), dovoľíme si poznamenať, že nemožno podceňovať prítomnosť dvoch obradových tradícií (východnej a západnej), predovšetkým v hraničných oblastiach východného Slovenska, kde sa prelínajú spomínaných kultúrnych fenoménov prejavuje najmarkantnejšie. Autorka síce upozorňuje na prítomnosť rozličných konfesionálnych spoločenstiev na Slovensku, poukazuje aj na niektoré rozdiely pri dodržiavaní cirkevných noriem v súvislosti so stravou, no pri hodnotení viacerých javov sa nevyhla paušalizovanej unifikácii s väčšinou západnou obradovou tradíciou. Pre východné, byzantsko-slovenské prostredie (patrí doň pravoslávni a gréckokatolícki veriaci), je charakteristický osobitý (prísnejší) pôstny režim, čo autorka monografie správne pripomína (s. 112, 125). Nemožno však súhlasiť so zovšeobecnením časového ohraničenia dvoch dlhšie trvajúcich pôstnych období počas roka – predvianočné-

ho (Advent) a predveľkonočného (Veľký pôst), ktoré východná cirkev vymedzuje rozdielne. Pripravným obdobím pred sviatkom Narodenia nášho Pána Ježiša Krista je v byzantskej cirkvi tzv. *Filipovka*, pretože sa začína deň po sviatku sv. apoštola Filipa, 15. novembra. Často sa však *Filipovka* zamieňa s predvianočným pôstnym obdobím u rímskokatolíkov – s Adventom. Usmernenia pre tento 40-dňový pôst v období *Filipovky* sú omnoho zhovievavejšie ako v čase predveľkonočného Veľkého pôstu. Katolícki byzantskí biskupi dokonca v roku 1966 v Amerike prijali redukovaný čas pôstu, ktorého začiatok stanovili na 10. december, no čo sa týka bohoslužobných textov, prípravné obdobie pred Vianocami sa v byzantsko-slovanskom obrade začína práve 15. decembra.

Sviatok Kristovho vzkriesenia v cirkvi východného rítu predchádza Veľký pôst, v súlade s tradíciou západnej cirkvi. Východní kresťania sa však už počas tzv. predpôstneho obdobia postia. Po *mäsopôstnej nedeli* (dva týždne pred začiatkom Veľkého pôstu) sa začínajú zdržiavať od jedenia mäsa a o týždeň neskôr, po *Syropôstnej nedeli*, sa odriekali aj od mlieka a vajec. Aj keď uvedené dve nedele spadajú ešte do predpôstneho obdobia, kresťania byzantsko-slovanského obradu ich pokladajú za súčasť prípravy na veľkonočné sviatky. Veľký pôst sa začína v pondelok po syropôstnej nedeli, teda nie na Popolcovú stredú, ako je zvykom v západnom obrade.

Až podnes zaujíma kresťanská cirkev východného obradu iné stanovisko ku konzumácii chladnokrvných živočíchov (rýb), mlieka, vajec počas pôstnych období. Ani jedenie oblatky pri štedrovečernom stole nepatrí k symbolickým pokrmom gréckokatolíckych či pravoslávnych veriacich na východnom Slovensku. Konzumácia oblatky, ktorú autorka lokalizuje na územie stredného a západného Slovenska (s. 88), sa praktizuje aj na východnom Slovensku, v rodinách rímskokatolíckych veriacich. Skutočnosť, že tento jav nie je rozšírený medzi veriacimi východného obradu na východe Slovenska, možno vysvetľovať aj tak, že u kresťanov východného obradu je zaužívaný iný spôsob prijímania. Nerealizuje sa v podobe hostie, ale veriaci prijímajú čiastočku nekvaseného chleba a vína, do ktorého kňaz pridáva teplú vodu ako symbol živého Krista. Aj keď sme siedomi väčšinového postavenia západného typu kresťanstva na našom území, bolo by pre čitateľa iste zaujímavé dozvedieť sa viac o špecifikách a tradíciách všetkých u nás existujúcich konfesionálnych spoločností.

Je nesporné, že v súčasnosti ľudia aj na dedinách pod vplyvom viacerých činiteľov upúšťajú od dodržiavania cirkevných pôstnych noriem, no nemožno celkom súhlasiť s tvrdením, že od polovice 20. storočia sa pôstne obdobia začali oficiálne (teda cirkvou) skracovať, čo viedlo až k redukcii predveľkonočného pôstu na Popolcovú stredú a Veľký piatok a v predvianočnom období na dodržiavanie pôstu len počas Štedrého dňa, ako o tom autorka píše na strane 35. Hoci na pôde rímskokatolíckej cirkvi došlo za posledné polstoročie k zmierienu pôstov, sme presvedčení o tom, že v ľudovom prostredí nešlo o radikálne zmeny v spôsobe prežívania pôstov. Prikláňame sa k názoru, že v ľudovom prostredí nielen u veriacich byzantsko-slovanského obradu, ale aj medzi príslušníkmi rímskokatolíckej cirkvi sa podnes zachováva pôstna disciplína. Iná situácia je u protestantov,

ktorí celkom odstúpili od pôstov (zdražanlivosť od mäsa si zachovali iba na Veľký piatok).

Pre multikultúrny región, akým východné Slovensko nepochybne je, platí istá forma medzikultúrnej výmeny a pôsobenia jednej tradície na druhú. Preberanie javov väčšinovej tradície do kultúrneho komplexu menšinovej skupiny je častejší prípad. Známe sú však aj prevzatia z menšinovej tradície cirkvi byzantsko-slovanského obradu do nábožensko-kultúrnej tradície väčšinovej západnej cirkvi v zmiešaných regiónoch na východnom Slovensku. Najmarkantnejším príkladom je svätenie veľkonočných jedál na Vzkriesenie aj v latinských chrámoch v obradovo zmiešanom prostredí, či posvätenie ozimín na svätého Juraja, posvätenie plodov na sviatok Narodenia Bohorodičky a pod. Všetky spomínané úkony pochádzajú z bohoslužobných obradov východnej cirkvi a postupne ich prijímali aj príslušníci rímskokatolíckej cirkvi. Na margo tvrdenia Rastislavy Stoličnej (s. 125), že svätenie jedál na Vzkriesenie v kostole patrí k veľkonočným tradíciám Slovákov, podotýkame, že tento zvyk v západnom obradovom prostredí, teda v rímskokatolíckych chrámoch, je obmedzený predovšetkým na región východného Slovenska, kde prenikol práve pôsobením tradície byzantského obradu v konfesionálne zmiešanom prostredí.

Rastislava Stoličná upozorňuje na niektoré symbolické úkony súvisiace so stravou v prostredí kresťanov východného obradu na Slovensku, ako je napríklad rozbiť vajčiek ráno v deň Vzkriesenia. Ide síce o zvyk zaužívaný medzi veriacimi byzantského obradu, no vo východoslovenskom priestore nie je známy; praktizuje sa u južných a východných Slovanov. Podobne by sme mohli uvažovať aj o ostatných zvykoch pri stravovaní počas sviatkov, ktoré Rastislava Stoličná preberá z monografie I. Barera a T. Steina (s. 112). Ukazuje sa, že v takomto prípade je užitočnejšie siahnuť po práci autochtónneho znalca tohto typu kultúry. Všeobecne sa dá povedať, že popri etnických a sociálnych faktoroch predovšetkým kresťanstvo zasiahlo do profilovania charakteru ľudovej stravy na našom území, a práve preto je pri interpretácii javov ľudovej kulinárie nevyhnutný interdisciplinárny prístup a využitie nielen poznatkov z príbuzných vied – teológie, religionistiky, sociológie či jazykovedy.

Veľká pozornosť sa v práci venuje významu všetkých druhov obilnín a strukovín, ako rozhodujúcich vysokoenergetických zložiek výživy ľudstva, ktoré v kultúrnom systéme našich predkov mali a podnes majú aj význam symbolizujúci želanú prosperitu. V podmienkach súčasných globalizačných a integračných tendencií vysoko hodnotíme kapitolu o jedle ako etnoidentifikačnom znaku. V prípade Slovenska ide o bryndzové halušky, ktoré v slovenskej kulinárii zaujímajú pozíciu jedného z národných a etnoidentifikačných symbolov. Autorka púťavým a jednoduchým jazykom vysvetľuje procesy formovania národnej kuchyne a príčiny kľúčového postavenia bryndzových halušiek v celonárodnom kontexte, jedla, ktoré bolo vlastné len určitému regiónu Slovenska a len istej sociálnej vrstve.

Prostredníctvom uvedenej publikácie dostávame možnosť pozorovať vývin kulinárnych tradícií Slovákov v nepretržitom procese od súčasného stredoveku až po moderné tendencie internacionalizácie a „mekdonaldizá-

cie“ spoločnosti. V monografii Rastislavy Stoličnej-Mikolajovej jedlo prestáva byť iba záležitosťou základných ľudských inštinktov poskytujúcich organizmu životne dôležité látky, no stáva sa zrkadlom kultúrneho systému nášho národného spoločenstva, ktorého originalitu a špecifickosť treba zachovať aj pre budúce generácie.

Katarína Žeňuchová

KRAWCZYK-TYRPA, A.: Tabu w dialektach polskich.

Bydgoszcz : Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego 2001. 345 s.

Fenoméni známy pod názvom tabu vzbudzuje pozornosť rôznych spoločenskovedných disciplín, ako sú antropológia, etnológia, religionistika, sociálna psychológia a i. Monografia poľskej dialektologičky Anny Krawczykovej-Tyrpovej je venovaná jeho lingvistickým aspektom, ktoré sa skúmajú na materiáli poľských nárečí.

Úvodná časť publikácie (s. 13-22), prinášajúca prehľad teoretických otázok súvisiacich s fenoménom tabu (a s ním úzko spojeným fenoménom eufemizácie), je pomerne stručná; autorka v tejto súvislosti odkazuje na príslušné kapitoly v práci poľskej lingvistky Anny Dąbrowskej *Eufemizmy współczesnego języka polskiego* (Wrocław 1993). Jazykový tabu sa v recenzovanej monografii definuje ako „społecznie usankcjonowany zakaz mówienia o czymś lub wywiadania pewnych wyrazów“ (s. 14).

V rámci fenoménu tabu autorka rozlišuje dve kategórie: – 1. Archaické, resp. prvotné tabu sa vzťahuje na entity nepatriace do ľudskej spoločnosti (prírodné či nadprírodné javy, sily a pod.), jeho vznik súvisí s rôznymi archaickými predstavami (napr. totožnosť vecí a jej názvu; antropomorfizácia živých bytostí aj neživých predmetov, prejavujúca sa o. i. vierou, že sú schopné rozumieť ľudskej reči, atď.) a z psychologického hľadiska je motivované strachom. – 2. Novodobé tabu vyplýva z aktuálnych spoločenských konvencií a jeho psychologickým východiskom je hanba hovoriť o istých témach v ľudskej spoločnosti (porov. s. 18).

Samostatná kapitola je venovaná metodologickým otázkam týkajúcim sa výskumu prejavov tabu v nárečovej lexike (s. 23-31). Lexikálny materiál dialektov môže byť zvlášť zaujímavý vzhľadom na kultúrne pozadie ich nositeľov (blízky kontakt s prírodou, tradičné zamestnania súvisiace s poľnohospodárstvom, nízka vzdelanostná úroveň a pod.); z kulturológického hľadiska tu autorka predpokladá „istnienie wspólnej mieszkankom wsi mentalności, której odbiciem są fakty leksykalne niezależne od różnic między dialektami“ (s. 25). Zvláštnu pozornosť venuje aj spôsobom identifikácie relevantného materiálu v prameňoch (nárečové slovníky, dialektologické štúdie a i.); okrem explicitných upozornení uvádzaných dialektológmi môžu o prítomnosti tabu svedčiť aj neutralizujúce formuly sprevádzajúce použitie nejakého výrazu, formálne obmeny slov a pod. Zaujímavé sú autorkine úvahy v súvislosti s bohatými synonymickými radmi, aké

neraz existujú pri slovách s „problematickým“ významom (v autorkinom korpuse je napr. 63 výrazov pre zajaca, okolo 150 označení nemravnej ženy a vyše 200 názvov diabla – s. 29). Nemálo výrazov mohlo podľa nej vzniknúť i v dôsledku tendencie k eufemizácii; slová pôvodne utvorené ako eufemizmy časom zovšednievajú, ich melioratívny charakter sa prestáva pociťovať, a preto dochádza k pribežnému vzniku nových eufemizmov.

Vlastná analýza lexikálneho materiálu poľských nárečí je predmetom dvoch kapitol. – Materiál súvisiaci s pôsobením archaického tabu (s. 33-110) je rozdelený do šiestich sémantických okruhov, ktorými sú Boh (ďalšie tematické členenie: Boh, Ježiš, Kristus, Kristove rany, krucifix, Panna Mária, kňaz, svätec, výraz *sakrament* a jeho deriváty), démoni (diabol, duchovia a pod.), čary, smrť, choroby (choroba všeobecne; z konkrétnych ochorení cholera, horúčka, epilepsia) a príroda (blesk, mrak, rôzne zvieratá). – V kapitole venovanej prejavom novodobého tabu (s. 111-222) sa analyzuje lexika súvisiaca s oblasťou sexuality (v aspektoch fyziologických i spoločenských, napr. označenia slobodnej matky, nemanželského dieťaťa a pod.), nečistoty (vykonávanie fyziologických potrieb, hmyz), ako aj s ľudskými nedostatkami a morálnymi priestupkami (hlúposť, šialenstvo, kľamstvo, alkoholizmus, krádež, vražda, bitie, väzenie).

Syntetizujúcu charakteristiku analyzovaného jazykového materiálu prinášajú nasledujúce dve kapitoly. – Kapitola s príznačným názvom *Lepsze lub inne* (s. 223-244) opisuje mechanizmy tvorby eufemizmov nahrádzajúcich tabuizované výrazy. Autorka tu rozlišuje dve základné skupiny: 1. vlastné eufemizmy ako výrazy s pozitívnu axiologickou charakteristikou designátu (napr. zrobnneniny: *cholierka*, *śmierciczka*; deriváty od adjektíva *dobry*; používanie vlastných mien typu *Maciek*, „zajac“; diabol“ či výrazov označujúcich príbuzenské vzťahy: napr. *ciotka* „teta“ má v poľských dialektoch až osem významov eufemistického charakteru, atď.); 2. náhrady pôvodného tabuizovaného výrazu či spojenia, ktorých primárnym cieľom je vyhnúť sa jeho použitiu a vyššie uvedená pozitívna hodnotiacia charakteristika pri nich chýba (napr. formálne modifikácie: *diabel* > *giabel*, *kudiabel*, *diachel*, *dias* a i.; zámena: *ona* „smrť“; medvedica; ženský pohlavný orgán, „*taki*“, „diabol“ a pod.; prenesené použitie výrazov či slovných spojení označujúcich javy z každodenného života: *pieć się rozwalil* – o pôrode, *byłem/oralem/robilem na cudzym polu* – priznanie muža k cudzoložstvu, atď.), ba dokonca sa tu explicitne prejavuje negatívne hodnotenie (*zły*, *nieczysty*, *pogan*, „diabol“ a i.). – V nadväzujúcej kapitole o funkciách tabuových výrazov a ich eufemizmov (s. 245-260) si autorka všimá ich vystupovanie v úlohe vulgarizmov, kľatob, častíc atď.; pozornosť venuje aj neutralizujúcim formulám, ktoré sprevádzajú ich použitie (napr. *nie tu wspominając*, *przepytuję* a pod.).

Recenzovaná monografia o jazykovom tabu v poľských dialektoch nepochybne zaujme predstaviteľov rôznych spoločenských vied, ktoré skúmajú tento mnohoaspektový jav (porov. úvod tejto informácie). Pokiaľ ide o jej podnetnosť pre samu lingvistiku, sme presvedčení, že ju uvitajú nielen záujemcovia o poľskú nárečovú lexiku (z radov profesionálnych dialektológov i širšej verejnosti), ale aj sociolingvisti či jazykovedci pôsobiaci

v sfére etymológie. Je azda všeobecne známe, že etymologický výskum si neraz vyžaduje zohľadňovanie extralingvistickeho kontextu slova; táto zásada sa v plnej miere vzťahuje i na fenomény súvisiace s problematikou recenzovanej publikácie. Etymológovia v nej okrem už spomenutej syntetizujúcej charakteristiky eufemizmov ocenia aj prehľadné usporiadanie relevantnej lexiky podľa jednotlivých tematických okruhov; takáto prezentácia nárečového materiálu (uvedeného aj v indexe na s. 305-345) umožňuje identifikovať sémantické modely existujúce pri príslušných pomenovaniach, ktorých zohľadnenie môže uľahčiť aj etymologizáciu významovo blízkych výrazov v cudzích jazykoch (sémantická typológia). Aj preto hodnotíme monografiu A. Krawczykowej-Tyrpovej ako prácu, ktorá je hodnotná a prínosná nielen z vlastného polonistického, ale aj zo širšieho slavistického hľadiska.

Lubor Králik

VVEDENSKAJA, L. A. – KOLESNIKOV, N. P.: Etimologija. Učebnoje posobije.
Sankt-Peterburg : Izdatel'skij dom „Piter“
2004. 221 s.

Publikácia prof. Ľudmily A. Vvedenskej a prof. Nikolaja P. Kolesnikova, rusistov z Rostovskej štátnej univerzity, je zamýšľaná ako učebná príručka pre študentov ruskej filológie, ktorá má vyplniť existujúcu medzeru v odbornej literatúre. Ako autori upozorňujú v úvode, budúci rusisti získavajú počas vysokoškolského štúdia len veľmi málo poznatkov o etymológii ako samostatnej lingvistickej disciplíne; výsledky etymologického výskumu sú pritom neraz dôležité aj pre fonetiku, morfológiu, lexikológiu, nauku o tvorení slov, frazeológiu či ortografiu (porov. s. 5). Nová učebná príručka má poskytnúť študentom rusistiky „všeobecnú predstavu o etymológii a jej výsledkoch“ (s. 6).

Základným pojmom tejto disciplíny je venovaná úvodná kapitola s názvom *Etimologija a jej druhy* (s. 7-68). Autori v nej poukazujú na rozličné chápanie termínu „etimológia“ v odbornej literatúre (etimológia ako lingvistická disciplína aj ako pôvod slova). Ich výklad sa ďalej sústreďuje na problematiku etymologických výkladov; v rámci vlastnej vedeckej etymológie autori rozlišujú etymológiu skutočnú či definitívnu (*истинная этимология*; napr. v prípade nesporných lexikálnych prevzatí, výrazov odvodených od mien historicky doložených osobností a pod.) a etymológiu hypotetickú, zostávajúcu na určitom stupni pravdepodobnosti (s. 12 n.). V tejto súvislosti sa explicitne zmieňujú aj o chybných etymológiách, t. j. o výkladoch, ktoré nedostatočne zohľadňujú relevantný jazykový materiál (resp. kultúrny kontext) a etymologický výskum časom ukáže ich neudržateľnosť. Ako samostatná kategória sa v publikácii vyčleňuje aj tzv. protivedecká (*антинаучная*) etymológia – sem možno zaradiť výklady, ktorých autori nedostatočne ovládajú metodológiu etymologického výskumu, resp. pokúšajú sa etymologizovať (nevedecky) tak, aby za každú cenu získali vhodné argumenty na podporu svo-

jich teórií. – Ďalší výklad je venovaný fenoménu ľudovej etymológie a blízkym javom, ku ktorým sa v publikácii zaraďuje tzv. pseudoľudová etymológia (*псевдонародная этимология*; takto autori označujú vedomé zmeny slov, ktoré sa využívajú v umeleckej literatúre na zvýšenie expresívnosti textu, charakteristiku postáv a pod.) a detská etymológia; naopak, do sféry ľudovej etymológie nepatria podľa autorov zámeny slov (vrátane paronymických), ich formálne deformácie ani neologizmy. Zvláštna pozornosť sa venuje tzv. pseudoetimológii (resp. okazionalnej etymológii), ktorú autori charakterizujú ako samostatný fenomén; v zmysle ich koncepcie ide o usúvzťažňovanie sémanticky nesúvisiacich výrazov, ktoré je založené len na ich zvukovej blízkosti, neadekvátnej morfematickej segmentácii či sémantickej reinterpretácii (napr. zblížovanie rus. *речь* „reč“ a *речка* „riečka“).

Druhá kapitola (*Etimologické slovníky*, s. 69-98) sa začína informáciou o živote a diele ruského filológa A. Ch. Vostokova, pokladaného za priekopníka etymologického bádania v Rusku. Za ňou nasleduje prehľad dejín ruskej etymologickej lexikografie od začiatku 19. storočia: autori podrobnejšie charakterizujú etymologické slovníky ruštiny od A. G. Preobraženského, M. Vasmera, N. M. Šanského et al. a P. Ja. Černycha, informujú však aj o populárno-vedeckých príručkách tohto druhu. Výklad vhodne dopĺňajú ukážky heslových statí z jednotlivých slovníkov.

Tretia kapitola (*Etimologické aspekty analýzy onymie*, s. 99-116) prináša stručný výklad o klasifikácii proprií a o príznakoch, ktorými sa odlišujú od apelatív; záverečná podkapitola informuje o genetickej stratifikácii ruských osobných mien, ako aj o niektorých typoch sémantickej motivácie ruských priezvisk a zemepisných názvov.

Nasledujúca kapitola s názvom *Didaktický materiál* (s. 117-188) obsahuje 11 textov populárno-vedeckého charakteru, v ktorých sa esejistickým štýlom píše o pôvode rôznych ruských výrazov; zvláštny dôraz sa kladie na slová odvodené od vlastných mien (napr. obchodné značky motivované zemepisnými názvami, rozličné zariadenia pomenované podľa ich vynálezcov, názvy náboženských komunít utvorené na základe mien zakladateľov a pod.). Na túto časť publikácie organicky nadväzujú aj záverečné *Praktické cvičenia* (s. 189-214), kde nachádzame 41 úloh rôzneho stupňa náročnosti, ktoré sú napospol zamerané na tvorivú prácu s etymologickými slovníkmi (úloha č. 31 dokonca predpokladá vypracovanie 13 hesiel pre etymologický slovník určený školákom). Cieľom takýchto cvičení je naučiť čitateľa využívať diela etymologickej lexikografie ako informačné pramene; vďaka takýmto zručnostiam bude vedieť o. i. adekvátne reagovať na rozmanité prípady nevedeckého etymologizovania, s ktorými sa možno nezriedka stretnúť v každodennom živote.

Ako sme už uviedli, primárnou cieľovou skupinou publikácie sú študenti rusistiky (na ruských vysokých školách); z vydavateľskej anotácie sa ďalej dozvedáme, že kniha má slúžiť ako študijná pomôcka pri výučbe predmetu Súčasný ruský jazyk (s. 4). Tým možno podľa všetkého vysvetliť, že v nej nenachádzame explicitný výklad o vlastných metódach etymologického výskumu, aký obsahuje napr. príručka A. Erharta a R. Večerku *Úvod do etymologie* (Praha 1981), a že autori sa zväčša sústreďujú

na rusistické aspekty problematiky, pričom zohľadňujú len domácu lingvistickú produkciu. Tak napr. ak sa na s. 85-86 stretneme so stručnou informáciou o moskovskom slovníku praslovanskej lexiky (Этимологический словарь славянских языков. Православный лексический фонд; в зознаме літэратуры перакупуючо фігуруе len jeho prvých 15 zväzkov, vydaných do r. 1988 – porov. s. 220), očakávali by sme, že autori sa zmienia aj o krakovskom Slovníku praslowiańskom ako lexicografickom projekte podobného typu. Žiaľ, príslušnú informáciu (podobne ako údaje o etymologických slovníkoch iných slovanských, resp. indoeurópskych jazykov) v recenzovanej publikácii nenachádzame, hoci odvolať sa na niektoré zo zmiených diel by mohlo byť vhodné napr. pri výklade o rus. *невеста* „nevesta“ (s. 11-12) či *гортостай* „hranostaj“ (s. 80).

Kniha je napísaná zrozumiteľným štýlom, vďaka ktorému môže byť prístupná aj pre stredoškóľakov a ďalších záujemcov (porov. s. 4); zdá sa však, že úsilie autorov o popularizáciu niekedy vedie k príliš zjednodušujúcej prezentácii problematiky. Tak napr. pri výklade o staroruských osobných menách možno akceptovať formuláciu v štýle „*Добрыня* – от *добръ* (sr. *добрый*, *добро*)“ (s. 114), t. j. bez uvedenia eventuálneho praslovanského etymónu tohto mena, avšak z výkladu typu „*Тимофей* – от гр. *timē* – честь, почет и *theos* – Бог“ (s. 113), kde sa explicitne neuvádza grécke mužské meno *Timotheos*, môže vyplývať, že meno *Тимофей* bolo utvorené (na základe uvedených gréckych substantív) až v starej ruštine. Napriek nespornej čitateľskej atraktivnosti nepokladáme za adekvátne priamočiariu odvodzovať výraz pre hypnózu (rus. *гипноз*) od mena gréckeho boha spánku *Гипна* („Гипносу подчинялись другие боги, так как он был олицетворителем сна... От его имени произошло слово *гипноз*“ – s. 135); gr. *hypnos* „spánok“ sa stalo východiskom nielen pre príslušné teonymum (boh *Hypnos* ako personifikovaná predstava spánku), ale aj pre slovesnú odvodeninu *hypnoō* „uspávam;“ pôvod výrazu *hypnóza* treba hľadať v tejto derivačnej postupnosti – k slovotvorbe porov. gr. *kathypnōsis* „zaspátie“ (Aristoteles), od gr. *kathypnoō* (**kata-* + *hypnoō*) „uspávam; zaspávam.“ Rus. *дантис* „zubný lekár, dentista“ je prevzaté z fr. *dentiste* (foneticky [dãtist]), preto nie je celkom adekvátne uvádzať jeho etymologické východisko v podobe „lat. *dens*, *dentis* – зуб“ (s. 55); podobne nepresne sa etymologizuje aj onymický termín *оримоним* „vlastné meno označujúce les alebo jeho časť“ („греч. *drys* [= *drys* – Л. К.] – дерево“, s. 100), v ktorého prvej časti je akiste gr. *dryma* (n. pl.), *drymos* „(dubový) les;“ odvodené od rovnakého koreňa ako gr. *drys*. Botanický termín *гладиолус* „gladiola“ sa charakterizuje ako výraz gréckej proveniencie („Слово *гладиолус* греческое“ – s. 119); ide tu však o zjavné nedopatrenie, keďže ďalej v texte sa toto slovo správne usúvzťahuje s lat. *gladius* „meč“ („*gladiolus* буквально означает «небольшой меч», – там же). Proti tradičnému odvodzovaniu názvu látky *batist* (rus. *батист*) od mužského mena („тонкая ткань, впервые выделанная мастером Батистом Шамбри, жившим в XIII в.“ – s. 176) možno uviesť aj fundovanú hypotézu, že východiskové fr. *batiste* (staršie *batiche*) je z hľadiska pôvodu derivát od fr. *battre* „biť; trepať (konope, ľan),“

ktorý sa vo francúzštine až druhotne zbližil s mužským menom *Baptiste* (porov. Trésor de la Langue Française Informatisé, <http://atilf.atilf.fr>, s. v. *batiste*).

Publikácia by si vyžadovala dôslednejšiu záverečnú redakciu. Na niektorých miestach vidno, že text knihy vznikol v priebehu dlhšieho časového obdobia: termín „*Ľudová etymológia*“ (nem. *Volksetymologie*) zaviedol nemecký lingvista E. Förstemann v r. 1852, preto na začiatku 21. storočia už nie je korektný údaj, že sa tak stalo „в середине прошлого века“ (s. 34); oficiálny názov *Mongolská ľudová republika* („Из Монгольской Народной Республики несет свои воды река Селенга“ – s. 153) sa prestal používať v r. 1992; azербajdžanské príklady sa na s. 28-29 uvádzajú v cyrilike, hoci tento jazyk používa od 90. rokov minulého storočia latinské písmo. V texte sme zaznamenali viaceré chyby pri uvádzaní lexikálneho materiálu jazykov používajúcich latinu (nem. „*Briefumschlg*“, s. 13; poľ. „*ołówek*“, s. 27; „Acta... Academiae Scientiarum Hungaricae“, s. 29; čes. „*sošovice*“ so zámienou *č ~ ě*, s. 94, a i.). Nejednotne sa (ne)signalizuje kvantita gréckych vokálov („*spelaiōn*“, „*oikeo*“, s. 100; avšak „*timē*“, s. 113; „*alexō*“, s. 112); prípady typu „*ançr*“ (s. 112), „*spathç*“ (s. 119) namiesto gr. *anēr*, *spathē* treba nepochybne pripísať na vrub problémom s používaním rôznych fontov pri počítačovej sadzbe.

Napriek uvedeným pripomienkam možno vysloviť presvedčenie, že recenzovaná publikácia nájde adekvátne uplatnenie pri príprave filológov-rusistov. Jej čitateľ síce nezíska akýsi univerzálny návod či záračný recept, ktorý by mu umožnil ľahko a rýchlo etymologizovať hocikaké slovo (v tejto súvislosti nemožno nepripomenúť, že nič také neexistuje!), zato si však môže utvoriť pomerne slušnú predstavu o mnohoaspektovosti etymologického výskumu, aby si nakoniec oprávnenne povzdychol spolu s autormi: „Нет, не так просто и легко быть этимологом!“ (s. 123)

Lubor Králik

VYKYPĚL, B.: Studie k šlechtickým titulům v germánských, slovanských a baltských jazycích.

Brno : Masarykova univerzita 2004. 237 s.

Publikácia Bohumila Vykypěla, pracovníka etymologického oddelenia brnianskej pobočky Ústavu pro jazyk český Akademie věd ČR, je upravenou verzou autorovej doktorskej dizertácie, vypracovanej pod vedením renomovaného (žiaľ, už nebohého) brnianskeho indoeuropeistu A. Erharta.

Práca má podtitul *Etymologie jako pomocná věda historická*; teoreticko-metodologickým otázkam súvisiacim s takouto aplikáciou etymológie ako lingvistickej disciplíny sa autor venuje v úvodnej kapitole. Pre históriu je podľa neho zvlášť dôležitý slovotvorný aspekt etymologického výskumu, t. j. zistenie sémantickej motivácie slova vo chvíli jeho vzniku; práve sémantická motivácia naznačuje, ktoré prvky v štruktúre príslušného pojmu vy-

jadrovaného daným slovom „sú pro mluvčího relevantní, dostačující k identifikaci“ (s. 17). „Slovo jako pojmenování totiž je výsledkem Mathesiusova... aktu pojmenovávání, a ve své obsahové stránce tak představuje tvůrčí zformování světa. A historik se tak může i z nejmenších sémantických entit, prostřednictvím jazykovědy-etymologa, diskretně dozvědět to, co mu jeho prameny – jako větší sémantické entity – zamlčují“ (s. 17-18). Svoj bádateľský záujem o problematiku šľachtických titulov autor zdôvodňuje poukazom na „dominantní postavení nobiles ve všech předmoderních společnostech“ (s. 18), ktoré napokon podmieňuje aj ich prítomnosť v historických prameňoch; zameranie na germánske, slovanské a baltské jazyky súvisí nielen s faktormi lingvistického charakteru (vzájomné súvislosti v rámci príslušnej terminológie), ale aj s priestorovými a chronologickými atribútmi relevantného jazykového materiálu, umožňujúcich výskum „na menšom priestore v rozsáhlejšom čase“ (tamže).

Vlastné jadro práce pozostáva z troch častí, v ktorých sa analyzujú germánske (s. 20-87), slovanské (s. 88-180) a baltské (s. 181-10) šľachtické tituly. Lexikálny materiál príslušných jazykov je jednotne usporiadaný do kapitol nazvaných *Rex*, *Nobiles* (v baltistickej časti *Nobiles – barones – domini*) a *Dux* (v baltistickej časti *Imperator et alii*); germanistická časť obsahuje aj dodatočnú kapitolu o výrazoch s významom „cisár“ v germánskych jazykoch. Pre potreby tejto informácie sa zameriame len na slavistickú stránku recenzovanej práce; ešte predtým však upozorníme na výklad o germ. **baro* (v konečnom dôsledku východisko aj pre slk. *barón*) či na predloženú etymologickú interpretáciu germ. **grāf(i)ō* (nem. *Graf* „gróf“ a i.), ktorá bola zohľadnená – na základe autorovej staršej publikácie – aj v najnovšom, 24. vydaní klasického etymologického slovníka nemčiny od F. Klugeho (2002).

V kapitole *Rex* v slavistickej časti práce sa analyzujú dvojice titulov **cēsar’b* – **korl’b* a **kǫnēdz’b* – **voldyka*. Kapitola *Nobiles* je rozdelená na dve podkapitoly, kde autor venuje pozornosť titulom, ktoré existovali už v prehistorickom období vývinu Slovanov (**gospodь*, **bol’arinь*, **vitędzь*, **kǫmetь*, **županь* – **gъpanь*, chorv. *bân*), a titulom známym až z čias písanej histórie (staročes. *hrabie*, *šlechta*, *rytieř*, *zeměnin*, *nápravník*, chorv. *plemić*, rus. *дворянин*). Záverečná kapitola *Dux* je venovaná praslov. **vojevoda*.

Výklad o jednotlivých výrazoch autor začína prehľadom ich reflexov, resp. responzií v jednotlivých slovanských jazykoch, za ktorým nasleduje vlastná etymologická analýza. Príslušné výrazy sa interpretujú po všetkých stránkach – autor ich komplexne objasňuje z aspektu foneticko-fonologického, morfonologického, slovotvorného i sémantického, pričom sa kriticky vyrovnáva s existujúcou odbornou literatúrou. Jeho analýza, ktorú nemožno označiť inak ako minucióznou (porov. napr. výklad o praslov. **županь* a čes. *pán* na s. 133-166), citlivo zohľadňuje relevantný historický kontext príslušných sociálnych inštitúcií (napr. cisársky úrad v Rímskej, resp. Byzantskej ríši, vývin privilegovaných štruktúr v Českom kráľovstve a pod.).

Autor venuje patričnú pozornosť aj slovenskej lingvistickej produkcii; okrem syntetických lexikografických diel cituje štúdie viacerých slovenských bádateľov,

ako sú V. Blanár, J. Doruľa, J. Furdík, Š. Ondruš (proti hypotéze o autochtonnosti praslov. **kǫnēdz’b* sa v práci predkladajú fundované námietky – porov. s. 100-101, pozn. 79), arabista J. Pauliny, J. Stanislav či V. Uhlár. Slovenský lexikálny materiál sa adekvátne uvádza pri výklade o praslov. **korl’b* (slk. *kráľ*), **gospodь* (slk. *hospodár*, *Hospodin*), **kǫmetь* (slk. *kmeť*), **županь* (slk. *špán*), **gъpanь* (slk. *pán*); pri prehľade reflexov praslov. **kǫnēdz’b* (s. 98) chýba informácia o slk. *kňaz*, o ktorom sa však autor zmieňuje pri ďalšom výklade o sémantickej evolúcii uvedených výrazov v slovanských jazykoch. V súvislosti s názorom, že význam „duchovný“ v prípade slk. *kňaz* (pôvodne asi „urodený človek; Herr“) mohol vzniknúť pod vplyvom češtiny (s. 100, 154), pripomenieme aj možnosť sémantického posunu „dominus“ > „sacerdos“ v dôsledku zmien, ktoré nastali v čiastkovom lexikálnom systéme PRINCEPS – SACERDOS počas historického vývinu slovenčiny (porov. V. Blanár: Porovnávanie lexiky slovanských jazykov z diachrónneho hľadiska. Bratislava 1993, s. 50). Slovenské responzie by bolo žiaduce uviesť aj v rámci výkladu o niektorých ďalších výrazoch (napr. praslov. **vitędzь*, **voldyka*, **vojevoda*, chorv. *bân*, staročes. *rytieř*, *zeměnin* a i.).

V úvode k publikácii sa dočítame, že „tato práce je vlastně souborem dílčích studií“ (s. 7); autor je však v tomto ohľade nenáležite skromný, veď vzhľadom na použitú metodológiu a spôsob spracovania možno jeho publikáciu plným právom označiť ako vyčerpávajúcu monografiu. Jej problematika nepochybne zaujme nielen jazykovedcov pôsobiacich v oblasti diachrónnej lingvistiky, ale aj ich kolegov z ďalších spoločenskovedných disciplín (história, kultúrna antropológia a pod.).

Lubor Králik

SISÁK L.: Slovo tvorba expresívnej nominácie. Nemecké a ukrajinské názvy osôb.

Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2002. 205 s.

V poslednom období vzniklo niekoľko hodnotných porovnávacích monografií, z ktorých nás oslovila uvedená monografická práca L. Sisáka. V centre jeho záujmu sú názvy osôb s citovo hodnotiacim významom v dvoch geneticky nepříbuzných jazykoch, nemčine a ukrajinčine.

Autor skúma výrazové slovotvorné štruktúry (modely odvodených a zložených slov v rámci príslušných slovotvorných kategórií, typy zhôd medzi útvarmi a pod.), špecifiky slovotvorných možností z hľadiska obsahu a formy, miery ich participácie na tvorení skúmanej lexiky, zhodných, podobných a rozdielných pomenovaní, javov interlingválnej asymetrie a i. Podľa neho sa štýlisticky neutrálne a štýlisticky príznakové slová (vrátane citovo hodnotiacich) tvoria rovnakými slovotvornými postupmi. Z onomaziologickej a slovotvorne najpočetnejšej skupiny substantív – názvov osôb (nomina personalia) sleduje slovotvorne motivované pomenovania v nemči-

ne a ukrajinčine, ktoré sa vyznačujú citovo hodnotiacim významom. Upramuje pozornosť na lingvistické aspekty expresívnosti, ktoré sú aj v súčasnosti nosné pri jej poznávaní a zaujímavé aj z hľadiska praxe.

Práca sa skladá zo 6 kapitol. Autor sa dostáva cez lingvistické predpoklady synchronnej konfrontácie skúmania, teoretické a metodologické otázky skúmania čiastkových slovotvorných systémov dvoch jazykov, expresívnosť názvov osôb a jej slovotvornú reflexiu k analýze slovotvorných typov nemeckých a ukrajinských názvov osôb s citovo hodnotiacim významom. Vyčleňuje slovotvorné typy odvodených slov v nemčine. V mutačnom type vyčleňuje v rámci kategórie dejového vzťahu činiteľské mená, v rámci kategórie nositeľov predmetného vzťahu konateľské mená, v kategórii nositeľov vlastnosti názvy nositeľov vlastnosti, v modifikačnom type vyčleňuje slovotvorné typy zložených slov (s 1. zloženou slovesnou, substantívou a adjektívou) a podobne vyčleňuje slovotvorné typy v ukrajinčine. Inventár slovotvorných možností tvorby motivovaných názvov osôb s citovo hodnotiacim významom v nemčine a v ukrajinčine je rozsiahly. Názvy osôb v obidvoch jazykoch využívajú slovotvorný priestor mutačného a modifikačného typu onomaziologických kategórií a príslušné slovotvorné spôsoby, postupy a typy. V poslednej kapitole autor porovnáva nemecké a ukrajinské expresívne názvy so spoločným onomaziologickým východiskom.

Predmetom opisu je teda zachytenie inventára slovotvorných prostriedkov, slovotvorná analýza a porovnanie slovotvorných typov nemeckých a ukrajinských expresívnych názvov osôb utvorených derivačným sufikálnym postupom v rámci mutačného typu, derivačným sufikálnym postupom v rámci modifikačného typu a kompozičným postupom. Autor objavuje nápadné zhody, podobnosti, ale aj rozdiely v distribúcii a realizácii slovotvorných možností v porovnávaných jazykoch. Najaktívnejším motivačným slovným druhom sú v obidvoch jazykoch slovesá, nižšiu slovotvornú aktivitu prejavujú adjektíva a substantíva. V nemčine je v oblasti tvorenia nociónálnych názvov osôb odvodzovanie slovotvorný typ s príponou -er schopnou sa spájať s motivantmi rozličnej slovnodruhovej platnosti, menej produktívnymi sú typy s -ler a -ner s obmedzenou distribúciou slovnodruhových jednoslovných základov. Uvedený slovotvorný typ využívajú deverbatíva a desubstantíva aj s citovo hodnotiacim významom ako najfrekventovanejšiu výrazovú štruktúru, ktorá príznakové základy kombináciou s nepríznakovým formantom prevádza do kategórie názvov osôb. Pre ukrajinčinu nie je charakteristický vysoko produktívny slovotvorný typ, v ktorom by sa kombinoval príznakový základ a nepríznakový formant. K dispozícii je tu väčší počet prípon na odvodzovanie nociónálnych názvov osôb a možnosť tvorenia obojrodových názvov pomocou paradigmy. Slovotvorné expresíva na rozdiel od nociónálnych názvov osôb slabšie využívajú determinatívnu kompozíciu. Štylistická (expresívna) príznakovosť a nociónálnosť majú v štruktúre skúmaných názvov rozličné obsadenie. Príznakovým môže byť slovotvorný základ a nepríznakovým formant a opačne. Autor monografie vyčleňuje v nemčine dve dominantné štruktúry, pričom prvá s expresívnou určenou zložkou je reprezentatívnejšia než štruktúra s neexpresí-

nou určenou zložkou. Existencia týchto štruktúr je dôkazom toho, že sila expresivity skúmaných názvov osôb utváraných slovotvornými prostriedkami spočíva vo využívaní mutačného typu onomaziologických kategórií.

V ukrajinčine je dominantná štruktúra s expresívnou druhou, teda určenou zložkou. Pre obidva jazyky sú v type mutačnej kategórie charakteristické vzťahy synonymie slovotvorných prostriedkov a časti derivátov a kompozít, čo možno demonštrovať na príklade synonymného radu „osoba, ktorá veľa a zbytočne hovorí a chváli sa:“ *Bogenspucker, Großsprecher, Großtuer, Großmaul, Großschnauze, Wichtigter, Maulaufreier, Wortemacher, Eisenfresser* a i. v nemčine; *балакун, крикун, лопотун, хвастун, хвалій, хвалько, цокотун, буркотун, базікало, балакало, всезнайко, чванько, вигадько, пустомол* a i. v ukrajinčine.

Slovotvorné systémy obidvoch porovnávaných jazykov majú rozdielny inventár kvalitatívnej deminutivácie a augmentácie slovotvorných prostriedkov a ich participácie na tvorení pomenovaní. Modifikačný význam deminutivácie sa realizuje sufikálne s nápadným nepomerom prípon a slovotvorných typov – tri v nemčine a dvanásť v ukrajinčine. Nemecký slovotvorný systém nedisponuje prostriedkami na sufikálne vyjadrenie augmentatívnosti. Ukrajinčina sa na rozdiel od nemčiny vyznačuje bohatým výberom primárnych štylisticky príznakových slovotvorných prípon mutácie a modifikácie.

V súvislosti so svojim výskumom autor apeluje aj na adekvátnejšie lexikografické spracovanie nenociónálnej časti slovnej zásoby v dvojazyčných slovensko-nemeckých prekladových slovníkoch v zmysle jej bohatšieho výberu a štylového hodnotenia.

Autor recenzovanej monografie skúma expresívnosť vo vzťahu k slovotvorbe a poskytuje ucelený obraz slovotvorne motivovaných expresív vo sfére názvov osôb v ukrajinčine a nemčine, ktorý vytvoril na základe konceptuálne dobre podopretej analýzy rozsiahleho materiálu. Recenzovaná monografia je obohatením porovnávacieho výskumu geneticky nepríbuzných jazykov a jej prínosom sú práve výsledky medzijazykovej konfrontácie, ktoré sú citeľným vkladom do poznania medzijazykových lexikálnych relácií vďaka autorovým zovšeobecneniam a záverom.

Mária Čižmarová

ONDRUŠ, Š.: Odtajnené trezory slov I, II, III.
Martin : Matica slovenská 2000, 2002, 2004.
242 s., 228 s., 232 s.

Už v roku 1957 vyslovil Václav Machek v úvode k druhému vydaniu *Etymologického slovníka jazyka českého* nádej, že sa v dohľadnej dobe objaví etymologický slovník slovenského jazyka spracovaný Slovákmi. Od toho času uplynulo už takmer celé polstoročie, ale etymologického slovníka slovenského jazyka sme sa doposiaľ nedočkali. Práve preto treba oceniť publikácie profesora Šimona Ondruša *Odtajnené trezory slov I-III*, ktoré nielenže tvoria

významný stavebný kameň pre takýto slovník, ale v súčasnosti predstavujú na Slovensku aj najkomplexnejšie práce, ktoré ho supľujú. Publikácie tvoria syntézu autorových etymologických štúdií uverejňovaných v Slovenských pohľadoch. Tretia, zatiaľ posledná publikácia, vyšla v roku 2004, predošlé dve v rokoch 2000 a 2002. Všetky tri knihy boli vydané v edícii *Knižnica slovenských pohľadov*, ktorej tradícia siaha do roku 1922, keď ju založil Štefan Krčméry.

Už na prvý pohľad upúta spôsob spracovania problematiky. História slov spracoval profesor Šimon Ondruš priam prozaicky. Množstvo informácií pretavil do zaujímavého čítania, čím túto odbornú problematiku sprístupnil aj širokej verejnosti, pre ktorú je tradičný etymologický slovník do istej miery nečitateľný.

Oceňiť treba aj prehľadnú a logickú štruktúru publikácií. Autor ju dosahuje usporiadaním analyzovaných slov do tematických okruhov. V rámci nich potom analyzuje niekoľko radov slov, ktoré majú medzi sebou nejakú súvislosť, či už významovú (napr. *krčma–hostinec–hospoda–taverna–čárda–bistro–šenk–pub*, *bosorka–ježibaba–striga*), alebo formálnu, resp. významovo-formálnu (napr. *klud–kludiť*, *mechúr–mech...*). V prvej publikácii sa autor venuje slovám z okruhov *rieky*, *vrchy*, *osady*, *osobnosti*, *národy*, *duša a telo*, *peniaze*, *nástroje*, *jedlá*, *cirkev a náboženstvo*. Druhý diel *Odtajnených trezorov slov* prináša štúdie z nových tematických okruhov *spoločnosť*, *remeslo a umenie Slovanov*, *priroda*, *fauna*, *odev a obuv Slovanov*, *dediny a mestá*, no obsahuje aj rozširujúce štúdie z okruhu *osoby a osobnosti*, ktorý sa objavil už v prvej publikácii. Tretí diel dopĺňa o nové state tematické okruhy *spoločnosť a príroda* zahrnuté v predošlej publikácii. Ďalšie štúdie sa venujú už novým témam: *Slovania a Slováci*, *Slováci a susedia*, *slovenčina a angličtina*.

Niektorí etymológovia, napr. V. Machek, zastávajú názor, že zemepisné (ani osobné) mená nepatria do etymologických slovníkov (porovnaj Ondruš, 2004, s. 120). Profesor Šimon Ondruš sa však prikláňa ku koncepcii M. Vasmera, ktorý v Ruskom etymologickom slovníku vykladá aj zemepisné mená. Etymologické interpretácie toponymie (hydronymie, oronymie...) Slovenska preto tvoria stabilnú súčasť všetkých publikácií Šimona Ondruša. V knihách nájdeme etymológiu Váhu a Dudváhu, Gidry, Blavy, Bodrogu, Latorice, Laborca; Balogu, Serede a Šintavy, Nitry, Kokavy, Litavy, Šale; Tatier, Fatry, Matry a mnohých ďalších zemepisných názvov. Prijatie uvedenej koncepcie vychádza z vlastného zistenia o historickej zviazanosti apelatívnych slov so zemepisnými názvami, ktorá spočíva vo využití apelatív v zemepisných názvoch. Za jedinou východiskovú bázu pri etymologizovaní zemepisných názvov autor pokladá hláskovú a významovú rekonštrukciu apelatíva v čase jeho prechodu do funkcie propria. Izolovanie zemepisných názvov by podľa Šimona Ondruša spôsobovalo veľkú medzeru v poznaní jazykových a spoločenských dejín Slovenska. Pri výklade mien vrchov a podľa nich pomenovaných hradov a osád autor navrhuje vypracovať ich typológiu podľa pôvodnej motivácie. Jeho výklad o motivácii podľa strážnej, pozorovacej funkcie je prvým pokusom o takúto typológiu, resp. klasifikáciu. Do skupiny slov s touto motiváciou zaraďuje autor Devín, Divín, Fatru, Matru, Ostrihom. Hradý Divín a Devín odvodzuje od starého indoeurópskeho základu *deiv-* s ablatom *doiv-*, ktorého pôvodný význam bol „svetlo, svetlý, svietiť“, z ne-

ho vznikol druhotný význam „pozerat“, „divať sa, hľadiť“. Vrch (sústavu vrchov) *Fatra* odvodzuje od slova *Patra* s významom rozhládňový vrch. *Matra* je odvodená od slovesa *matrati* vo význame „pozerat“, „pozorovať“ a základom pomenovania hradu *Ostrihom* bolo prítomné prídavné *stráž-om-* vo význame „stráženy“. Všetky tieto názvy majú teda podľa autora podobnú motiváciu.

Profesor Šimon Ondruš zhŕňa názory popredných svetových slavistov, indoeuropeistov či komparatistov na etymológiu jednotlivých slov. Často sa odvoláva na také osobnosti ako O. N. Trubačov, M. Vasmer, R. Jakobson, V. Machek, F. Kopečný, E. Benveniste, J. Kuryłowicz, F. Slawski, T. L. Sławski a ďalší. Odkazuje na ich konkrétne etymológie obsiahnuté predovšetkým v etymologických slovníkoch, ale aj v štúdiách či syntetických prácach. Profesor Šimon Ondruš uvádza etymológie hádam do všetkých slovenských etymologických slovníkov, ale aj z mnohých etymologických slovníkov neslovanských národov. Autor však nezostáva len pri sumarizácii etymologických výkladov. Jej podstatou je kritické hodnotenie starých, v súčasnosti už neprijateľných etymológií a poukazovanie na rozdiely vo výklade slova. Cenné sú najmä autorove vlastné príspevky k etymológii slov, ktoré rovnako ako všetky svoje kritické názory vždy zdôvodňuje a dokladá faktami. V práci nájdeme odkazy na literatúru, čo len potvrdzuje vysokú erudovanosť autora. Škoda len, že v závere práce chýba súhrnná bibliografia použitej literatúry.

Ústrednou témou práce sú otázky pôvodu, vývinu a príbuznosti slov. Pri každom analyzovanom slove nájdeme informácie o pôvode slova, teda či ide o slovo domáce, pochádzajúce z praslovanciny, prípadne ešte z indoeurópskeho prajazyka, alebo či je dané slovo prevzaté. Pri prevzatých slovách autor odlišuje staršie (praslovanské) lexikálne výpožičky od výpožičiek novších a uvádza postup prevzatia, t. j. či bolo dané slovo prevzaté priamo z jedného jazyka alebo prostredníctvom iných jazykov. Autor upozorňuje aj na časté omyly, ktoré vznikli pri posudzovaní slov z hľadiska pôvodu. Osobitnú kapitolu venuje maďarským slovám, ktoré majú slovanský pôvod, ale podľa *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* alebo podľa Š. Kniezu slovanský pôvod nemajú. Pri výklade „nejasných“ apelatívnych aj propriálnych slovenských slov vychádza autor z axiómy, že najprv treba podľa súčasného stavu poznania slavistiky a indoeuropeistiky vyčepať domáce, slovansko-indoeurópske výkladové možnosti, a až potom hľadať cudzí, neslovanský pôvod (porovnaj Ondruš, 2000, s. 13).

Slovo je bilaterálny jazykový znak, t. j. má formu a význam. Profesor Šimon Ondruš sa rovnako dôsledne venuje vývinu oboch týchto stránok. Opis vývinu formálnej stránky lexém vychádza z porovnania praslovanských tvarov (pričom autor siaha až k ich indoeurópskym východiskám) a tvarov staroslovenských s tvarmi, ktoré v súčasnosti existujú v jednotlivých spisovných slovenských jazykoch, prípadne aj v ich nárečiach. Autor sa teda neobmedzuje na izolované objasnenie hláskoslovných zmien v spisovnej slovenčine a slovenských dialektoch, ale do úvahy berie všetky slovanské jazyky. Poukazuje tým zároveň na jazy, ktoré naše slovanské jazyky – jazyky so spoločným základom – spájajú a diferencujú.

Za nemenej dôležitú pokladá autor sémantickú stránku slov. Pri celoslovanských, to znamená pôvodom praslovan-

ských slovách, uvádza ich význam v jednotlivých spisovných slovanských jazykoch, v niektorých prípadoch taktiež v ich nárečiach. Aj v tomto prípade vychádza z množstva slovanských slovníkov, na ktoré nájdeme v publikáciách odkazy. Poukazuje na rozmanité spôsoby vývinu významu slov zdedených z praslovjančiny v jednotlivých slovanských jazykoch: od zachovania pôvodného významu cez jeho modifikáciu smerom k rozšíreniu, zužiu či preneseniu až po jeho úplnú zmenu. Osobitnú pozornosť venuje opisu sémantickej stránky slov v slovenčine. Podáva charakteristiky významov na základe niekoľkých slovníkov. Začína tými najstaršími – Kamaldulským slovníkom (1763) a Bernolákovým *Slowárom* (1825-1827), ktoré sa spájajú s prvými pokusmi o kodifikáciu spisovnej slovenčiny. Ďalej uvádza významy uvedené v Slovníku slovenského jazyka (Š. Peciar, 1959-1968), Historickom slovníku slovenského jazyka (M. Majtán, 1991-2000), Slovníku slovenských nárečí (I. Ripka, 1994), Slovenskom slovníku z literatúry aj nárečí (M. Kálal)... Na ich základe potom sleduje vývin významov slov vzhľadom na jednotlivé obdobia vývinu slovenčiny a na nárečové oblasti Slovenska.

Záver tretej publikácie tvorí zamyslenie sa nad súčasným stavom slovnej zásoby slovenčiny, do ktorej už dlhšie obdobie preniká množstvo anglo-amerických slov. Profesor Šimon Ondruš vyslovuje odôvodnenú obavu, že naše krásne, staré slovanské slová nahradia slová, ktorých pôvod nevedia vysvetliť ani sami Angličania či Američania.

Patríme hádam k poslednému slovanskému národu, ktorý nemá vlastný etymologický slovník. To však neznamená, že nemáme vynikajúcich odborníkov, ktorí sa venujú výskumu v tejto oblasti a neustále prichádzajú s novými zisteniami. Takým je nepochybne aj profesor Šimon Ondruš. Jeho etymologické výklady v publikácii *Odtajnené trezory slov I-III* sa podľa nášho názoru vyrovnávajú výkladom v etymologických slovníkoch iných národov, ba sme presvedčení, že v mnohom ich aj predstihujú. Svedčí o tom najmä spomínaný pútavý spôsob spracovania problematiky, širší priestor pre sumarizáciu a revidovanie starších etymológií než poskytujú etymologické slovníky, či viac priestoru pre vlastné rozsiahle výklady o pôvode, vývine a príbuznosti slov, ale najmä teoreticko-metodologické východisko opierajúce sa o modernú jazykovedu (laryngálnu teóriu). Veríme však, že sa v blízkej budúcnosti dočkáme aj etymologického slovníka slovenského jazyka, pretože dobré základy už boli preň položené.

Marta Vojteková

Slovenské ľudové rozprávky I – III – publikačné sprístupnenie wollmanovskej zberateľskej akcie

Na sklonku roku 2004 sa zavŕšil významný projekt slovenskej folkloristiky, keď vo vydavateľstve Veda vyšiel záverečný – tretí zväzok diela *Slovenské ľudové rozprávky*. V roku 1993 začalo vo vydavateľstve Slovenskej akadémie vied Veda vychádzať monumentálne dielo, kto-

ré publikačne sprístupnilo výskumný projekt, ojedinelý v európskom kontexte. Prvý diel publikácie *Slovenské ľudové rozprávky* vyšiel pri príležitosti 11. medzinárodného zjazdu slavistov, avšak s polstoročným odstupom od vykonaných terénnych zberov ľudovej slovesnosti. Iniciátorom a autorom koncepcie zberov bol prof. Frank Wollman (1888-1969).

Dielo *Slovenské ľudové rozprávky I – III* bolo pripravené na pôde Ústavu etnológie SAV (do roku 1994 Národopisný ústav SAV) a je výberom 585 textov z rozsiahleho korpusu medzivojnovej výskumnej a zberateľskej akcie, ktorú folkloristika označuje názvom „wollmanovská zberateľská akcia.“ Výber textov do edície pripravila ešte koncom 50-tych rokov uplynulého storočia PhDr. Božena Filová, CSc. Texty reprezentujú žánrové zastúpenie autentického ľudového rozprávania a jeho stav v rokoch 1928-1947, keď sa výskumy konali. Komentárovú časť a zaradenie textov do medzinárodných súvislostí rozprávačských látok pripravila dlhoročná pracovníčka Ústavu etnológie SAV a popredná slovenská folkloristka PhDr. Viera Gašpariková, DrSc.

Prvý zväzok diela vyšiel vo vydavateľstve Veda a s finančnou podporou Štátneho fondu kultúry Pro Slovakia. Druhý zväzok vyšiel v roku 2001 aj s finančnou podporou zo zahraničia (Nemecko, Čechy).

V. Gašpariková už v rokoch 1991, 1992 vydala tiež odborný dvojazyčný (slovensko-anglický) katalóg textov wollmanovskej zberateľskej akcie, ktorý sa stretol s priaznivým odborným ohlasom širokej európskej folkloristickej obce. Katalóg ako odborná pomôcka podáva slovenské a anglické registry textov wollmanovskej zbierky spolu s odkazmi na inonárodné katalógy, ako aj indexy všetkých látok zaradených do edície, čím sprístupňuje slovenský materiál ústnej prózy širšiemu komparatívnemu štúdiu.

Kým prvý zväzok *Slovenských ľudových rozprávok* zahŕňa texty zo stredného Slovenska a obsahuje 191 textov, druhý zväzok obsahuje 255 textov z obcí západného Slovenska, v treťom zväzku je zaradených 139 textov z východného Slovenska. Texty rozprávani sú zoradené podľa obcí v širšom župnom členení. Pri každej obci sú uvedené základné údaje z času, keď tam študenti zbierali rozprávačský materiál. Každý text je opatrený tzv. pasportizačnými údajmi, teda informáciami o rozprávačovi (pohlavie, vzdelanie, vek, konfesia, odchody za prácou, zdroje poznania rozprávania a pod.), údaje o zapisovateľovi a rok zápisu. Hoci pôvodné terénne zápisy poslucháči prepísali čiastočnou fonetickou transkripciou, editorka vyšla v ústrety čitateľskému komfortu a texty uvádza v temer spisovnej jazykovej podobe. Zároveň sa však snažila čo najviac zachovať poetické a štylistické špecifiká pôvodného zápisu. Kvôli regionálnemu koloritu ponechala v textoch dialektizmy alebo málo známe výrazy či archaizmy.

Súčasťou publikácie je aj *Zoznam obcí, Zoznam rozprávačov, Zoznam zapisovateľov rozprávok, Schéma postupu uverejňovania rozprávok podľa obcí a Čiastková mapa zápisov*.

I keď gros publikácie tvoria texty ľudovej prózy všetkých žánrov – čarovné rozprávky, povesti, povestové rozprávania, memoráty, humoristické rozprávania a anekdoty, neopomenuteľnou súčasťou sú porovnávacie

komentáre k jednotlivým textom. Tie sú zdanlivo určené predovšetkým odbornému záujemcovi – obsahujú totiž údaje o histórii konkrétnej rozprávačskej látky, o jej šírení v inonárodných kultúrach a o jej domácich variantoch. Z komentárov si však aj laickí záujemca o slovesnú tradíciu utvorí obraz o genéze, šírení, medzinárodných paralelách či o prípadnej špecifickosti rozprávania, ktoré edícia sprístupňuje.

Z historického hľadiska tak folkloristika na Slovensku má k dispozícii tri veľké a v mnohom porovnateľné korpusy materiálu ústnej prózy. Sú to zbery štúrovskej generácie, známe kódexy či rukopisné zborníky, ktoré však doteraz nevyšli v kritickom vedeckom vydaní. S približne 50-ročným odstupom sú to ďalej zbery pozitivisticky orientovaného lingvistu Samuela Cambľa (1856-1909). Tretím vývinovým rezom ústnej prózy na Slovensku je práve korpus textov získaných wollmanovskou zberateľskou akciou. Táto výnimočná akcia však z pohľadu publikovaných prác F. Wollmana ostávala celkom v tieni.

31. mája 2005 prebehla v Českom centre v Bratislave slávnostná prezentácia diela *Slovenské ľudové rozprávky I - III*. Pri tejto príležitosti sa konal aj odborný seminár, na ktorom vystúpili poprední bádatelia z Poľska, Čiech a zo Slovenska. V príspevkoch sa venovali osobnosti prof. Franka Wollmana a priblížili významnú zberateľskú akciu medzivojnového obdobia, ktorú inicioval, ako aj peripetie jej publikačného sprístupnenia. Publikáciu do života slávnostne uviedli folkloristka prof. Dorota Simonidesová (Poľsko) a slavista prof. Slavomír Wollman, syn Franka Wollmana. D. Simonidesová predniesla príspevok *Miejsce słowackich bajek w kulturze europejskiej*, Viera Gašparíková príspevok *Wollmanovská zberateľská akcia a vznik diela Slovenské ľudové rozprávky I - III*. Odznali aj ďalšie príspevky: Miloš Zelenka (Česko) *Komparatista Frank Wollman*, Hana Hlôšková (Slovensko) *Frank Wollman – osobnosť na Univerzite Komenského*, Slavomír Wollman (Česko) *Laudatio. 77 rokov cesty na vrchol tematólogie*. Odznali aj spomienky Melichara Václava, jedného z dvoch žijúcich priamych účastníkov tejto medzivojnovkej zberateľskej akcie ľudovej prózy. Hana Zelenková spracovávala kompletnú personálnu bibliografiu Franka Wollmana, ktorá by spolu s príspevkami zo seminára a sériou fotografií F. Wollmana mala tvoriť obsah pripravovaného zborníka.

Hana Hlôšková

Stabilita a labilita žánrov – medzinárodný workshop v Opave

Hlavnou témou medzinárodného stretnutia odborníkov v oblasti výskumu dejín a teórie literatúry bola dynamizácia (stabilita a labilita) žánrov a žánrového systému v prostredí strednej Európy v širokom časovom rámci – od stredoveku po súčasnosť. Žáner sa pritom vníma ako živý organizmus a žánrový systém sa chápe ako súbor živých organizmov, ktoré sa istým spôsobom hierarchizujú, vzájomne dopĺňujú, prelínajú a navzájom obohacujú.

Toto vzájomné ovplyvňovanie či interakcia je príkladom toho, že žáner a celý žánrový systém nemožno vnímať ako strnulý model, ale ide o polymorfnú entitu, ktorá sa v istom historickom, kultúrno-spoločenskom a často aj religióznom kontexte vyvinula ako zložitý dynamický systém fragmentov viacerých žánrov.

Cieľom workshopu, ktorý sa uskutočnil v dňoch 29. a 30. septembra 2005 vďaka finančnej podpore Grantovej agentúry AV ČR, Sliezskej univerzity v Opave, Medzinárodného komitétu slavistov, Českej asociácie slavistov a Slavistickej spoločnosti Franka Wollmana, bolo postihnúť samu dynamiku žánru.

Na stretnutie prijali pozvanie viacerí literárni vedci a jazykovedci z Poľska, Talianska, Slovenska, Ukrajiny a Českej republiky, ktorí predniesli 14 referátov. Jednotlivých referentov s témami referátov uvádzame v abecednom poradí: Mária Bátorová sa venovala románu slovenskej literárnej moderny a jeho európskemu kontextu na príklade Jozefa Cigera Hronského, ktorý bol tabuizovaný ako exilový autor. Andrej Červeňák sa venoval prelínaniu žánrov v Dostojevského románe *Bratia Karamazovi*. Vo svojom referáte sa pokúšal odhaliť archetypálne roviny románu na pozadí stretnutia dvoch kultúr (scientistickej a religióznej). Marian Kisiel sa venoval poetickým žánrom, ktoré sa udomácnili v poľskej literatúre od druhej polovice 50-tych rokov 20. storočia. Symboliku či archaický a magický význam sužetov o mladých dievčinách a smrti sleduje Giuseppe Maiello. Paweł Majerski ponúka interpretáciu žánrov v lyrickej tvorbe predstaviteľov „roczników siedemdziesiątych – krąg warszawskich neolingwistów“ s autormi ako Adam Pluszka a Robert Król. Žánrovým posunom v procese prekladu, problematike mutácie žánru, intertextuality a interkontextuality sa venovala Natália Muránska. Žánrový synkretizmus v textoch s erotickým nádychom pododhalila Agnieszka Necka. Žánrové metamorfozy v stredoeurópskom kontexte, žáner ako živý organizmus, jeho dynamiku a polymorfizmus, otázky žánrového vývinu cestopisu ako polymorfného žánrovej štruktúry charakterizoval Libor Pavera. Upozornil na to, že cestopis počas svojho vývinu sa z historicko-spoločenského i kultúrneho hľadiska javí ako „supermarkét“ naplnený mnohými literárnymi postupmi, žánrovými variantmi a formami. Ivo Pospíšil sa venoval pluralite žánrov troch generácií autorov v českej literatúre. Interpretoval často pertraktované otázky o triviálnej a esteticky hodnotnej literatúre a nastolil problém genologie ako signál prechodnosti alebo nového začiatku v literatúre. Drahomíra Vlašínová odkryla princípy grotesky v súčasnej českej literatúre. Konštatovala, že groteska ako žáner dávno prekročila rámec kánonu, získala nový obohacujúci rozmer. Poukázala na rozdiel medzi klasickou a modernou groteskou. František Všetíčka sa venoval poviedkovému cyklu ako žánru. Peter Žeňuch predstavil paraliturgickú piesňovú tvorbu byzantsko-slovanskej obradovej tradície ako možnosť interdisciplinárneho výskumu interetnických, interkultúrnych a interreligiózných vzťahov a súvislostí. Poukázal na niektoré historické, kultúrne, literárne, jazykové a liturgické aspekty, ktoré sú dominantné pre rozvoj tradičnej cirkevnej kultúry mimoliturgického charakteru. Jednoduché žánre v súčasnej próze skúmal Tibor Žilka. Venoval pozornosť najmä ohraničeniu a vymedzeniu funkcie tzv. krátkej prózy v súčasnej literatúre na

priklade slovenskej a maďarskej literatúry. Marta Žilková sa zamýšľala na tým, akým spôsobom médiá (rozhlas a televízia) reflektujú súčasnosť a aký obraz súčasnosti si vyžaduje príjemca. Na estetickú a etickú úroveň hodnotí problematiku a využívanie klasických žánrov (rozhlasová a televízna hra), hraničných útvarov (fíčrov) a tzv. nových žánrov, ako reality show a seriálov s tematikou súčasnosti.

V diskusii k predneseným referátom sa konštatovalo, že výskum žánrov je v súčasnosti aktuálny a je potrebné skúmať jeho vývin z interdisciplinárneho hľadiska, v ktorom sa prelínajú historicko-spoločenské, kultúrne, jazykové, religiózne a etnicko-konfesionálne aspekty.

Peter Žeňuch

Zborník o jazykových kategóriách

Jazykové kategórie v teórii a praxi. Zborník statí. Ed. Ján Kačala. Bratislava : Univerzita Komenského 2005. 104 s.

Zborník je súčasťou projektu KEGA *Systém jazykových kategórií (na príklade slovenského jazyka)* a obsahuje šesť referátov, ktoré boli prednesené na vedeckom seminári 2. decembra 2003 na Pedagogickej fakulte UK v Bratislave. Každý príspevok uzatvára cudzojazyčné resumé.

Ako hovorí v úvode vedúci riešiteľ projektu J. Kačala, zborník nemá syntetizujúci ráz, skôr mozaikovitú poukazuje na šírku tematiky jazykových kategórií a osvetľuje ju z hľadiska rozličných teoretických prístupov a s použitím rozličných metodických postupov. V tomto úvode nájdeme i jeden milý preklep, keď sa vyjdenie akademickej *Morfologie* datuje do roku 1996. Kiež by vtedy bolo vyšlo jej druhé vydanie!

Zborník otvára referát V. Krupu s názvom *Kategória menných tried a ich reinterpretácia* (s. 6-20). Autor sa v ňom venuje podstate jazykových kategórií a ich vzniku. Ako príklad uvádza prehodnocovanie početných substantívnych klasifikátorov (akými sú napr. tvar, textúra, vzhľad referenta) v malajčine a indonézštine na jazykovú (gramatickú) kategóriu, ktorá označuje osoby, zvieratá a veci. Menej sa tento proces prejavuje v japončine.

Široko koncipovaný referát V. Blánára *Morfologické kategórie vlastných mien* (s. 21-52) podáva charakteristiku gramatických kategórií rodu, čísla a pádu na príkladoch antroponým, toponým a chrématonym. Osobitnú pozornosť venoval aj domácim a cudzím priezviskám zakončeným na *-eje, -ovie, -e, -ě, -ô, -ü*, ktorých rozkolísanosť skloňovania potvrdili i respondenti – študenti slovakistiky PdF UK. Autor referátu uvádza, že najväčšie paradigmatické presuny nastávajú pri tých propriách, ktoré prešli ku kategórii životnosti alebo naopak, ak sa transonymizovali alebo apelativizovali. V závere podčiarkuje dôležitosť samostatného spracovania gramatických kategórií vlastných mien.

P. Žigo sa v príspevku *Vývinové tendencie slovenskej substantívnej deklinácie* (s. 53-68) venuje vývinu a vzniku súčasných substantívnych vzorov z praslovanského kmeňového skloňovania. Kladie si otázku, do akej miery vplývala vnútroparadigmatická a medziparadigmatická

analogia na vývin vzorov v predpisovnom období a od kodifikácie slovenského jazyka. Medzi termínmi *analogia* a *podobnosť* vidí inkluzívny hyperonymicko-hyponymický vzťah, pričom analogia je jedným druhom podobnosti. Táto diferenciacia je podstatná pri nazeraní na variantnosť tvarotvorných morfém, pri chápaní súčasného stavu gramatických prípon i budúceho vývinu.

Referát A. Rollerovej *Kategória životnosti v gramatickom kontexte spisovnej slovenčiny a češtiny* (s. 69-79) prináša utvrdenie v tom, že slovenský jazyk je pravidelnejší ako český, lebo sa v ňom uplatňuje vo väčšej miere vnútroparadigmatická analogia. Autorka obracia pozornosť na homonymné tvary, ktoré sa v slovenčine i češtine odlišujú na základe gramatickej kategórie životnosti a neživotnosti (napr. *nosiči – nosiče; vodiči – vodiče, činitele – činitelia*,...), ale i na také, ktoré nemajú paralelu v obidvoch jazykoch (len slovenčina: *snehuliaci/snehuliaky, samčeky/samčekovia* a i., len čeština: *panáci/panáky, uzenáci/uzenáče* a i.).

J. Kačala v referáte s názvom *Jazykové kategórie vo vnímaní a hodnotení vysokoškolských študentov* (s. 80-95) predstavuje sociolingvistický výskum, ktorého respondentmi boli študenti PdF UK v Bratislave a UCM v Trnave. Výskum bol zameraný na poznanie jazykových kategórií a ich fungovanie v komunikácii, poznanie niektorých otázok súčasnej normy a sporných jazykových javov, ako aj zaujatie stanoviska k otázkam potrebnosti kodifikácie slovenského jazyka a oprávnenosti zásahov do normy spisovného jazyka. Výsledky prieskumu dokazujú rozdiely medzi jazykovou praxou a normou spisovnej slovenčiny, na ktoré vplýva u časti respondentov najmä vplyv domáceho nárečia. Respondenti vyjadrujú kladný postoj k potrebe kodifikácie spisovného jazyka, pričom ako najčastejšie dôvody uvádzajú potrebu jednoty spisovného jazyka pre celé spoločenstvo, potrebu strážiť jeho systém a ochraňovať jazyk pred neželateľnými prevzatiami z iných jazykov a pred terajšími globalizačnými tendenciami. Argumentovali aj zviazanosťou jazyka s národom a štátom a ich potrebami, ako aj významom jazyka pre rozvoj intelektu a osobnosti vôbec. Študenti okrem uvedených otázok vyjadrovali i svoj pozitívny vzťah k materinskému jazyku.

Príspevok J. Porubcovej *Jazykové kategórie ako didaktický problém* (s. 96-102) uzatvára zborník z formálnej stránky a vnaša doň pedagogicko-didaktický aspekt, ktorý nie je obsiahnutý v ostatných príspevkoch. Autorka poukazuje na problémy, s ktorými sa najčastejšie stretávajú žiaci v základnej a strednej škole pri určovaní gramatických kategórií. V závere vyzdvihuje osobnosť učiteľa slovenského jazyka v škole, ktorý by nemal byť len odborníkom, ale mala by z neho vyžarovať i láska k jazyku a žiakom.

Michal Jozefovič

O letných školách novogréckeho jazyka (všeobecná charakteristika)

Význam antiky ako organického spojenia grécko-rímskeho a biblického (židovsko-kresťanského) duchovného odkazu na dejinách európskej kultúry je nesporný,

rovnako ako nesporný a nespochybniteľný je aj fakt, že jedným z najdôležitejších nositeľov takto chápaného duchovného posolstva je jazyk, resp. klasické jazyky latinčina a gréčtina. Štúdium jazyka podnecuje záujem o širšie kultúrne súvislosti jeho používania a naopak, záujem o dejiny, umenie, literatúru a o všetko, čo tvorí kultúru určitého národa, spoločenstva a pod. si vyžaduje aspoň základnú znalosť jazyka.

Záujem slavistov o gréčtinu podporujú aj údaje o tom, že na základe gréckeho minuskulného písma vzniklo v polovici 9. st. po Kr. hlaholské písmo a z gréckej (byzantskej) uncíaly sa zasa utvorila koncom 9. st. po Kr. slovanská abeceda – cyrilské písmo (Krupa – Genzor, 1989, s. 224). Grécke písmo sa v súčasnosti používa len na zápis gréckeho jazyka v Grécku a na Cypre. Na zápis súčasnej gréčtiny sa používa tá istá abeceda ako na zápis starej gréčtiny, iba fonetická hodnota niektorých písmen sa zmenila.

Široko chápaná slavistika, ktorá zahŕňa nielen výskum vzťahov slovenského jazyka, dejín a kultúry s inými slovanskými a niektorými neslovanskými jazykmi (napr. maďarčina a nemčina), dejinami i kultúrami zo synchronného aj diachrónneho pohľadu, ale aj výskum slovensko-latinských vzťahov staršieho obdobia slovenských dejín, musí nevyhnutne svoju pozornosť upriamiť aj na gréčtinu, a to najmä preto, že gréčtina ako pôvodný jazyk kresťanstva jednak ovplyvnila latinčinu na rôznych úrovniach jazyka, jednak prostredníctvom latinčiny ovplyvnila aj národné jazyky, čo sa najzreteľnejšie ukazuje pri preklade náboženských diel.

Problematika opodstatnenosti štúdia obidvoch klasických jazykov – latinčiny aj gréčtiny – je veľmi široká. Možno sa s nimi zoznámiť v rámci univerzitného štúdia filologických odborov, či teológie. Zatiaľ čo latinčina ostala „mŕtvym“ jazykom, ktorým dnes už nikto nehovorí, a záujemcov o oživenie latinčiny je i vo svetovom meradle len hŕstka, priamym pokračovaním starej gréčtiny je nová gréčtina. Zjednodušene povedané: štúdium novej gréčtiny je pokračovaním štúdia starej gréčtiny a podporuje záujem o kultúru i históriu niekdajšieho helenistického sveta. Grécke ministerstvá kultúry a školstva i rozličné grécke kultúrne zväzy každoročne organizujú niekoľko typov letných kurzov novogréckeho jazyka a kultúry.

Potenciálni študenti sa do kurzov zaraďujú na základe vstupného pohovoru, ktorým sa zisťuje rozsah ich vedomostí o jazyku i úroveň, na ktorej sú schopní v novogréckom jazyku komunikovať. Počet študentov v jednotlivých kurzoch je malý, aby bola zabezpečená možnosť individuálneho prístupu lektora k nim. Kurzy novogréckeho jazyka majú niekoľko stupňov. Vyučovanie i sprievodný program kurzov prebieha v angličtine a pre pokročilejších študentov aj v gréčtine. Základné kurzy sú pre záujemcov, ktorí nemajú žiadne predchádzajúce skúsenosti s písaním alebo čítaním v gréčtine. Respondenti takéhoto základného kurzu sa postupne oboznamujú s gréckou abecedou, učia sa výslovnosť jednoduchých hlások a diftongov, precvičujú si správnu intonáciu a čítanie gréckeho textu. Postupne sa učia názvy dní, mesiacov, číslovky, základné zdvorilostné frázy a pozdravy. V ďalších stupňoch kurzu pre pokročilejších záujemcov sa študenti podrobnejšie oboznamujú s gramatikou, venujú sa

časovaniu a skloňovaniu, neskôr predložkovým väzbám a zámenám. Najvyššie stupne sú venované zdokonaľovaniu sa v konverzácii. Vo všetkých stupňoch a typoch kurzov je 20 vyučovacích hodín týždenne venovaných výkladu a precvičovaniu novogréckej gramatiky a konverzácie. Popoludní si záujemcovia z radov študentov môžu vypočuť prednášky zo starej i novej gréckej literatúry (*Medzníky modernej gréckej prózy 19. storočia*), histórie (*Medzinárodný rozmer gréckej občianskej vojny v rokoch 1944-1949*), byzantológie (*Hora Athos*) a dejín umenia (*Témy zobrazené v byzantských ikonách*). Vo večerných hodinách je možnosť zúčastňovať sa lekcii gréckeho tanca alebo navštevovať predstavenia čerpajúce z gréckej mytológie v podaní amatérského divadla.

Popri všeobecných kurzoch novogréckeho jazyka organizujú univerzity aj špeciálny tréning pre učiteľov novogréckeho jazyka, ktorí nepochádzajú z Grécka, a súkromné školy napr. aj špeciálne kurzy obchodnej gréčtiny. Čas venovaný výučbe je rovnomerne vyvážený s ďalšími aktivitami podporujúcimi záujem študentov o grécku kultúru v tom najširšom zmysle slova, a tak možno v rámci letnej školy počas víkendov navštíviť významné historické pamiatky, ako napr. Verginu s hrobkou Filipa Macedónskeho v severnom Grécku, ruiny jednej z najznámejších starogréckych veštiarň v Delfách alebo skalné kláštory Meteory.

Každá letná škola novogréckeho jazyka je v niečom iná, líšia sa vyučovacími metódami, sprievodnými aktivitami, miestom konania i dĺžkou kurzu. Pre všetky však platí, že ich organizátori sa snažia študentom predstaviť Grécko tak, aby bolo prístupné pre historikov, archeológov, študentov dejín umenia, klasických filológov, balkanistov i slavistov a možno konštatovať, že sa im to darí, pretože študenti sa na letné školy do Grécka vracajú i niekoľkokrát za sebou.

Angela Škovierová

Správa z XXVIII. medzinárodného letného seminára macedónskeho jazyka, literatúry a kultúry v Ochride 3. 8. 2005 – 20. 8. 2005

V dňoch od 3. augusta do 20. augusta sa Ochrid po tridsiaty ôsmkrát stal dejiskom Medzinárodného letného seminára macedónskeho jazyka, literatúry a kultúry. Na seminári sa zúčastnilo viac ako sto študentov a prednášajúcich macedončiny z vyše dvadsiatich krajín.

V rámci výborne zorganizovaného seminára mali frekventanti možnosť navštevovať predpoludňajšie lektorské cvičenia macedónskeho jazyka v troch skupinách, a to v skupine pre začiatočníkov, stredne pokročilých a pokročilých. Popoludnia boli venované cyklom prednášok, pripravených a prednesených poprednými macedónskymi odborníkmi z jednotlivých oblastí, pôsobiacich na Univerzite sv. Kirila i Metodija v Skopje. Boli venované témam z oblasti histórie macedónskeho jazyka (Dimitar Pandev), špecifikám macedónskeho jazyka (Liľana Minova-Djurkova), špecifickým problémom v macedónskej literatúre (Tomislav Todorov, Milan Djurčinov,

Nataša Avramovska), macedónskemu folklóru (Marko Kitevski), či architektúre (Kokan Grčev).

V rámci seminára sa uskutočňovali aj prezentácie kníh a zborníkov, ktoré tento rok v Macedónsku vyšli, čo bola pre účastníkov jedinečná možnosť oboznámiť sa s novými poznatkami na poli macedonistiky. K lepšej informovanosti o tom, čo je nové v macedónskej vede, prispeli aj dva okrúhle vedecké stoly, ktoré boli venované korpusu macedónskeho jazyka a nálezu Konikopského evanjelia. Pri okrúhlym stole venovanom korpusu macedónskeho jazyka boli účastníci prostredníctvom Snežany Venovskej - Antevskej (Macedónska akadémia vied) oboznámení s plánom digitalizácie macedónskeho korpusu a Georgi Mitrevski z Auburskej univerzity v Alabame predstavil jeho „pracovnú“ verziu, ktorú je možné nájsť na webovej stránke <http://omilia.uio.no/CE/mak/>.

Výrazného ohlasu sa dočkala aj prezentácia nálezu Konikopského evanjelia, ktoré bolo objavené v Alexandrijskej knižnici fínskymi odborníkmi v roku 2004. Ide o bilingválne grécko-macedónske nedeľné evanjelium, kde je aj macedónsky text písaný gréckymi písmenami. V macedónskom aj gréckom variante sa používa dialekt, ktorým sa rozprávalo na území egejského Macedónska. Preklad je zároveň najstarším prekladom evanjelia do macedónskeho jazyka (pravdepodobne 1852). Výskumu tejto pamiatky sa budú venovať paralelne dva tímy, a to macedónsky pod vedením Ľudmila Spasova a fínsky, ktorý povedie Jouko Lindstedt, prezentácia výsledkov je naplánovaná na nasledujúci jazd slavistov, ktorý sa uskutoční v roku 2008 v Skopje. Bližšie informácie o tejto významnej pamiatke môžete nájsť napríklad na webovej stránke <http://www.helsinki.fi/~jslindst/>.

V rámci letného seminára sa konali dve konferencie, a to XXXII. vedecká konferencia a v poradí tretia macedónsko-česká konferencia. Vedecká konferencia organizovaná po tridsiaty druhý raz v rámci medzinárodného seminára tradične patrí medzi najväčšie a najvýznamnejšie medzinárodné macedónske slavistické konferencie. Svedčí o tom aj fakt, že sa jej zúčastnilo a prispelov prednieslo viac ako sto účastníkov. Príspevky boli rozdelené do dvoch sekcií, a to do literárnej a jazykovednej. Každá sekcia mala stanovené okruhy tém. V oblasti literatúry bola samostatná sekcia venovaná 75-mu výročiu narodenia spisovateľa Simona Drakula. Ostatné príspevky boli venované komparácii macedónskej literatúry s inými literatúrami a boli prednesené v samostatnej sekcii. V jazykovednej sekcii sa najväčšia pozornosť venovala 60-temu výročiu kodifikácie macedónskeho jazyka a vydaniu macedónskej gramatiky, ako aj významu 19-teho storočia v histórii macedónskeho jazyka. Samostatné sekcie boli venované komparatívnej jazykovede a sociolingvistikým prístupom k slovanským jazykom.

Komornejšiu atmosféru mala úroveň vynikajúca tretia macedónsko-česká vedecká konferencia, ktorá prebehla v dňoch 19. až 20. augusta. Aj v nej boli príspevky rozdelené do dvoch sekcií, a to do jazykovednej a literárnej, v ktorých svoje príspevky predniesli poprední bádatelia zaoberajúci sa bohemistikou v Macedónsku a macedonistikou v Čechách. Na obidvoch stranách zazneli veľmi zaujímavé a fundované príspevky, ktoré potvrdili vysokú úroveň výskumu venovaného macedonistike v Čechách

a obdobne bohemistike v Macedónsku. Škoda len, že podobná, slovensko-macedónska, konferencia by sa sotva mohla uskutočniť, keďže podobne ako na Slovensku macedónčina, tak ani v Macedónsku slovenčina neexistuje ako samostatný odbor na žiadnej univerzite.

Lenka Juhássová

Škola poľského jazyka a poľskej kultúry

V dňoch 5. 7. - 15. 8. sa v poľskom Krakove konal v rámci Školy poľského jazyka a poľskej kultúry letný jazykový kurz (programy: A štvortýždňový, B šesťtýždňový, C a D trojtýždňové). Zúčastnilo sa na ňom približne 600 participantov z asi 50 krajín sveta. Najväčšie zastúpenie mali účastníci zo Spojených štátov, keďže ich s poľštinou spájajú rodinné putá, najmä príbuzní žijúci na území Poľska, alebo snaha zachovať jazyk krajiny, ktorú museli opustiť. Európske vlajky reprezentovali záujemcovia o poľský jazyk z Maďarska, Slovenska, Čiech, Belgicka, Švajčiarska, Nemecka, Rakúska, Francúzska, Španielska, Talianska, Ukrajiny či Veľkej Británie.

Inaugurácia sa konala v aule Jagelovskej univerzity, v Collegium Novum. Počas nej si mohli účastníci vypočuť prednášky Ryszarda Kapuścińskiego, ktorý strávil mnohé roky v Afrike, Ázii či Latinskej Amerike, a Waldemara Martyniuka. Riaditeľ letnej školy Piotr Horbowski všetkých srdečne privítal a poprial študentom aj lektorom veľa úspechov. Program letnej školy bol v predpoludňajších hodinách zameraný na jazykovú výučbu pod vedením poľských lektorov, ktorých prácu koordinovala pani Danuta Pukas-Palimátová. V popoludňajších hodinách prebiehalo paralelne niekoľko kurzov orientovaných na ekonomickú situáciu Poľska (*The End of Economic Transition in Poland?*), poľskú históriu (*History of Poland, Historia Polski*), židovskú problematiku (*The Jews in Poland*), poľskú literatúru (*Polish Culture: Lessons in Polish Literature, Literatura polska XX wieku, Wybrane tematy z literatury polskiej XX wieku*), politickú situáciu (*Communism and Post-Communism, Transformation in East-Central Europe*), poľskú hudbu (*Highlights of Polish Music*) či celkový prehľad jednotlivých oblastí pod názvom *Introduction to Poland*.

Pre lingvistov boli prínosné prednášky z cyklu *Dlaczego ten język jest taki skomplikowany?* Anna Serebna predstavila pôvod, vznik a vývin poľského jazyka, poukázala na zmeny v poľštine za posledných sto rokov v oblasti fonetiky, ohýbania slov, slovotvorby, skladby, lexiky a frazeológie, ako aj na jej súčasné zmeny (najmä na expanziu hovorovosti v jazyku). Na súčasnú situáciu sa sústredila aj v prednáškach s názvom *Jak po polsku zresetować komputer?* a *Język współczesnej młodzieży*, v ktorých venovala pozornosť cudzím výrazom a výrazom z jazyka mládeže. Pohľad na rozptýlenosť Poliakov a ich jazyka vo svete ponúkla autorka vo forme štatistických údajov a zároveň poukázala na príčiny emigrácie Poliakov. Nad tým, akú budúcnosť má poľština a aké je jej miesto v súčasnej Európe, sa zamyslela v poslednej prednáške tohto cyklu.

Blok prednášok z poľskej gramatiky bol zameraný na problematické miesta v oblasti poľskej gramatiky. Morfológická časť sa dotýkala substantív, sloves, prísloviek, adjektív a predložiek, na syntaktickej rovine upriamila pozornosť na slovosled a na syntaktické štruktúry.

Podnetné boli prednášky Ewy Nowakowskej, ktorá predstavila poľskú literatúru v európskom kontexte a v priereze ponúkla pohľad na jednotlivé prúdy poľskej literatúry a ich základnú charakteristiku. Tvorbu najvýznamnejších autorov priblížila poslucháčom prostredníctvom intenzívne zvolených básní či textov prózy, resp. ich úryv-

kov v poľštine a v angličtine. Prezentovali sa autori ako J. Kochanowski, A. Mickiewicz, L. Staff, S. Wyspiański, B. Schulz, Z. Nałkowska, Cz. Miłosz, Z. Herbert.

Oživením kurzu boli aj zaujímavé filmové projekcie z poľskej kinematografie, ktoré si účastníci mohli pozrieť vo večerných hodinách.

Letná škola poľského jazyka a poľskej kultúry splnila očakávania študentov a iste aj očakávania jej organizátorov, potvrdila svoje dlhoročné bohaté skúsenosti.

Monika Franková

MENNÝ REGISTER

- Aarne, A. 68, 70
 Abrahamowiczová, D. 97
 Adam, M. 22, 30
 Alberigo, G. 45
 Altbauer, M. 55
 Ambruš, J. 114, 124
 Anderš, J. 88
 Anderšová, A. 88
 Andráš, M. 102
 Антонов, H. 143
 Aprile, R. 73
 Archangel's'ka, A. M. 89
 Arranz, M. 39, 44, 46, 51-53, 55, 56, 58, 59
 Auty, R. 112, 124
 Avanesov, R. I. 86
 Avenarius, A. 42, 44, 96
 Avramova, C. 79
 Avramovska, N. 182
 Babotová, Ľ. 91
 Bacyrov, M. R. 88
 Bačinský, A. 22
 Bačurová, S. 79
 Bahna, V. 160
 Bajanič, S. 4
 Bajziková, E. 110
 Balabán, H. 151
 Balážová, B. 81
 Baldovin, J. F. 45
 Бaпар, Л. P. 123, 124
 Barer, I. 171
 Bartek, H. 139, 163, 164
 Bartíková, M. 81
 Bartko, L. 114, 124
 Bartoňková, D. 34
 Basara, J. 86
 Basarová, A. 86
 Bátorová, M. 179
 Baumstark, A. 43
 Bel, M. 113
 Bělič, J. 166
 Běličová, H. 104, 109
 Benedek, K. 73
 Beneš, E. 101
 Benveniste, E. 177
 Benža, M. 4, 93, 96
 Berez'uk, O. S. 90
 Bernát, L. 73
 Bernolák, A. 7-16, 134-137, 164, 165, 178
 Beron, P. 137
 Bezlaj, F. 84
 Biały, Z. 100-102
 Bielik, M. 4
 Birkhanová, E. 80
 Благоева, Д. 141
 Blanár, V. 7-16, 65, 66, 83, 96, 134, 135, 137, 139, 159, 164, 167, 175, 180
 Blažejevská, T. K. 89
 Blažek, D. 78
 Bobák, I. 152
 Бочаров, П. 140, 143
 Bodický, M. 122
 Bodnar, O. I. 89
 Bogojevičová, A. 79
 Bogorov, I. 137
 Boháč, V. 82
 Bohdan, S. K. 89
 Bokšay, I. 152
 Бонджолова, В. 143
 Borisov, B. 78, 142
 Bornert, R. 54
 Boss, F. 137
 Botev, Ch. 138
 Bradáč, M. 23
 Brandner, A. 77-78, 82
 Brtáň, R. 113, 114, 117, 124
 Budňak, D. 91
 Buffa, F. 104, 109
 Burlakovová, Š. 90
 Caban, P. 82
 Cambel, S. 99, 100, 103, 138, 170, 179
 Cegielski, H. 137
 Cibulka, J. 35
 Ciešlikowa, A. 67
 Cirese, A. M. 73
 Cleminson, R. 81
 Codrington, H. W. 43
 Conomos, D. 50, 147, 155
 Čáni, G. 96
 Čapek, K. 91
 Čaplovič, D. 83
 Čermák, V. 79
 Černá, M. 80
 Černych, P. Ja. 173
 Červeňák, A. 179
 Čič, M. 81
 Čierna, M. 21
 Čipka, J. D. 117, 124
 Čižmár, M. 25

- Čižmarová, M. 176
 Čyževský, D. 90
 Дабравольскі, У. М. 123
 Dąbrowska, A. 172
 Damborský, J. 88
 Danylenko, L. I. 90
 Darulová, J. 117, 124
 Davies, N. 101, 103
 Daxner, Š. M. 117, 167
 Degťarovova S. K. 90
 Dejkova, Ch. 79
 Dérier, I. 167
 Dešić, M. 78
 Dinev, P. 148
 Dinslage, S. 74
 Dirimtekin, F. 47
 Djurčinov, M. 181
 Dobalová, S. 81
 Dobrev, I. 55
 Dobřík, V. 4
 Dobříková, M. 13, 16, 169
 Dobrovský, J. 8, 9, 12-14, 16, 137, 165
 Dobšinský, P. 93, 96, 111, 114-124
 Dolejší, K. 80
 Doležal, A. 137
 Doležal, P. 7-16
 Doľnycká, M. 90
 Dömötör, Á. 73
 Doroszewski, W. 110
 Dorovský, I. 78
 Doruľa, J. 3-6, 93-96, 115, 124, 125-132, 164, 175
 Dostojevský, F. M. 179
 Doukas, D. 55
 Drakula, S. 182
 Drinov, M. 138
 Drosdowski, G. 21
 Dudášová-Kriššáková, J. 75-77, 97-103
 Dudka, D. 79
 Dudok, M. 78
 Жаценко-Лысенко, Л. М. 89
 Žulgerova, G. 92, 95, 169
 Ďurica, J. 4
 Ďurišin, D. 168
 Ďurovič, L. 8, 9, 13, 16, 168
 Dvorník, F. 35
 Dz'ubová-Pohrebňáková, O. I. 89
 Dzendzelivska, N. 93
 Efezský, P. 148
 Eichler, E. 64
 Eliaasz-Radzikowski, S. 99
 Erhart, A. 173, 174
 Ezop 70
 Falińska, B. 86
 Fährmann, S. 74
 Федароўскі, М. 122, 123
 Fedorowicz, W. 97
 Felcán, A. 162
 Ferenčíková, A. 4
 Figuli, M. 167
 Filly, E. 80
 Filová, B. 178
 Fischerová, I. 11, 16
 Földes, C. 18, 21
 Förstemann, E. 174
 Forster, J. 81
 Francisci-Rimavský, J. 111, 113-124
 Franková, M. 182-183
 Freiová, D. 78
 Frimmová, E. 4
 Frinta, A. 162
 Fronea, R. 146
 Fučylo-Kovaľ, I. M. 90
 Furdík, J. 110, 175
 Furlanova, M. 84
 Gáfriková, G. 4
 Gallo, J. 113, 114, 117, 118
 Gašparíková, V. 4, 96, 113, 114, 124, 178, 179
 Gašparovič, I. 4, 5
 Geider, T. 70
 Genzor, J. 181
 Gerov, N. 135, 136
 Gládkova, H. 133
 Gogol', N. 90
 Goldbergová, Ch. 74
 Grčev, K. 182
 Greščuk, V. V. 88
 Grigorjanová, T. 6, 169
 Grimmovci 70
 Grocholová, K. 90
 Grzegorzczkova, R. 104, 105, 109
 Gülekli, N. C. 47
 Gutschmidt, K. 16
 Habovštiak, A. 164
 Habovštiaková, K. 7-13, 16, 21
 Hamuljak, M. 135
 Hanula, M. 80
 Hanuliak, M. 82
 Hanz'uková, O. M. 88
 Haraksim, L. 4, 32
 Hattala, M. 114, 138, 162
 Havel, V. 81
 Havránek, B. 161
 Haydn, J. M. 93
 Hegel, G. W. F. 134
 Hegerová, I. 102, 103
 Herbert, Z. 183

Hermann, T. 81
 Hladký, J. 67, 82, 83, 84
 Hloušková, J. 168
 Hlôšková, H. 179
 Hnat'uková, L. P. 88
 Hnojevodá, I. N. 90
 Hodža, M. M. 114, 162, 167
 Höfler, K. A. 56
 Hochradner, T. 93
 Hollý, J. 137
 Homza, M. 4, 93
 Horák, A. 80
 Horák, E. 104, 109, 133, 138, 162
 Horbatowski, P. 182
 Horčíčka, D. S. 13
 Hrnko, A. 159, 160
 Hroboň, S. B. 113
 Humboldt, W. 137
 Hurban, J. M. 167
 Hurbanič, M. 82
 Hviezdoslav, P. O. 97-103
 Hvišč, J. 96, 168
 Chajder, T. 90
 Chalkad, K. A. 89
 Chircev, E. 147
 Chóma I. 152
 Chorob, S. I. 89
 Chotkevych, H. 89
 Chovan, J. 135
 Chrobák, T. 81
 Chropovský, B. 34
 Ikeda, H. 73
 Illnerová, H. 80
 Irmscher, J. 49
 Ivaščenko, V. L. 89
 Ivič, P. 86
 Jablonický, P. 81
 Jagić, V. 168
 Jakobson, R. 51, 177
 Jandita, V. 8
 Janev, B. 79
 Janovs'ka, H. V. 89
 Janyšková, I. 79
 Japundžić, M. 37, 38
 Jasinovskij, J. 145, 151, 153
 Jeffreys, E. M. 50
 Jégé, L. N. 97, 98, 100, 102, 103
 Jesenšek, M. 82
 Ježek, V. 82
 Jiráček, J. 77
 Joveva-Dimitrova, S. 78
 Jozefovič, M. 180
 Juhásová, J. 182
 Juhásová, L. 79-81, 92, 94, 181-182
 Juríková, M. 21
 Jurkovič 167
 Kačala, J. 109, 113, 124, 138, 158-166, 180
 Kačic, L. 6, 93, 95
 Kálal, M. 178
 Kaleta, Z. 106, 108, 109
 Kapuściński, R. 182
 Karadžić, V. 135
 Karavelov, L. 138
 Kazhdan, A. 49, 53
 Keipert, H. 7, 13, 16, 134
 Kelly, J. N. D. 40
 Kern, R. 21
 Kibicová, T. 80
 Kisiel, M. 179
 Kišš, I. 81
 Kitevski, M. 182
 Kiuvlieva-Mišajkova, V. 140-143, 169
 Kladas, I. 155
 Klíčová, K. 81
 Klikovacová, D. 79
 Klocková, J. 80
 Klug, F. 175
 Kňahinický, I. 155
 Knieža, Š. 177
 Koc'ubynskij, M. 89
 Kochanowski, J. 183
 Kolas, J. 111, 122, 123
 Kolesnikov, N. P. 173
 Kolesnyk, N. S. 89
 Колковска, C. 141
 Kollár, D. 6, 169
 Kollár, J. 113, 124, 137, 162
 Komenský, J. A. 164
 Kononenko, V. I. 90
 Konstantinova, D. 79
 Kopeckij, L. V. 77
 Kopečný, F. 177
 Korza, K. 44
 Kostolanský, E. 81
 Koška, J. 4
 Košková, M. 6, 79, 92, 95 169
 Kotulič, I. 16
 Kovács, Á. 73
 Kozlovs'ka, I. 89
 Kožol'anko, H. K. 90
 Krajčovič, R. 65, 67, 113, 124, 164
 Krajňák, E. 98
 Kráľ, Á. 159
 Králik, L. 84-86, 172-175
 Krasnovská, E. 92, 96
 Kraus, C. 117, 124

Krawczyk-Tyrpa, A. 172, 173
 Kréméry, Š. 177
 Kredátusová, J. 91
 Kresánek, J. 146
 Król, R. 179
 Krošlaková, E. 21
 Krško, J. 67, 82-84
 Krupa, V. 180, 181
 Krylov, N. 55
 Kučera, M. 81
 Kuchar, R. 82
 Kukučín, M. 97
 Kukuzel, I. 155
 Kukuzel, J. 147, 148
 Kuliš, M. 89
 Kuncevič, J. 152
 Kundera, M. 90
 Kupčyns'ka, Z. O. 89
 Kuryłowicz, J. 177
 Kutrzeba, S. 99
 Kuzmova, M. 79
 Květina, P. 81
 Lacko, M. 35, 38-40, 42, 43, 61
 Lampadarius, P. 148
 Laskowski, R. 97, 109
 Lašticová, B. 80
 Les'uk, M. 90
 Lesquesne, Ch. 81
 Lindmayr-Brandl, A. 93
 Lindsted, J. 182
 Lingas, A. 142
 Lipowski, J. 158-166
 Lipták, Š. 93, 95
 Лoма, A. 85
 Lowden, J. H. 49
 Lozovaya, I. 145
 Luby, Š. 4
 Lukavský, J. 80
 Lukoviny, Ľ. 79-82, 92, 94
 Lux, J. 21
 Лыч 111, 112
 Ľašuková, V. 111-124
 Mac'uk, H. 90
 Machay, F. 100
 Machek, V. 176, 177
 Maiello, G. 179
 Majerski, P. 179
 Majtán, M. 67, 82, 83, 164, 167, 178
 Malinevs'ka, N. 88
 Mamyč, M. V. 89
 Mango, C. 46
 Mareš, F. V. 35-37, 43, 56, 168
 Marinčák, Š. 34-62, 150
 Marko, J. 79
 Markowski, A. 105, 110
 Markuš, J. 4, 5
 Marsina, R. 35, 37, 38, 39, 41, 42, 48, 61, 81, 83
 Martyniuk, W. 182
 Marzolph, U. 73
 Masaryk, T. G. 97
 Masník, T. 6
 Masyc'ka, T. J. 88
 Matejčík, J. 67
 Matejko, Ľ. 92, 93
 Mateos, J. 45
 Mathesius, V. 175
 Mathews, T. 60
 Matićova, B. 79
 Matter, M. 18, 21
 Mazucha, M. 81
 Meillet, A. 86
 Melicherčík, A. 114, 115, 117, 122-124
 Merell, J. 35
 Měšťan, A. 168
 Meyendorff, P. 54
 Mickiewicz, A. 183
 Michajlova-Staľanova, N. 79
 Michálek, J. 113, 124
 Mikeska, M. 79
 Mikuláš, R. 80
 Mikušťáková, A. 168
 Miłosz, Cz. 183
 Minova-Djurkova, L. 181
 Mirkovič, L. 146
 Mistrík, J. 109
 Mitrevski, G. 182
 Mohlberg, K. 43
 Mojsijenko, A. 90
 Mokry, L. 51
 Momčilov, I. 138
 Moravanská, K. 81
 Mosenkis, J. L. 89
 Moser, M. 90
 Müns, H. 21
 Muránska, N. 179
 Murdarov, V. 133, 137
 Murko, M. 168
 Musäeus, J. M. 124
 Myers, G. 155
 Myronovová, H. 90
 Myrošnyčenko, V. V. 90
 Nahtigal, R. 55
 Najenková, H. M. 89
 Nałkowska, Z. 183
 Naulko, I. V. 90
 Naumenko, L. P. 90

Навіцкі 111, 112, 123
 Nečka, A. 179
 Nedvědová, M. K. 78
 Neřuba, A. M. 89
 Niederle, L. 90
 Niedziela, Z. 97
 Nikolova, N. 133, 169
 Nikolova-Ivanova, C. 133
 Nilles, N. 32
 Nitsch, K. 99, 100, 103
 Novák, L. 159, 163, 164, 166
 Nowakowska, E. 183
 Nowosielski 91
 Oñi, P. 112
 Ocneanu, G. 146
 Ocneanu, T.: 155
 Ološtiak, M. 63-67
 Omel'as'ko, R. 88
 Ondrčková, E. 21
 Ondruš, Š. 75, 170, 175-178
 Opletalová, E. 88
 Oravec, J. 104, 106, 110
 Orlošová, T. 97
 Orosz, I. 153
 Oroženová, M. 82
 Orzechowska, A. 109
 Osmačko, T. 90
 Ostapčuk, O. O. 89
 Ostrogorsky, G. 42
 Ostřanský, B. 80
 Pácalová, J. 122, 124
 Padlužny, A. I. 86
 Palij, O. P. 90
 Palkovič, J. 137
 Pallasová, E. 79
 Pancza, D. 144-157
 Panczová, Z. 81
 Pandev, D. 181
 Paňkevych, I. 90
 Parenti, S. 43, 48, 52, 53, 55, 56, 60
 Pastuch, N. A. 90
 Paškova, N. I. 88
 Patera, A. 56
 Pauli, J. 70
 Pauliny, E. 16, 159, 164
 Pauliny, J. 175
 Pavelek, J. 12, 15, 16
 Pavera, L. 179
 Pavlovič, J. 91, 92
 Peciar, Š. 110, 166, 178
 Pejčić, T. 79
 Peredrijenko, V. 88
 Петкова, A. 143
 Пернишка, Е. 141
 Petráňová, L. 79
 Petrová, A. 79
 Pffeferová, D. 78
 Pivalicová, I. 79
 Pluszka, A. 179
 Podlaha, A. 56
 Podolák, J. 96
 Podol'skaja, N. V. 66
 Polívka, J. 116-118, 123, 124
 Popovićová, S. 79
 Porubcová, J. 180
 Pospíšil, I. 168, 179
 Pott, A. F. 137
 Poulík, J. 34
 Považaj, M. 4
 Pražák, A. 97
 Preobraženskij, A. G. 173
 Przybylska, R. 105, 110
 Pukas-Palimátová, D. 182
 Rácová, N. 93
 Rakušanová, P. 80
 Ratkoš, P. 56
 Rendár, Ľ. 91-92
 Reuss, S. 111, 113, 115, 117-121, 123, 124
 Ribay, J. 167
 Rilský, N. 134, 136, 137
 Ripka, I. 178
 Rollerová, A. 180
 Раманов, Е. Р. 123
 Rosa, V. J. 7-16
 Rosenbaum, K. 114, 124
 Rothe, H. 6, 16
 Rouppert, K. 99, 100
 Rožčenko, Z. V. 89
 Rudenko, S. M. 91
 Ruisel, I. 16
 Rummelová, H. 96
 Ruttkay, A. 96
 Ružička, J. 109, 160, 161, 166
 Rymut, K. 82
 Rzetelska-Feleszko, E. 63, 64, 67
 Sabol, J. 113, 124
 Sadoch, O. V. 91
 Sališ, S. 80
 Sambunjak, S. 82
 Savrančuk, K. F. 88
 Sawicki, L. 99
 Sedlák, V. 96
 Sedláková, K. 133-139
 Sedová, T. 79
 Segeš, D. 81
 Seki, K. 73

- Semeš, A. 4
 Semkowicz, W. 99
 Serafini, L. 73
 Seretna, A. 182
 Servátka, M. 75
 Scheuringer, H. 21
 Schidlovsky, N. 149
 Schleicher, A. 162
 Schlögel, F. A. 7-16, 134, 167
 Schmidtová, A. 74
 Scholz, F. 6
 Schott, R. 70
 Schulz, B. 183
 Schulz, H.-J. 45, 47, 54, 55, 56, 59
 Schulzová, P. 74
 Schwibbe, G. 74
 Siatkowski, J. 86, 87
 Sičáková, Ľ. 67, 82
 Simmons, N. 154
 Simoneau, K. 70
 Simonidesová, D. 179
 Sisák, L. 175
 Skab, M. V. 89
 Skladaná, J. 75
 Skok, P. 86
 Skovoroda, H. 88
 Sławski, F. 177
 Słowacki, J. 98
 Smirnov, L. N. 133
 Smoleński, J. 99
 Smrek, J. 161
 Snoj, M. 84
 Sofrová, H. 168
 Sokol, J. 81
 Sokolová, S. O. 88
 Solčiansky, A. 4
 Spasova, L. 182
 Splawiński, T. L. 177
 Sreznevský, I. I. 135
 Staff, L. 183
 Stanislav, J. 3-5, 8, 14, 16, 41, 42, 61, 65, 94, 96, 163, 164, 175
 Stavrovec'kyj, K. T. 89
 Stein, T. 171
 Steinhübel, J. 83
 Stevanovičová, M. 79
 Stojkov, S. 139
 Stoličná-Mikolajová, R. 169-172
 Storzer, M. 21
 Strapcová, K. 80
 Strunk, O. 46
 Strutyński, J. 105, 110
 Sušyns'ka, I. M. 89
 Suttner, E. Ch. 91
 Süvegh, V. 73
 Svoboda, J. 66
 Sýkorová, S. 168
 Synyc'a, I. A. 89
 Szajnoha, W. 99
 Szeghyová, B. 81
 Szober, S. 105, 110
 Szymczak, M. 105, 110
 Šafárik, P. J. 124, 137, 164
 Šajan, V. 90
 Šalkovský, P. 96
 Шакун, H. 111, 112, 117
 Šama, I. M. 90
 Šanskij, N. M. 173
 Шэйн, П. B. 123
 Šejvl, M. 80
 Ševcová, M. 88
 Ševčenko, N. P. 49, 50
 Šiffalovičová, M. 17-21
 Šima, P. 82
 Šimůnek, M. 81
 Škoviera, A. 94
 Škovierová, A. 80, 92, 181
 Škréta, K. 81
 Škultéty, A. H. 114, 117, 123
 Škultéty, J.: 97
 Šmatlák, S. 103
 Šmilauer, V. 83
 Šoltés, P. 29, 92, 93, 94
 Špidlík, C. 91
 Šrámek, R. 63, 64
 Štefánik, M. R. 167
 Štefanovičová, T. 4, 83, 95, 96
 Štolc, J. 164
 Štúr, L. 12, 112-116, 123, 124, 137, 138, 162, 164, 165, 167
 Šutaj, Š. 94
 Tabačkovskyj, V. 91
 Tablic, B. 137
 Taft, R. J. 44-54, 59-61
 Talbot, A.-M. 50
 Ťapajnová, E. 80
 Tejchman, M. 78
 Tesnière, L. 86
 Thomas, J. 46
 Thompson, S. 68, 70, 71, 72
 Tkáčová, A. 80
 Tóvik, Š. 111, 113, 124
 Todorov, T. 181
 Толстой, H. И. 124
 Tončeva, E. 155
 Topolińska, Z. 86

- Trnka, B. 77
 Trofymenko, T. M. 89
 Trubačov, N. O. 177
 Tubach, F. C. 73
 Turjanskýj, O. 89
 Týr, M. 79
 Udolph, J. 64
 Uhlár, V. 175
 Uličný, F. 82
 Urbánek, T. 80
 Uspenský, P. 55
 Uther, H.-J. 68-74
 Václav, M. 179
 Vačková, K. 133
 Vachoušková, A. 168
 Vajanský, S. H. 97
 Valčáková, P. 82
 van der Kooi, J. 74
 van Grobbendoncq, K. 81
 Varchola, M. 77
 Varsik, B. 65
 Varyč, N. I. 90
 Vasiľ, C. 6, 22, 23, 30, 37, 40, 156
 Vasileva, A. 79
 Vasmer, M. 173, 177
 Vašek, R. 80
 Vašica, J. 37, 42, 43, 55, 56
 Vavřínek, V. 34, 35, 82
 Vazov, I. 138
 Vážný, V. 16
 Večerka, R. 173
 Vehmas, M. 73
 Velimirović, M. 51
 Velkovska, E. 52
 Venovska-Antevska, S. 182
 Videnova, N. 133
 Vidoeski, B. 86
 Вярыга, V. 123
 Vlašínová, D. 179
 Vlček, J. 97
 Vlk, O. 81
 Vojteková, M. 104-110, 176-178
 Vokálčuk, H. M. 89
 Vostokov, A. Ch. 173
 Vostrá, L. 81
 Vovk, F. 90
 Vragaš, Š. 4
 Vrbecká, M. 80
 Všeticka, F. 179
 Vvedenskaja, L. A. 173
 Vydašenko, N. I. 90
 Výkypěl, B. 174
 Vynnyčenko, V. 89
 Wage, N. 74
 Wellesz, E. 39
 Wenzel, W. 64
 Wilbert, J. 70
 Wilbert, J. 70
 Wilson, T. W. 100
 Winter, T. 80
 Wollman, F. 167, 178, 179
 Wollman, S. 167, 168, 179
 Wróbel, H. 109
 Wussin, K. Z. 8, 12
 Wyspiański, S. 183
 Zabužková, O. 90
 Zavorský, S. 94
 Zawiliński, R. 97-101, 103
 Zelenák, E. 80
 Zelenka, M. 168, 179
 Zelenková, H. 179
 Żeromski, S. 99
 Zjaba, A. 21
 Zubko, P. 22-33
 Зурлева, C. 141
 Žemberová, V. 114, 124
 Žeňuch, P. 6, 22, 23, 92, 80, 94-96, 156, 179-180
 Žeňuchová, K. 68-74, 80, 94, 169-172
 Žigo, P. 67, 82, 86-87, 92, 93, 164, 180
 Žilka, T. 179
 Žilková, M. 180
 Žyd, A. 90

CONTENTS

STUDIES

J. DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ: P. O. Hviezdoslav and R. Zawiliński	97
M. VOJTEKOVÁ: Prepositions in literary Slovak and Polish	104
B. ЛЯШУК: Prosaic folklore text in language revival of Slovaks and Belarusians	111
J. DORULA: On Slovak-German Language Relations in the 17th Century. I.	125
K. SEDLÁKOVÁ: Important moments during the process of standard	133
B. КЮВЛИЕВА-МИШАЙКОВА: On Some New Phraseologisms in the Bulgarian Language in a Period of Transition (1990-2005)	140
D. PANCZA: The Origin and Development of Osmohlasnik Chants in the Subcarpathian Region	144

REVIEW ARTICLES

J. KAČALA: Relations of the Slovak and Czech language in 20th century	158
---	-----

REPORTS and REVIEWS

M. MAJTÁN: Professor Vincent Blanár - 85th Anniversary	167
M. ZELENKA: Slavomír Wollman (3. 8. 1925)	167
T. GRIGORJANOVÁ: Edition of first volume new bulgarian - slovak vocabulary	169
K. ŽEŇUCHOVÁ: STOLIČNÁ-MIKOLAJOVÁ, R.: Food as a key to culture. Genetic-historical and semantic aspects of our boarding	169
Ľ. KRÁLIK: KRAWCZYK-TYRPA, A.: Tabu w dialektach polskich	172
Ľ. KRÁLIK: VVEDENSKAJA, L. A. – KOLESNIKOV, N. P.: Etimologija. Učebnoje posobije	173
Ľ. KRÁLIK: VYKYPĚL, B.: Studie k šlechtickým titulům v germánských, slovanských a baltských jazycích	174
M. ČIŽMÁROVÁ: SISÁK, L.: Slovtvorba expresívnej nominácie. Nemecké a ukrajinské názvy osôb	175
M. VOJTEKOVÁ: ONDRUŠ, Š.: Odtajnené trezory slov I, II, III.	176
H. HLŮŠKOVÁ: Slovak folktales I - III	178
P. ŽEŇUCH: Stability and lability of genre - international workshop in Opava	179
M. JOZEFOVIČ: Collection about linguistic categories	180
A. ŠKOVIEROVÁ: On summer school of new greek language	180
L. JUHÁSOVÁ: Report from XXVIII. international summer course of macedonian language, literature and culture in Ohrid	181
M. FRANKOVÁ: Course of Polish language and Polish culture	182
Index of Names	184

SLAVISTICKÝ ÚSTAV JÁNA STANISLAVA SAV BRATISLAVA
MATICA SLOVENSKÁ MARTIN

SLAVICA SLOVACA, ročník 40 (2005), č. 2. Vychádza dvakrát do roka. Cena jedného čísla 60,- Sk. Ročné predplatné 120,- Sk. Vydáva a rozširuje Vydavateľstvo Matice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Martin. Tel.: (043) 422 06 92, fax: (043) 430 72 43, e-mail: vms@vydavatel.sk

Objednávky do zahraničia / Distributed by:
Vydavateľstvo Matice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Martin
Slovak Academic Press, s. r. o., P. O. Box 57, Pošta 15, 810 05 Bratislava
Slovart G. T. G., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava